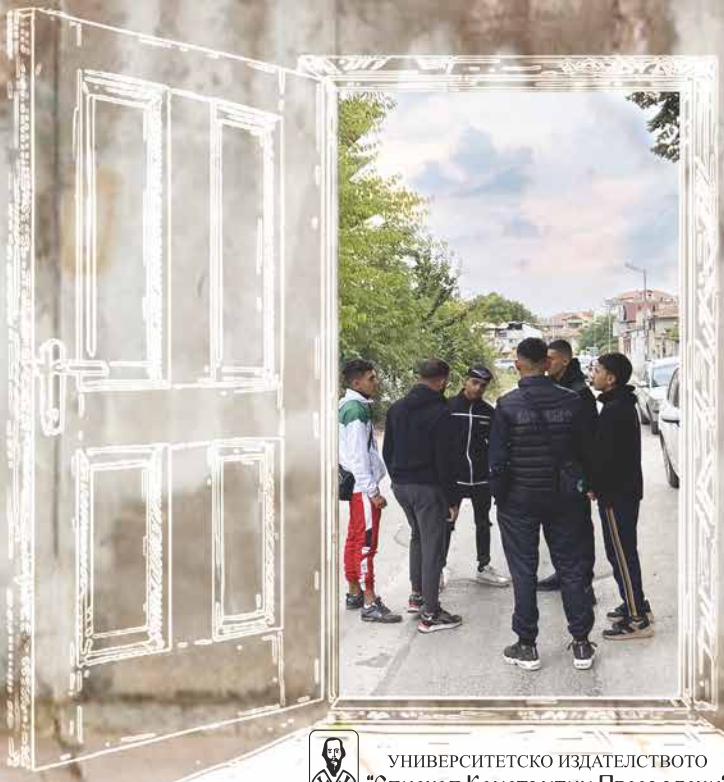
Илиян Ризов

СОЦИАЛНО-ПЕДАГОГИЧЕСКА РАБОТА С МЛАДИ ХОРА ОТ УЯЗВИМИ ОБЩНОСТИ

УНИВЕРСИТЕТСКО ИЗДАТЕЛСТВОТО
"Епископ Константин Преславски"

Илиян Ризов

Социално-педагогическа работа с млади хора от уязвими общности

Университетско издателство
„Епископ Константин Преславски“
2023

Монографията е издадена във връзка с изпълнението на вътрешноуниверситетски проект „Ефективни образователни технологии” (Договор №РД 21-315/06.04.2022г.), финансиран от Фонд „Научни изследвания“.

Социално-педагогическа работа с млади хора от уязвими общности

Първо издание

© Автор: Илиян Ризов

Рецензенти:
проф. д-р Жулиета Савова
проф. д-р Росица Йорданова

Научен редактор: проф. д.н. Наталия Витанова
Коректор: Мариана Минчева – Ризова

ISBN 978-619-201-725-5
Университетско издателство
„Епископ Константин Преславски“, 2023г.

СЪДЪРЖАНИЕ

Увод …… 13
1. Социално-педагогически измерения на младежката работа/работа с млади хора …… 21
1.1. Дефиниране на младежката работа/работа с млади хора …..... 21
1.1.1. Необходимост и трудности в дефинирането … 21
1.1.2. Възрастов обхват на младежката работа/работа с млади хора …….. 25
1.1.3. Ключови характеристики, елементи на младежката работа/работа с млади хора …… 28
1.2. Типология на младежката работа ……. 35
1.2.1. „Вариации“ по темата ……. 35
1.2.2. Типология и терминологично разнообразие на младежката работа в уязвими общности …… 41
1.3. Континиум на младежката работа …… 47
1.3.1. В пространството на координатните оси – цели и целеви групи …….. 47
1.3.2. Универсален и селективен/таргетиран подход ……. 53
1.4. Социалната и хуманистична перспектива на младежката работа …… 60
1.4.1. Младежката работа - 200 годишен „стартъп“ .. 60
1.4.2. Младежката работа като игра и входна врата към гражданското общество …….. 62
1.4.3. „Новата“ и „старата история“ на младежката работа ……... 64
1.4.4. Холистичност и овластяване в младежката работа …….. 65
1.4.5. Философия на ненасилието, човешки права и радикална младежка работа …….. 69

1.5. Личността като цел на младежката работа … 72
1.5.1. Проблемът за личността ……. 72
1.5.2. Подход на превенцията …….. 73
1.5.3. Позитивно личностно развитие ……. 77
1.5.4. Развитие на умения за живот (Life Skills) ……. 84
1.5.5. Какво могат да получат младите хора
от младежките програми …….. 90
**1.6. Доказателства за ефективността
на програмите за работа с млади хора** …… 96
**1.7. Изисквания и препоръки към
програмите за работа с млади хора** ……. 104
Обобщение …… 118

**2. Мобилна младежка работа –
социално-педагогическа концепция
за работа в уязвими общности** …….. 123
**2.1. Достигане далече – работа на терен
с рискови групи млади хора** …….. 123
**2.2. Теоретични основания и съдържание на
концепцията *мобилна младежка работа*** ……... 125
2.2.1. Възникване на концепцията ……... 125
2.2.2. Методологически основания …….. 128
2.2.3. Дефиниране на мобилната младежка работа…. 130
2.2.4. Целева група на мобилната младежка работа... 132
2.2.5. Цели на мобилната младежка работа …… 134
2.2.6. Принципи на мобилната младежка работа ….. 138
2.2.7. Форми на мобилна младежка работа ……. 145
2.3. Мобилна социална работа с деца …….. 162
**2.4. Специфични характеристики и проблеми
в професионалната роля на мобилния
младежки работник** …… 168

2.4.1. Етични и правни основи ……. 168
2.4.2. Особености на ролевата позиция ……... 170
2.4.3. В търсене на баланс: работа между граници … 174
Обобщение …… 181

3. Мобилна работа с млади хора от уязвими общности във Варна …….. 183
3.1. Работа на терен с млади хора в ромските квартали (от 90-те години до сега) …..... 183
3.2. Оценяване на социалната ситуация на децата и младите хора от ромските квартали 189
3.2.1. Демографски и социо-културни характеристики, житейска ситуация ……... 189
3.2.2. Уязвимост и рисково поведение на младите хора от ромските квартали (COVID и пост-COVID ситуация) …… 200
3.2.3. Особености на употребата на наркотици сред ромска общност във Варна …….. 203
3.2.4. Риск от разпространение на ХИВ/СПИН и други кръвно и полово предавани инфекции …….. 207
3.2.5. Трафик на хора с цел сексуална експлоатация……... 208
3.2.6. Прогнози, свързани с рисковото поведение на младите хора от ромските квартали във Варна …….. 211
Обобщение …… 215
3.3. Модел на мобилна работа с млади хора от ромска общност …….. 216
3.3.1. Изходни предпоставки – ресурси и ефекти ….. 216
3.3.2. Базов модел за мобилна работа с млади хора ... 220
3.3.2.1. Обща визия за целите ……... 220
3.3.2.2. Форми на мобилна работа ……... 224

3.3.2.3. Ролеви позиции и функции на мобилните работници ……... 228
3.3.3. Модел за тематично специализирана мобилна работа с млади хора от ромска общност (превенция на употребата на наркотични вещества) ……. 236
3.3.3.1. Проблемна ситуация и необходимост от специфичен отговор …….. 236
3.3.3.2. Целеви групи, цел и задачи ……. 237
3.3.3.3. Концептуална основа на модела на работа … 240
3.3.3.4. Форми и дейности на мобилната работа …… 241
3.3.3.5. Хронологията на дейностите (резюме) …….. 249
3.3.4. Континиум на мобилната работа с млади хора…… 251
3.4. Ефект на въздействие на мобилната работа с млади хора от „Максуда” …… 253
3.4.1. Методология на изследването …… 253
3.4.2. Резултати от качественото оценяване ……... 257
3.4.3. Резултати от количественото оценяване …….. 267
3.4.4. Бележки относно обективността на изследването ……. 274
3.4.5. Основни изводи ……... 276
Обобщение и заключение …….. 280
Приложения …….. 288
Литература ……..... 296

ЗА КНИГАТА

Запознаването с този труд се оказа за мен истинско удоволствие и дълбоко предизвикателство. Причината не е в големия обем, в огромната изследователска територия, в сензитивните аспекти или пък в очертаните и анализирани възходи и спадове в обществения интерес към тази толкова значима сфера, каквато е социално-педагогическата работа с млади хора от уязвими общности, а в уникалната палитра на цветове и светлосенки, свързани с младежката работа, в която авторът Илиян Ризов всеотдайно, емоционално, неподправено дълбоко и убедено на професионално експертно и лично равнище е успял да навлезе и съдбовно да се обвърже. Достатъчно е читателят да се запознае дори само с увода, за да се потопи в авторовата вълнуваща и искрено споделена лична надежда, възторг, заразяване от притегателни образци, съчетани на моменти и с разочарование от това, което е и което би могло да бъде.

Тази книга съдържа всички елементи на:

а) убедително обоснован академичен труд на концептуално-теоретично равнище;

б) сериозно дисертационно проучване с присъщите му цели, обект и предмет, изследователски задачи;

в) убедена социално-професионална позиция и конструктивно оценяване на високозначима и сензитивна за всяко съвременно общество сфера;

г) дълбока професионално-педагогическа рефлексия върху многоаспектната проблематика на младежката работа;

д) непресъхващ диалог между академично ангажирани и отговорно мислещи професионалисти и практици.

И в крайна сметка – на неповторимо пътуване на автора към самия себе си. Това е интегриращото послание и дълбоко свързващата всички посочени достойнства нишка в монографията като уникална илюстрация на куража на автора да бъде себе си, да съчетава отговорната си гражданска позиция с педагогическата и социално-педагогическата си експертиза, да бъде преди да стане автор на настоящата книга, автор на конструиран и експериментиран модел на мобилна работа с младежки общности от ромска среда, да извърви дългия, трудния многодесетилетен път към това, което днес скромно представя като мобилна работа с млади хора от „Максуда", гр. Варна.

С какво книгата на Илиян Ризов се отличава от много други публикации на тази или сродни теми:

- с изключително дълбокия професионален анализ на избраната тематика, с демонстрираната широкоспектрална информираност и познаване на тенденциите в очертаната област;
- с авторското участие, потапяне в и споделяне на експертизата и моделите на работа на широко международно известни учени;
- с истински преживяната работа на терен, осмислена и обогатена от многомащабния интерес и дълбок професионализъм;
- с таланта на заразяващото искрено вдъхновение, на което може да се доверим безусловно, защото е преживяно, защото, както силните, така и уязвимите моменти не са подменени с еуфоричен ентусиазъм, или нихилистично, високомерно отхвърляне, а са отговорно очертани;

- с убедителната си и продължителна изследователска работа, компетентно поднесените резултати и анализи;
- с подчертано експертните съвети и препоръки, които далеч надхвърлят изследователската работа на конкретен терен с конкретни таргет групи, а имат както ценностен, така и ***policy making*** капацитет за влияние;
- с дълбоката следа, оставена в сферата на професионално-теоретичните и практическите решения, обвързани с представения и доказателствено подкрепен модел за социално-педагогическа работа с млади хора в ромска среда и общности.

Тази книга ще допринесе не само за споделянето на авторската позиция в публичното социално-педагогическо пространство, не само за издигане качеството на подготовка на бъдещи професионално подготвяни на университетско равнище млади хора за работа с други млади хора от уязвими общности, но и за нещо не по-малко важно. Тази книга ще отключи мисленето на заинтересуваните субекти (преподаватели, студенти, изследователи, практици, политици) в посоки, в които постиженията биха надхвърлили рамките на желаната информираност, и биха се насочили към откриването, създаването и утвърждаването на работещи модели на младежка работа с различни уязвими групи.

Дълбоката, вдъхновяваща, компетентно реализирана и убедително представена изследователска работа, както и многогодишния опит на автора, са едно ново начало в едно още по-ново време, в което границите между възможно и невъзможно се заличават все по-силно. Протегнете ръка и се запознайте с този опит. Струва си, не само поради

огромната му добавена стойност, но и поради изключителната му уникалност и работеща сила.

проф. д-р Жулиета Савова

Добросъвестност, компетентност и системна практическа работа през годините, са ценностите, които определят профила на автора Илиян Ризов. Книгата е резултат не само на амбициозно проникване в същността на проблема, но и на дълбока и истинска човешка съпричастност. Тези качества определят нейната стойност по безспорен начин. Авторът не си е позволил да се „опиянява" от проекти, да бъде индиферентен към съдбата на младите хора от уязвими общности, след като бъде завършен проекта в определения срок. Неговият принос е в непрекъснатото и продължаващо търсене на детайлната диагноза на поведението на уязвимите групи, заедно и успоредно с откриването и анализа на ***„социалната и хуманистична перспектива на младежката работа"***.

Във великолепния увод Ил.Ризов спечелва читателя с признанието за своето вълнение и убеденост в ***„единствено възможния подход към „недостижимите" млади хора"*** и за ***„емоционалното, романтично начало на всяка работа, основана на правото на човека да се развива"***. Защото в основата на правата на човека са човешките ценности, чието гарантиране зависи от държава, която претендира да е социална.

Прецизно структурираният анализ отчетливо откроява главните методологически проблеми, динамиката в изследванията и в практическите дейности, модели на ефективни практики, дискусии. В монографията са обособени три части, като във всяка една от тях детайлно са

формулирани въпросите, чийто анализ създава ***нови образователни пространства*** – улицата, клуба и други, обособявани според желанието на младите хора. По този начин авторът създава ***ново познавателно поле***, което обогатява социалната педагогика.

Първата част ***„Социално-педагогически измерения на младежката работа/работа с млади хора”*** дава надежден теоретичен и практически старт за постигане на ценностното единство на „социалното” и „педагогическото”. Отправна позиция на автора е хуманистичният, личностен, ценностен подход, основан на силните страни и овластяването, холистичния поход и интердисциплинарността.

Втората част ***„Мобилна младежка работа – социално-педагогическа концепция за работа в уязвими общности”*** е посветена на теоретичните основания и съдържание на концепцията ***мобилна младежка работа***. Защитена е нова позиция относно специфичните характеристики на професията ***мобилен младежки работник***. Примерите за целите, формите, принципите, критериите и резултатите са изведени от добрите световни практики в тази област. Авторът поставя акцент върху перспективата на „педагогика на преживяванията”, която обосновава ***„емоционалната и игрова същност на човешката активност“***.

С третата част ***„Мобилна работа с млади хора от уязвими общности във Варна”*** се прави следващата стъпка – представяне на модел на работа в „Максуда”, неговите специфични цели, различните форми на работа – на терен, работа с групи, индивидуална работа, работа в общността. Този модел може да се приеме и като своеобразен наръчник

за българската практика. Тази част ми „звучи" като финален акорд на **авторската етика**, която беше обявена в първа част: ***ценностното единство на „социалното" и „педагогическото", родено в логиката и етиката на социално-педагогическото мислене.***

Обобщенията към всяка част от монографията подчертават съществени, нови идеи в теорията и практиката по пътя към „достигане на недостижимите" и определено са заслуга на автора в убеждаващата реторика.

Тази монография е необходима за значителен кръг заинтересовани групи: практици, професионалисти и доброволци, политици, изследователи, специалисти. В нея те ще намерят надеждна аргументация, с която ще съдействат за артикулиране на ефективни политики на държавата и неправителствените общности в областта на работата с уязвими млади хора.

проф. д-р Росица Йорданова

Увод

Тази монография е резултат от една линия в моя професионален път, която започна в началото на 90-те години с обучението ми във Великобритания за работа с млади хора на улицата. Тогава, в крайните квартали на Брадфорд, научих какво е трябвало да направим в България и какво трябва да се направи в настоящето, което, от гледна точка на днешния ден, вече е минало. Отговорите на тези въпроси идваха съвсем навреме в теоретичния и практически вакум, който преживявахме по онова време, станало известно като началото на „прехода“.

По-късно, за мой късмет, пътят ми последва развитието на уличната работата с млади хора на Континента, преминавайки през ключовото място Щутгарт и срещите ми с проф. Валтер Шпехт, откъдето и от когото се поставя началото на мобилната работа с млади хора като социално-педагогическа концепция в Германия. Благодарен съм на възможността да получавам професионална подкрепа от проф.Шпехт и неговите екипи за развитие на този модел на работа у нас. Но късметът не е достатъчен, особено тогава, когато общият контекст на включването на България в Европейския съюз премина повече през мотото за усвояване на средства, отколкото на ценности.

Не може да се отрече, че през последните десетилетия у нас се пилотираха различни модели за работата с млади хора на улицата, която наричахме по различен начин: „работа на терен“, „улична работа“, „аутрич“, „медиаторство“ или „мобилна работа“. Това се случваше на отделни места със спорадични инициативи и проекти, които най-често завършваха с приключване на финансирането, или се превръщаха в отчетна документация на

бюрократизирана социална услуга. Работата на улицата с уязвими групи млади хора не можа да получи системен и универсален вид, за да може устойчиво да се развива и реално да разрешава сложни възли от проблеми на маргинализираните общности. Затова и днес трудно откриваме свидетелства за състояли се позитивни промени в уязвимите групи на младите хора от ромска общност.

Ако читателят продължи да чете по-нататък тази книга, ще научи какво е можело да бъде направено чрез базирана на терен социално-педагогическата работа с млади хора в България, какво сме пропуснали и на какво бихме могли да се надяваме в бъдеще. Горчивината и надеждата ще разменят своите места по страниците на тази книга. Читателят ще има възможност сам да направи своите изводи, докато се опитвам да проследя тенденциите в обширното поле за подкрепа на най-уязвимите групи. Това е и целта на монографията - да се разкрият, доколкото е по силите на автора и на подобен вид издания, възможностите на базираната на терен социално-педагогическа работа сред младите хора от най-уязвимите части на нашето общество. Да се покажат идеи и модели на работа, които отдавна са станали част от системите за социално-педагогическа работа с уязвими млади хора в други общества. И как работата на терен с тези групи съществува като неизменна, станала традиционна част от голямата система на младежката работа.

С годините продължавах да се вълнувам от този начин на работа, който преплиташе в моите възприятия рационалността на единствено възможния подход към „недостижимите“ млади хора с емоционалното, романтично начало на всяка работа, основана на правото на човека да се

развива. Ще бъде пресилено обаче, ако кажа, че днес продължавам да бъда непоколебим оптимист за работата с млади хора от уязвими общности, дори по отношение на това, което се прави в развитите държави. Мнозина авторитетни изследователи (например: Шпехт, Smith, Jeffs, Williamson, Bradford) с тревога говорят за отслабената сила на работата с уязвими млади хора, заради неверието на политиците в нея и финансовите ограничения, наложени през последните десетилетия. Изследователи и практици виждат в ограничаването на социално-педагогическата работа с уязвими групи една от причините за задълбочаването на социалните проблеми, маргинализацията и радикализацията на значими части от обществата.

Ученето чрез правене е най-естественият начин човек да забрави за ученето и да се окаже неусетно в ***потока*** (по смисъла на Чиксентмихай) на изследване, игра и творчество. Това може да се случи на всеки. Така и аз, следвайки наученото от Брадфорд и Щутгарт, впоследствие се оказах за две десетилетия в „Максуда“ (Варна) и в други подобни квартали и махали. Там продължих да се уча, съчетавайки обичайната педагогическа мотивация на човек, който иска да създава възможности за другите и, едновременно с това, изпитва любопитството на изследователя как може да го направи най-добре. В тази ситуация на подкрепа и изследване, чрез създаване на модел на социално-педагогическа работа, задвижван от супервизиран екип, неусетно се оказах в нова реалност, която на практика функционира и досега. И тя трябва да бъде представена и продължена. Това определя и една от задачите на монографията – да се опише модел на базирана

на терен социално-педагогическа работа с млади хора от ромска общност и да се оцени ефекта от работата на този модел.

В подобни случаи, когато се заявява намерението на автора, се отбелязва обекта и предмета на изследването. Необходимо е да се направи и тук, заради това че, както ще види читателят, още в самото начало се използват близки понятия и съответните им практически области с различен обхват.

Обектът на изследването е ***младежката работа*** и ***работата с млади хора.*** Двете понятия се използват взаимозаменяемо, въпреки че не са тъждествени (както ще се види от обяснението в началните страници).

Изследователският предмет е тази част от младежката работа/работата с млади хора, която е базирана на работа на терен с млади хора (или младежи) от уязвими общности, живеещи в квартали с ограничени възможности за развитие. Изследователският предмет по същността си е социално-педагогически, така както и обектът на изследването, въпреки че начинът на възприемане на младежката работа е силно белязан от националния контекст, научно-дисциплинарните традиции и популярните нагласи в обществата.

Започнах да пиша книгата с нагласата, че работата на терен с уязвими млади хора е подценявана (стигматизирана), неравностойно представена и дори неизвестна в обществото. Освен това, опитът ми в тази сфера ме водеше към извода, че работата на терен с маргинализирани групи млади хора не се вижда ясно от професионалисти и непрофесионалисти като част от младежката работа в България, т.е. предметът на

настоящото изследване не се възприема непосредствено опитно и същевременно – логично като част от обекта на това изследване. Докато завършвах последните текстове от тази книга, импровизирах непредставително проучване за това какво означава „младежка работа“, с какво се свързва, какви функции има.[1] За моя изненада, около една четвърт от отговорилите посочиха, че не знаят какво означава „младежка работа“ (*отговор на млада жена с висше образование: „Много непознат за мен термин. В интерес на истината май не знам какво точно означава“).* По този начин си дадох частично обяснение, защо в моя случай частното не се вижда като част от общото. Защото общото – „младежката работа“ не е много видима. Това повече е предположение, отколкото факт. За съжаление, не познавам изследване, което би дало отговор на въпроса за това как обществото вижда младежката работа и тази част от нея, която е насочена към уязвимите млади хора. Въпреки, че тук не се търси отговор на този въпрос, в съдържанието по-нататък държа „под око“ въпроса за отношението между обекта и предмета, между голямата сфера на младежката работа и това, което тук наричам ***базирана на терен работа с млади хора от уязвими общности***. И доколко континиумът от дейности, побиращи се в тези понятия, са проявления на едно истинско функционално (а не формално, етикетно) социално-педагогическо отношение към младите хора. Така стигам и до задачите, които съм си поставил в това изследване:

[1] Въпросите за свободен отговор зададох на студенти от бакалавърски програми и програми за допълнителна професионална квалификация, както и на „приятели“ във Фейсбук.

1) Постигане на повече разбиране за цялостния социално-педагогически характер на сектора ***младежка работа/работа с млади хора*** в опозиция на възприемането ѝ като лековата и несериозна работа, като „игрова ситуация“, поддържана от доброжелателни възрастни и управляващи.

2) Представяне на идеи и концепции, които са станали част от социално-педагогическото мислене, и имат фундаментално значение за развитието на работата с млади хора от уязвими общности.

3) Разкриване на социално-педагогическите възможности на базираната на терен работа с млади хора от уязвими общности.

4) Представяне на теоретично и опитно изведени основни изисквания (принципи, условия, препоръки) за създаване на успешни модели на работа с уязвими млади хора.

5) Проследяване и оценка на процеса на възникване и развитие на работата на терен с млади хора от ромските квартали във Варна и представяне на резултати от теренни проучвания за тяхната житейска ситуация.

6) Представяне на опитната и изследователска работа на автора за разработване и прилагане на социално-педагогически модел за работа с млади хора в реалния контекст на тяхната житейска ситуация в „Максуда“ (Варна).

7) Запознаване с „кухнята“, с важни детайли от работа с уязвими млади хора в условията на квартал с ограничени възможности за развитие.

В едно книжно тяло се опитах да събера своето прагматично и хуманистично отношение към

педагогическата реалност с позитивизма на изследовател, опитващ се да конструира и оценява социално-педагогически процеси. Мисля, че успях. Читателят ще види в тази монография социално-педагогическа реалност, отразена от блестящи изследователи в науката. Ще види и реалност, конструирана чрез науката – в опита на автора, заедно със своите партньори – мобилни младежки работници, медиатори и др. да достига до трудно достижимите млади хора. Читателите, които са пряко ангажирани с уязвими млади хора и с работа на терен, ще открият препоръки (подобно на ръководство) за тяхната работа. А други, които са в началото на този път, надявам се да намерят още основания, за да продължат. И мога да ги уверя, че този път заслужено ще ги отведе далече – там при „недостижимите“, и неочаквано – още по-близо до самите себе си.

1. Социално-педагогически измерения на младежката работа/работа с млади хора

1.1. Дефиниране на младежката работа/работа с млади хора

1.1.1. Необходимост и трудности в дефинирането

„Младежката работа в многобройните си маски има дълга и славна история, въпреки че нейната цел, практика и ефект често са били обсъждани и оспорвани и винаги са се оказвали неуловими.“ (Williamson, 2017:172)

Подобно на много други понятия няма универсално определение и за понятието ***младежка работа.*** Дебатът за неговата дефиниция следва развитието на реалността младежка работа, чието начало е поставено преди около 200 години. (Jeffs, 2019:11) Под влиянието на променящите се икономически и социални фактори тази реалност е придобивала различни измерения и форми на проявление. Непрекъснато е прибавяла нововъзникващи дейности към палитрата на своето многообразие.

Семантично всяка ***работа с младежи*** (от времето, когато „младежта“ възниква като специална категория) е равностойно на ***младежка работа***. И все пак, фактът, че дискусията за определеността на ***младежката работа*** е жива, означава, че зад този феномен не стои простото значение, че всичко, което правим с младежите, е ***младежка работа***. Очевидно, налице е процес на „откъсване“ на понятието от непосредственото му значение.

Проблемът за ясното дефиниране на ***младежката работа*** на пръв поглед изглежда лесен, заради

непосредствения личен опит в младежките дейности на заинтересованите групи: практици (професионалисти и парапрофесионалисти – доброволци), политици, изследователи и младежи/млади хора. Но близостта до наблюдаемото, както знаем, понякога пречи да се види съществено.

Достигането до ясна, разбираеми дефиниция за ***младежка работа*** не е самоцелна академична задача в името на терминологичната чистота. Дефиницията е важна заради прагматизма на посланията. Освен това, може би най-важната функция на дефинирането е да успее да различи определяемото от всичко останало и с това – да докаже неговата необходимост.

Необходимостта от дефиниране на ***младежката работа*** е изразена много пълно от Mundy-McPherson и кол. (2012), които посочват, че липсата на универсална дефиниция на младежката работа е проблематична за редица групи: „***за младежките работници*** (б.а. - курсивът е мой, както и по-нататък), които работят от десетилетия и имат ясната претенция, че извършват професионална работата, която отговаря на професионални изисквания; ***за младите хора и техните семейства***, които не могат да бъдат сигурни, че всеки младежки работник, с когото влизат в контакт, ще работи с младия човек по определен начин на основата на конкретни професионални предпоставки; ***за други професии в сферата на социалните услуги*** (като социалните работници), които биха могли да възприемат работата, която извършват с младите хора, като младежка работа и биха искали да се определят съответно като социални работници или като младежки работници; ***за училищата*** и други свързани с младежта услуги, които

може да пожелаят да наемат младежки работник; ***за финансиращи организации***, свързани с младежта, които се нуждаят от по-голяма яснота какво може да означава финансиране на младежката работа; както и ***за висши образователни институции***, ангажирани с образованието и обучението на младежки работници; липсата на съгласувано определение също е проблематично ***за изследователите***.“ (Mundy-McPherson et al., 2012: 223) Освен това, колкото по-ясен е езикът, използван за дефиниране на работата в подкрепа на младите хора, толкова по-голяма е вероятността да се идентифицират кои са ефективните интервенции при предоставянето на тази подкрепа. (Mundy-McPherson et al., 2012: 227)

Redig прибавя още една гледна точка. Авторът вижда необходимост самите млади хора да участват в изготвянето на международна дефиниция на младежката работа, поставяйки изискването те да участват в дебата като една от четирите „актьорски групи“, наред с политиците, учените и практиците. (Redig, 2017: 221)

Трудностите в дефинирането на ***младежката работа*** изследователите виждат като следствие от голямото разнообразие на дейности за младите хора, различния им произход и принадлежност към сфери на обществения живот (образование, култура, спорт, отдих, политика, религия и др.), размитите граници между многообразието от младежки дейности и други дейности, включително и тяхното постоянно възникване, развитие, съобразно променящите се интереси и среда. (Jeffs & Smith, 2010:1; Dunne et al., 2014: 53) Задачата се усложнява още повече, заради удовлетворяването на различни потребности и разнообразието от цели и намерения, насочеността на

дейностите към по-големи или по-специфични групи младежи, както и заради „аморфността“ на концепцията за младежка работа, която обхваща редица методологии за работата в различни организационни и институционални контексти. (Williamson, 1997:101)

Трудно е да си представим как може да се обедини в едно понятие – ***„младежка работа“*** (или работа с млади хора), цялото многообразие от всичко, което е извън обществените сектори и техните институции. Едва ли ще ни помогне тяхното изреждане, защото можем да се окажем само в началото, при това, за някои от дейностите ще възникнат спорове по отношение на тяхната неоспорима принадлежност към младежката работа. Може само бегло да си представим колко много линии на изреждане се пресичат: от работа с уязвими млади хора на улицата до самоуправляващи се групи от социално активни младежи, от кампании за подкрепа на бедстващи и защита на каузи до структурирани извънкласни дейности – клубове, кръжоци, ателиета; от дейности за свободното време – спорт и култура до споделеното време в религиозната младежка общност; от спонтанността и импровизацията до методичната организираност и целеустременост; от самовглъбеността на затворената малка група до екстазното въодушевление от принадлежността към нещо голямо. Социалните пространства са без ограничение: от центъра на града – младежкия дом, училищата, центровете за подкрепа на личностното развитие и междублоковите пространства до импровизирания клуб (гараж) в крайния квартал, гетото или на село, или в международното пространство на европейските проекти; от проектите, финансирани от външни донори, общината или държавата до проектите без

финансиране; от одобряваните до неодобряваните проекти; от проекти, получили обществено одобрение, до проекти, получили признанието само на тези, които участват в него. Като че ли всичко е възможно да се нарече младежка работа (или работа с млади хора).

1.1.2. Възрастов обхват на младежката работа и работата с млади хора

Младежката работа започва с признаването на младежката възраст като категория - като обособен възрастов период в живота на човека. Приемането на тази възрастова група вече е толкова естествено, че е трудно да си представим историческия период, в който тя не е съществувала.

Разграничаването на възрастова група между деца и възрастни започва през 19-ти век и е финализирано като отделен етап от развитието на живота през 1904г. – тогава когато, според Skott-Myhre (2004) и други изследователи, излиза двутомния труд на Стенли Хол за юношеството (Hall, 1904). В прединдустриалните общества преходът от дете към възрастен е без междинния период, наречен младост. Дотогава няма ясно разграничение между младежи и възрастни. Едва с настъпването на индустриалната епоха младежите се превръщат във възрастова група, която носи общи социо-културни и икономически характеристики. (Mitterauer, 1992)

Периодът „младежка възраст“ като социално признат преход от зависимостта на детството към автономността на зрелостта непрекъснато търси своята възрастова определеност. Тя обаче не зависи толкова от биологичните,

колкото от социалните и културни фактори в обществата, които претърпяват непрекъснати промени.

Флуидността на младежката възраст, променящите ѝ се граници са друго предизвикателство при дефинирането на младежката работа. Така например, през 2013г. Националната младежка агенция (National Youth Agency) в Обединеното кралство (NYA, 2013) определя ***„младежката работа“*** като работа с хора на възраст между 13 и 19 години, като се уточнява, че при някои обстоятелства се достига и до 24 години. С течение на времето възрастта за младежка работа еволюира. През 2018г. Националната младежка агенция (NYA, 2018) определя младежкия работник като работещ с възрастова група 11 - 25 години, но се признава и работата с деца над 8г. (Dowling, 2020: 61) От това следва, че младежкият работник работи не само с младежи, но и с млади хора, и разбира се – с деца.

Организацията на обединените нации дефинира понятието „младежи“ като хора на възраст между 15 и 24 години.[2] Секретариатът на ООН използва термините „младежи“ и „млади хора“ взаимозаменяемо, споделяйки разбирането, че държавите-членки и други субекти използват различни дефиниции.[3]

Затруднение при дефинирането на младежката работа идва и от факта на припокриване на двата термина: ***„младежка работа“*** (15-24г.) и ***„работа с млади хора“***

[2] General Assembly Resolutions, A/RES/56/117, 2002; General Assembly Resolutions, A/RES/62/126, 2008; Commission for Social Development Resolutions, E/2007/26 & E/CN.5/2007/, 2007.

[3] UNICEF/WHO/UNFPA определят следните възрастови периоди: за юношите (Adolescent): 10-19г.; за младите хора (Young People): 10-24г.; за младежите (Youth): 15-24г.

(10-24г.). Исторически се е наложило понятието младежка работа, но според Smith вниманието на финансиращите органи се насочва все по-често към възрастта 10-24г. и се вижда нарастващо приемане на термина „работа с млади хора“ вместо „работа с младежи“. (Smith, 2013) В тази връзка, за пример може да се даде „Програма Еразъм+: Младежта в действие“, която е предназначена за възрастовия диапазон: 13 - 30 години.

Очевидна е тенденцията ***„младежката работа“*** или ***„работата с млади хора“*** да разширяват възрастовия диапазон в полето на детството. Понятието ***млади хора*** се оказва по-удобно, когато се визират дейности, които обхващат лица под 15 години и които семантично свързваме в по-голяма степен с понятието деца, отколкото с понятието младежи. В много случаи понятието ***млади хора*** отразява по-добре възрастовия диапазон, когато се работи с деца от маргинализирани общности, където специфичните цели се отнасят до по-ранни етапи на интервенция и превенция на рисковото поведение.[4]

По отношение на проблема за това кой термин е по-сполучлив – ***„младежка работа“*** или ***„работа с млади хора“*** Smith отбелязва нарастващ интерес към алтернативни начини за описание на този вид работа, особено чрез понятието ***„социална педагогика“*** в континентална Европа. (Smith, 2013)

[4] Например Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН“ (2004-2016) на Министерство на здравеопазването, финансирана от „Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария“ определя целевата група с млади хора от ромска общност на възраст: 12-25 години.

В съответствие с очертаните тенденции в настоящата монография ще се използват взаимозаменяемо термините ***„младежи“*** и ***„млади хора“,*** както и термините – ***„младежка работа“*** и ***„работа с млади хора“.***

Дебатът за дефиниране на ***младежката работа*** става още по-заплетен, когато се засяга неговата същност, а не само възрастовия обхват на целевата група.

1.1.3. Ключови характеристики, елементи на младежката работа/работа с млади хора

Според Jeffs и Smith (2010), в продължение на своето историческо развитие пет същностни елемента се сливат, за да очертаят това, което познаваме като младежка работа, и което я разграничава от други дейности за благосъстоянието на хората от очертания възрастов периоди. Младежката работа, според авторите, може да бъде разграничена само, ако тези елементи присъстват в нея. „Премахнете един от тях и това, което се наблюдава, може да има прилика с младежката работа, но несъмнено не е.“ (Jeffs & Smith, 2010: 1-2) Петте елемента са фокусирани върху:

(1) Доброволно участие. От своето зараждане до сега младежките дейности се отличават с това, че младите хора имат възможност свободно да влизат във взаимоотношения с младежки работници и да прекратяват тези взаимоотношения, когато пожелаят. Това, според Jeffs и Smith, има фундаментални последици за начините, по които работят младежките работници и техните възможности. (Jeffs & Smith, 2010:2; виж също: Jeffs, 2019:15) „Тази тяхна позиция ги насърчава да мислят и да работят по доста по-диалогични начини; да разработват програми, които са

привлекателни за младите хора и да отидат до местата, където се намират младите хора.“ (Jeffs & Smith, 2010:2)

(2) Образование и благосъстояние. Независимо от промените, които исторически следват развитието на младежката работа, ученето остава основна част от груповия живот, негов ключов елемент. Ученето, обучението в рамките на младежката работа по същество е неформално[5] и информално.[6] То не е регламентирано от формална институция, договаря се единствено на основата на желанията и потребностите на младите хора и протича отново по договорен начин с тези, които го организират.

Според Jeffs и Smith концепциите за неформалното образование, социалното образование, ученето чрез опит (Kolb, 1976) и социалната педагогика определят традициите в младежката работа да насърчава и да се фокусира върху ученето чрез разговор, опит и взаимоотношения. (Jeffs & Smith, 2010:2)

(3) Младежи/млади хора. Въпреки че има проблеми с начина, по който се определят границите на младежката възраст, не може да има съмнение, че това е възрастов период, различен от другите възрастови периоди, в който

[5] ***Неформално учене:*** Учене, което е вградено в планирани дейности, които не са изрично обозначени като учене (по отношение на учебни цели, време за учене или подкрепа за учене), но които съдържат важен елемент на учене. Неформалното обучение е преднамерено от гледна точка на обучаемия. Обикновено не води до сертифициране. (Tissot, 2004:112)

[6] ***Информално учене:*** Учене в резултат на ежедневни дейности, свързани с работата, семейството или свободното време. Не е организиран или структуриран процес (по отношение на цели, време или подкрепа за обучение). Информалното обучение в повечето случаи е непреднамерено от гледна точка на обучаемия. Обикновено не води до сертифициране. (Tissot, 2004:76)

младите хора са носители на специфичен опит. „Младежките работници традиционно реагират на необходимостта младите хора да бъдат във фокуса на взаимодействието им с тях. Те са се научили да използват начините за разбиране на света, който младите хора заемат, и нюансите на младежките култури.“ (Jeffs & Smith, 2010:3)

(4) Свързване и общност. Изграждането на взаимоотношения е друг ключов елемент в практиката на младежката работа. „Взаимоотношенията се разглеждат като основен източник на учене и щастие. Целта е да се работи с младите хора в общността, за да могат те да се свързват по-добре със себе си, другите и света.“ (Jeffs, & Smith, 2010:3)

Насърчаването на младите хора да влизат в различни групи по техен избор и да развиват своите социални умения, както и да преструктурират своите отношения и ценности в рамките на съществуващите техни неформални групи е същевременно и неформално образование, социално образование и учене чрез опит.

(5) Да бъдеш приятелски настроен, достъпен и отзивчив, докато действаш почтено. Младежката работа се характеризира с това, че младежките работници трябва не само да бъдат достъпни и приятелски настроени, но също така трябва да имат вяра в младите хора и стремеж да ги подкрепят, за да предприемат важни за тях избори, водещи до подобряване на тяхното благосъстояние. Затова личността на работещия е от основно значение не само за успеха, но и за съществуването на младежката работа.

Изследователите обикновено отбелязват, че младежката работа е особено значима заради установяването на лични отношения между младите хора и

младежките работници и между самите млади хора. Bradford и Byrne посочват, че младежката работа „инструментализира“ междуличностните взаимодействия (Bradford & Byrne, 2010: 20) и в това е нейното огромно предимство и влияние върху развитието на личностите и общностите. По друг красноречив начин тази позиция е посочена в Етичния кодекс за младежка работа в Нова Зеландия (2008): „Повечето други професии изграждат взаимоотношения с цел предоставяне на услуга. Младежките работници предоставят услуга за изграждане на връзка.“ (цитирано от: Mundy-McPherson et al., 2012: 214)

Не можем да не се съгласим с Jeffs и Smith, че посочените от тях елементи са съществени, т.е. те са атрибути на явлението „младежка работа“. Остава обаче неясно, защо е пропусната целта на младежката работа. Тя е носителят на смисъла, както за участниците в нея, така и за работещите.

Затова към съществените характеристики на младежката работа Bradford и Byrne отнасят нейната цел. Според авторите, младежката работа се оформя в исторически план от три характеристики: (1) **доброволното участие** на младите хора в процесите на свободното време и образователните дейности; (2) създаване на **безопасни пространства** за младите хора и (3) **целта** да се подобри способността на младите хора да вземат информирани решения за живота си (например, във връзка със здраве, благополучие или лични взаимоотношения). (Bradford & Byrne, 2010: 20)

В доклад, изготвен за Европейската комисия, на базата на проучване сред страните – членки на Европейския съюз, се констатира, че не всички държави имат официална

дефиниция за младежка работа, а сред тези от тях, които имат дефиниции, съществуват различия.[7] (Dunne et al., 2014: 4) Според авторите на проучването, анализът на докладите, получени от 27 държави, показва силно сближаване на това, което се разбира като младежка работа в повечето страни от ЕС. Съществува ясно споделено разбиране, че основната цел на младежката работа е да подпомогне личностното развитие на младите хора с оглед на тяхното овластяване, еманципация, отговорност и толерантност. (Dunne et al., 2014: 54)

На основата на прегледа на националните дефиниции и мненията на експертите, посоченото проучване установява, че има три основни характеристики, които разграничават младежката работа от други области на политиката:

- фокусиране върху младите хора,
- личностното развитие,
- доброволното участие. (Dunne et al., 2014: 4)

Основната характеристика на младежката работа, според посочения документ, е фокусът върху младите хора като отделна популация, с нужди и стремежи, различни от тези на децата или възрастните. Младите хора са в преход от детство към зряла възраст – етап от живота, който предлага много предизвикателства за тяхната личностна, социална и икономическа автономност.

Границите между отделните възрастови периоди са размити. Никой в индивидуалния си живот не може да каже точно кога свършва детството му (освен по дефиниция), кога започва да бъде млад човек, младеж и кога наистина е

[7] В Приложение №1 може да се видят дефиниции, дадени от различни държави (Съвет на Европа/Европейска комисия, 2008:16).

възрастен. За политиците, професионалистите, икономистите имат значение границите на възрастовите периоди, приети от обществото, и в този смисъл те са преди всичко социални. Индивидуалните измерения обаче също трябва да се имат предвид, защото субективните състояния принадлежат на тези, които имат обективното измерение да участват (и съучастват) в младежката работа.

По същия начин, ***младежката работа*** заема място между различни области и има много общи черти с други области като образование, социална работа, спорт, култура или друго. „Не винаги е ясно къде започва една форма или дейност и свършва другата, но в основата на младежката работа са определени характеристики, които комбинирани заедно правят младежката работа различна от другите видове дейности.“ (Dunne et al., 2014: 53).

В Резолюцията на Съвета на ЕС относно младежката работа от 2020г.[8] се дава следната дефиниция:

„Младежката работа е широко понятие, обхващащо широк спектър от дейности от социално, културно, образователно, екологично и/или политическо естество от, с и за младите хора, в групи или поотделно. Младежката работа се извършва от платени и доброволни младежки работници и се основава на процеси на неформално и информално учене, съсредоточени върху младите хора и доброволното участие. Младежката работа по същество е социална практика, работа с младите хора и обществата, в които те живеят, улесняване на активното участие и

[8] Виж: Резолюция на Съвета и представителите на правителствата на държавите членки, заседаващи в рамките на Съвета, относно рамката за създаване на Европейска програма за младежката работа; №13185/20.

приобщаване на младите хора в техните общности и във вземането на решения.“ (т.1 от Резолюцията)

Следващите точки от Резолюцията развиват дадената дефиниция и разкриват още характеристики, а именно, че младежката работа:

- се извършва в различни форми и формати[9];
- играе важна роля за личностното и социално развитие на младите хора и тяхното участие в обществото;
- насочена е „към всички млади хора, включително тези, които са по-малко ангажирани с обществото, и/или с по-малко възможности, и/или чието пълно политическо и социално участие е изложено на риск, поради индивидуални или структурни недостатъци или дискриминация“;
- дава възможност на всички младежи да се запознаят с „универсалните ценности, като правата на човека, равенството на половете, демокрацията, мира, плурализма, многообразието, приобщаването, солидарността, толерантността и справедливостта, както и да ги упражняват“;
- насочена е към „индивидуалните потребности и изисквания на младите хора и към прякото разрешаване на предизвикателствата пред тях в съвременното общество“;
- предлага „безопасни, достъпни, отворени и автономни пространства в обществото“;
- осъществява се от „широка общност, практикуваща младежка работа“.[10] (ЕС, 2020)

[9] В Резолюцията се посочват следните примери: младежки центрове, младежки проекти, информационни/самостоятелни младежки дейности, неформални младежки групи, младежки лагери/колонии, информация за младежта, младежки организации и младежки движения.

1.2. Типология на младежката работа/работа с млади хора

1.2.1. „Вариации“ по темата

В търсенето на същностни характеристики и обединяваща дефиниция на младежката работа изследователите се опитват да типологизират нейното многообразие от проявления в различни видове и форми на работа.

Furlong и кол. (1997г.) например очертават четири основни вида младежка работа: (1) основна (мейнстриминг) младежка работа; (2) проблемно и проектно базирана младежка работа; (3) Detached Youth Work (независима, самостоятелна, обособена младежка работа) и аутрич проекти и (4) интензивна групова работа.

Според авторите, ***основната младежка работа (мейнстриминг)*** често се разглежда като провеждаща се в традиционните младежки клубове, давайки за пример Шотландия. Младежките клубове предоставят на младите хора безопасна среда, за да изберат структурирани развлекателни дейности, като им се предлага възможност да развиват своите личностни и социални умения чрез неформално образование. В този контекст младежката

[10] Въвежда се термина „общност, практикуваща младежка работа“, който включва заинтересовани страни на всички равнища – от местно до европейско, като например: младежки работници и младежки лидери; мениджъри в областта на младежката работа; хора, занимаващи се с проекти; акредитирани и независими организации за младежка работа; обучаващи; научни работници; преподаватели на младежки работници; местни общности и общини; националните агенции за „Еразъм +: Младеж“ и Европейския корпус за солидарност; младежки представителства и млади хора; създатели на политики за младежта.

работа в клуба се възприема като предоставяща директна услуга на младите хора под формата на социално образование, културни преживявания, свободно време, отдих и социална ангажираност. (Furlong et al. 1997: 10) Описвайки работата в клуба, Furlong и кол. отбелязват мнението на Williamson, че младежката работа може да се разглежда като „игра за изучаване на гражданство, платформа за даване на глас на младите хора и за насърчаване на тяхната инициативност, самочувствие и креативност, в рамките на подкрепа, насоки и достоверни съвети и информация“. (Williamson, 1997: 102)

Докато моделът на младежкия клуб може да бъде относително успешен в предоставянето на възможности за личностно израстване и повишаване на самочувствието на младите хора, много от тях не посещават дейности, базирани в центрове и организации. (Furlong et al. 1997: 10) Поради структурираността на предлаганите дейности в тях, те се посещават само от ограничена част от младите хора, които често пъти имат специално отношение към отправените им предложения, или в някои случаи могат да се присъединят само за ограничен период от време. Практиката, не само в България, но и в други страни, както се вижда и от посочения източник, показва, че обикновено тези младежки клубове не се посещават от най-уязвимите млади хора.

Мейнстримингът на младежката работа очевидно се придържа към универсален подход, той е адресиран към всички. Той затова е и мейнстриминг. И в това се състои неговото ограничение (и парадоксално – неговата неуниверсалност!), защото не достига до маргинализирани групи и хора със специфични проблеми.

Проблемно и проектно базираната младежка работа, според Furlong и колеги, е предназначена да отговори на специфични потребности на младите хора, които не само поради своята възрастова определеност се сблъскват с множество културни, социални, политически и икономически проблеми. Тази, базирана на проблеми, работа с младите хора има за цел да им помогне да се справят със специфични задачи, пред които са изправени, или които ги очакват в бъдеще. Тя има за цел да ги информира и да ги подкрепи в развитието на умения за ефективно справяне в различни проблемни ситуации. (Furlong et al. 1997: 10)

Detached Youth Work (независима, самостоятелна, обособена младежка работа) и ***аутрич-проектите***[11] представляват третия вид младежка работа.

Detached Youth Work (DYW) на терен се извършва от младежки работници, които търсят младите хора, вместо да ги чакат да намерят пътя към младежките клубове. Първите проекти от този вид младежка работа започват във Великобритания през 60-те години на миналия век. (Crimmens et al., 2004: 7; Smith, 2005) Когато DYW представлява продължение на работата в центъра/клуба, тази дейност има тенденция да се нарича „аутрич“. Целите на аутрича и DYW са доста сходни, както и самият процес на работа. Въпреки това, разграничение между аутрич-работа и DYW се прави от много изследователи на младежката работа с уязвими групи в Обединеното кралство, както и в други страни, където са популярни двата

[11] От английското „outreach” – достигам по-далече.

термина. Съществува и мнение (например това на: Smith, 2013), според което разграничаването им е несъществено.

Dowling (2020) обобщава, че една от най-разпознаваемите характеристики на DYW е, че този вид дейност се провежда на територията на младите хора, без да се използват помещения. Практикуващите се ангажират с младите хора на обществени места, където и да се намират. Това може да включва паркове, търговски центрове, улични ъгли, автобусни спирки и други обществени места, където младите хора прекарват времето си. Тези пространства са местата, където младите хора са избрали да се събират или да се „мотаят заедно“. (Dowling, 2020: 69; Guidelines, 2021:9-10) Това е тяхната „собствена територия“ - местата, които са „опитомени“ от тях и там те се чувстват най-добре, дори и в безопасност.

Furlong и кол. обединяват ***DYW*** и ***аутрич проектите*** в една група с основанието, че ***аутрич - работата*** (outreach - достигам далече) е характерна черта и смисъл на DYW, именно да се достигне далече – до тези, които обикновено не идват при нас. От друга страна, проектите, които са насочени към работа с уязвими и труднодостъпни млади хора използват методологията на DYW.

Общият подход – да се достига далече – на територията на младите хора дава основание да се мисли, че аутричът е именно подход, доколкото е надхвърлил тясното си значение на метод и форма на работа. Това е основното различие между работа с млади хора в центрове (клубове), които се очакват те да посетят, и работа, която търси младите хора за контакти и с предложения.

Същевременно, както ***DYW***, така и ***аутрич проектите***, са ориентирани към разрешаване на конкретни

проблеми на младите хора, което ги прави трудно различими от дейностите, обособени от Furlong и кол. като втори вид - ***проблемно и проектно базирана младежка работа***. Това може да проличи от следния пример за България.

Тъй като у нас не се ползва терминът ***DYW***, могат да се споменат само дейности, които са известни под името ***аутрич/аутрич-дейности***. Тези дейности се осигуряват чрез проекти, предимно насочени към млади хора с рисково поведение в сегрегирани ромски общности и млади хора със зависимо поведение. В много случаи, чрез ***аутричът*** се предлага информация и консултации на терен по здравни теми (ХИВ/СПИН, полово предавани инфекции и др.) като се предоставят презервативи, извършват се медицински изследвания и прегледи. По отношение на работата със зависими от хероин лица се осигурява обмен на игли и спринцовки, консултации за безопасно инжектиране. (Инициатива за здраве, 2015) У нас също в някои случаи термините ***аутрич*** и ***работа на терен*** се използват синонимно.

Въпреки, че Furlong и кол. (1997) представят ***интензивната групова работа*** като отделен вид младежка работа, те признават, че е спорно доколко тази дейност принадлежи действително към областта на младежката работа, тъй като ***интензивната групова работа*** обикновено се провежда в среда, контролирана от възрастните и изключва доброволния характер за младите хора (например в сферата на правосъдието за непълнолетни). Затова Furlong и кол. правят уговорката, че те имат предвид само тази ***интензивна групова работа***, която разчита на доброволността на участниците в нея.

Практиката показва, че в рамките на ***аутрич-проектите*** се прилагат форми на доброволна групова работа[12], както и в рамките на концепцията ***мобилна работа с млади хора*** (виж по-нататък: 2.2.7.). Доброволната ***интензивна групова работа*** директно ни отвежда към идеята за неформално образование, с която в Обединеното кралство много тясно се свързва младежката работа.

Анализът на публикации,[13] посветени на видовете и формите на работа показва, че голямото разнообразие от типологии е провокирано не само от смесването на видове, форми, дейности, методи и подходи на младежка работа, но и това, че те се прилагат в различен контекст, в различни национални, местни общности, повече или по-малко свързани с определени традиции в развитието на младежката работа. Съответното им терминологично описание е също много разнообразно - едни и същи термини в различни страни носят специфични характеристики. Като се има предвид тази ситуация, едва ли може да се очаква някакво окончателно подреждане на типология на младежката работа.

[12] Например у нас в рамките на Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН“ на Министерство на здравеопазването, реализирана чрез неправителствени организации, задължително се предвижда провеждането на здравно-образователни групи за млади хора. Посещаването на групите е доброволно, а младите хора са мотивирани да участват в тях чрез осъществяване на аутрич дейности. (виж повече: Кабакчиева и кол., 2004а)

[13]Например: Guidelines (2021); Dowling (2020); McInerney (2012); Kloppenburg, Hendriks (2010); Tiffany (2007); Smith (2005); Crimmens et al., (2004).

1.2.2. Типология и терминологично разнообразие на младежката работа в уязвими общности

Голямо е разнообразието от термини, с които се означават различни видове работа с млади хора в уязвими общности и не е възможно да бъдат изброени. Освен споменатите по-горе – ***DYW*** и ***аутрич***, други термини, които по-често се срещат предимно в страните от Западна Европа, Обединеното кралство, САЩ, Канада, Австралия и Нова Зеландия са: „общностно базиран аутрич“ (community-based outreach), „работа на терен“ (fieldwor), „улична работа“ (street work), „работа на ъгъла на улицата“ (street corner work), „работа с нисък праг“ (low threshold work), „мобилна работа“ (mobile work). Използват се още: „Travailleurs de la Rue“ във Франция, „Gassenarbeit“ (работа в малките улички) в Швейцария, „Street gang workers“ (работещи с улични банди) в САЩ. (Шпехт, 2007:77; Szeintuch, 2015)

У нас някои от по-известните термини, свързани с работата с млади хора от уязвими групи, са: „работа на терен“, „аутрич“/“аутрич–работа“, „мобилна работа“, „улична работа“, „работа с нисък праг“, „работа в общността“. Термините, които се ползват, за да означат съответните работещи са: „работници на терен“, „здравно-социални сътрудници на терен“, „мобилни работници“, „общностни работници“. Най-голяма популярност придоби длъжността „медиатор“, и съответните: „здравен медиатор, „социален медиатор“, „училищен/образователен медиатор“, „трудов медиатор“ и „ромски медиатор“.

Длъжността „медиатор“ обикновено не се свързва с работа с млади хора и нейната конотация е далеч от младежката работа. Широката общественост свързва тази

длъжност с работа в ромска общност и тя се радва на добро приемане от граждани и институции. Съществува и длъжност „младежки медиатор“ по Национална програма „Активиране на неактивни лица“[14] на Агенцията по заетостта.

В условията на нашата българска реалност процесът на терминологично изясняване на пръв поглед може да няма голямо значение. Много от термините (някои от които трудно преводими и звучащи странно на български език) не са влезли в употреба. Някои термини са известни на тесен кръг специалисти, а други – не се използват, преди всичко заради отсъствието на реалност, която да бъде разпозната чрез съответните понятия. Но точно заради това е нужно да се продължи анализа на равнището на термините, свързани с видовете, формите на младежката работа, защото през последните няколко десетилетия могат да се диференцират модели на работа, които трудно се описват, заради терминологичната неяснота, и се борави с малко понятия, които понякога са натоварени с много и противоречиво съдържание.

Понятие, което напълно отсъства от нашата терминология е, вече споменатото, ***Detached Youth Work*** (DYW). Същевременно, то е интересно и заслужава повече внимание, защото с него се свързва голяма част от

[14] Длъжността „младежки медиатор“ е ангажирана с „издирване на неактивни младежи, младежи от групата на NEETs (б.а.- определение за младежи, които са извън системите на заетост, образование и обучение; виж повече: ИПИ, 2022), мотивиране и консултиране, относно възможностите за интеграция на пазара на труда или връщане в образователната система“. (Агенция по заетостта, 2022; https://www.az.government.bg/pages/aktivirane-na-neaktivni-lica-uslugi/; Актуализиране: 30.06.2023)

дейностите, предназначени за работа с млади хора от уязвими общности. Най-често понятието ***DYW*** се използва в комбинация с понятията: „улична работа“, „аутрич работа“ и „мобилна работа“. Те са някои от термините, използвани за дефиниране на младежките интервенции, които се извършват на улицата. Изследванията показват, че дефинирането на разликите между тези термини е изключително трудно. (McInerney, 2012: 27) Съществуват различни подходи за това.

Belton например предлага ***DYW*** да се възприема като подход към сложността на човешките нужди и желания. „Може би в своето най-полезно и богато въплъщение ***DYW*** отива там, където може да прави каквото може, така че младите хора да бъдат облагодетелствани колкото могат.“ (Belton, 2016: 21) Но описанието на този подход се отнася също и за тези видове/форми на работата, които се означават като „аутрич“, „улична работа“ и „мобилна работа“.

Tiffany (2007), подобно на Belton, предлага „обединен подход“ за разглеждане на термина ***DYW***, като общ, включващ ***аутрич-работа***, ***улична работа***, ***мобилна работа***.

Други изследователи, както вече бе посочено, виждат различието между понятията ***DYW*** и ***аутрич-работа*** в това, че ***DYW*** се извършва в отсъствие на фиксирани местоположения, липса на офис, друга сграда. Дейностите, означени като ***DYW***, не са дефинирани и ограничени от физическо местоположение. (Dowling, 2020: 70) Международната мрежа на социалните улични работници (2008г.) също споделят това разбиране. Те описват ***аутрич-работата*** като преместване на хора към конкретна услуга,

докато работниците от ***DYW*** се фокусират вместо това върху жилищната зона на тези, с които работят. (Dowling, 2020: 79) С други думи, ***DYW*** остава в рамките на местоположението на индивидите/групата без намерение за преместване на младите хора на друго място.

Dowling (подобно на Crimmens et al., 2004) предлага за по-обобщаващ термин (чадър): ***улично базирана работа***, който обхваща четири вида работа: ***DYW***, ***улична работа***, ***аутрич***, ***мобилна работа*** и ***улични проекти***. Dowling (2022:207) очертава следната картина от взаимосвързани практики (понятия):

Улично базираната работа обхваща всяка практика за младежка работа, базирана в сграда и на собствената територия на младите хора. Всички дейности се извършват според принципите на младежката работа. Тези подходи могат да се използват и в други практики за работа с хора, които не са младежи.

DYW е практика, извършвана от работници, които обхождат (пеша) район на дадена общност. Извършва се дългосрочно планиране след фаза на проучване. DYW включва изграждане на взаимоотношения с младите хора на терен, след което се работи с тях на основата на собствените им нужди, интереси и желания. Тази работа не включва преместване на млади хора в друга област или насърчаването им да посещават различни дейности, младежки клуб или други.

Аутричът е работа, при която работниците посещават различни места в дадена общност/район, за да се срещнат с млади хора. Те отправят предложения (рекламират) определени дейности, услуги и ги насърчават да посетят конкретно място или събитие. Това може да

включва посещение на младежки клуб, медицински център за сексуално здраве, Дроп-ин[15] център, услуга за бездомни. Работата е краткосрочна или представлява единично събитие.

Мобилната работа е практика, като DYW. Работниците обаче използват превозно средство (най-често ван, каравана, мобилен медицински кабинет), специално разработено за работа с млади хора. Превозното средство може да е оборудвано с места за сядане или за медицински манипулации. Мобилното средство може да съдържа различни ресурси за младежка работа. Обикновено то спира на различни места за провеждане на консултации или групови сесии с млади хора.

Уличните проекти обикновено се основават на DYW или мобилна работа. Проектите обикновено имат фиксирана начална и крайна дата. Работа по проекта може да бъде вътрешна или външна по отношение на мястото за извършване спрямо местната общност. Примерите могат да включват: футболен или друг спортен проект, използващ местни училищни помещения; работа с местния бизнес за провеждане на обучение на млади хора на фризьорски умения; графити проект; проект за градинарство. (Dowling, 2020: 207)

Подобни разграничения между посочените термини съществуват и в други публикации[16], колкото и особено да изглежда различието, което се прави между ***DYW*** и ***аутрича.*** По този повод е известно мнението на Smith (2005), който оспорва необходимостта да се търсят някакви съществени различия между ***DYW***, ***улична работа***,

[15] От английски: drop-in – наминавам.
[16] Виж например: Handbook (2014); McInerney, (2012).

аутрич.[17] Според него „титлата“ ***DYW*** допълва стереотипното виждане за този вид младежки работници, които като „маверик“[18] плават без привързаност. В действителност повечето от тези, „откъснали се“ младежки работници трябва да използват съществуващи организации и да имат набор от дейности, в които хората могат да се включат. Повечето от тези работници имат някакъв вид офис и база. Освен това, тяхното осъществяване на контакти с младите хора могат да бъдат и извън улицата: в училищата, в различни търговски развлекателни центрове, както и в домовете на хората. (Smith, 2005)

Интересна е също и посочената тъждественост на ***DYW*** с ***мобилната работа***, но с разбирането, че последната се извършва с превозни средства. Докато в Германия и други страни, ***мобилната работа*** е цялостна концепция (виж: по-нататък в изложението), която не се свежда до работа на терен с превозни средства.

В краткия преглед на различни видове младежка работа се забелязва, че в основата на всяка типология стоят определени нужди, цели и целеви групи, но обикновено авторите са съсредоточени повече да изясняват различията в детайлите на работа, които са се наложили исторически и отчасти са се превърнали в традиция. Изяснявайки различните термини, те по-рядко обвързват проблема за типологията на младежките дейности с определена таксономия на целите на младежката работа, нейното предназначение – целева група. Има и друг проблем - по-голяма част от литературата е свързана с англо-саксонската

[17] Към това мнение се придържат и други изследователи, например: Belton (2016).

[18] Конотация на индивидуалност и упорита независимост

традиция и съществува мнение, че тя се налага в ЕС (Redig, 2017: 218) и това донякъде е пречка да се проследи равностойно цялото своеобразие в развитието на видовете и формите на работа.

Прави впечатление също, че основно дискусиите за видовете младежка работа се водят в тази част от спектъра на нейните дейности, която е насочена към работа с млади хора от уязвими общности, които са останали извън обхвата на институциите и услугите. Най-вероятна причина за истинското изобилие от термини, с които се означават различни дейности, е че те са се развивали до голяма степен като недържавни, нецентрализирани и по-слабо контролирани. Терминологичното развитие на младежките дейности е тясно свързано с определени школи, идейни течения, национални и местни практики. Очевидно е, че този процес продължава. На привържениците на формалните системи и терминологичната яснота, това обстоятелство може би няма да се харесва. То, обаче, е следствие и предпоставка за свободата, с която работата с млади хора оперира, често пъти без да се съобразява с традиции, търсейки нови по-ефективни, по-автентични форми и тяхното езиково обозначение.

1.3. Континиум на младежката работа

1.3.1. В пространството на координатните оси - цели и целеви групи

В посоченото вече изследване на Dunne и кол. (2014: 65) авторите споделят, че първоначално те са имали за цел да се разработи класификация на видовете младежка работа. В хода на проучването е било решено да се предложи типология, базирана на две основни оси, където всяка ос е

континуум, а не ясна точка. Двете основни оси са: целеви групи и цели на младежката работа. (виж: фигура №1 и №2).

Фигура №1. Континиум на младежката работа
(Dunne et al., 2014: 6)

Фигура №2. Съдържание на квадрантите между пресечните оси – „цели“ и „целеви групи“
(схема на автора)

Универсална цел

1. **Универсална цел - неспецифична група** *Пример:* *Дейности в младежки дом/клуб в несегрегирана общност.*	**2.** **Универсална цел - специфична група** *Пример:* *Дейности в младежки клуб в ромски квартал.*
3. **Специфична цел/ проблем - неспецифична група** *Пример:* *Национална Анти-СПИН кампания, насочена към младите хора.*	**4.** **Специфична цел/ проблем - специфична група** *Пример:* *Консултиране за разрешаване на конкретен проблем на млади хора с асоциално поведение.*

Неспецифична група | **Специфична група**

Специфична цел

Ос на целевите групи. Принцип на младежката работа е да достига до младите хора, като бъде достъпна за всички. В практиката на „официалната“ (мейнстриминг) младежка работа се има предвид този аспект на универсалност. Младежкият дом или Центърът за личностно развитие (като част от общинските мрежи за неформално образование) у нас е отворен за всички млади хора. Предполага се, че повечето програми там не предвиждат извършване на селекция на младите хора, които ще участват в тях. За да се отговори на конкретни нужди, би могло да се предлагат и програми, които да са насочени селективно към групи млади хора, обединени по специфичен начин. В някои случаи обаче това не би било уместно, ако противоречи на смисъла на приобщаването. В България има добри опити универсалните предложения на младежките домове и центрове да отговорят и на специфични нужди, например на млади хора със специални образователни потребности. По оценка на автора, по-беден е опитът за работа с млади хора от маргинализирани общности. Към тази констатация може да се добави една основна препоръка, направена във връзка със скорошно изследване (картографиране) на детското участие и активизъм в България: приобщаването на деца и младежи от уязвими групи към младежките дейности да не се извършва само като бенефициенти на подкрепа, а и като участници във вземането на решения, дефиниране на приоритети, както и в управлението на дейностите, като активни агенти на промяна. (Тонева, 2022: 60)

Недостатъчната фокусираност на младежките дейности върху определени групи може да бъде пречка за достигането ѝ до хора, пред които по множество причини

стоят бариери за равен достъп до участие в обществения живот. В изследването на Dunne и кол. (2014: 182) се посочва, че обхватът на младежката работа понякога е недостатъчен, когато става въпрос за някои категории млади хора, въпреки че тези елементи варират в зависимост от вида на съответната младежка работа. Това са: „по-възрастни“ групи млади хора (т.е. млади хора на възраст 18+); тези, които вече не са в системата на образование (т.е. тези, които работят или са безработни); млади хора, живеещи в селските райони; млади хора от мигрантски произход и други малцинствени групи; млади хора, които са уязвими, или в неравностойно социално положение. (Dunne et al., 2014: 182)

По оста ***целеви групи*** Dunne и кол. правят ясно разграничение между дейностите за младежка работа, които са насочени към всички млади хора, и дейностите, които се фокусират върху конкретни групи (виж: фигура №1 и №2). Първият и третият квадрант от фигура №2 очертават пространство, което се очаква да бъде подходящо за всички млади хора Вторият и четвъртият квадрант очертават пространството за определени групи млади хора, които имат специфични нужди и които трудно могат да бъдат посрещнати в универсален контекст и трябва да бъдат насочени конкретно.

Ос на целите. Както вече бе отбелязано в проучването на Dunne и кол. (2014: 54) съществува единодушие по отношение на основната цел на младежката работа, а именно подкрепа на личностното и социално развитие на младите хора. Това се отбелязва и в докладите на 27 европейски държави (Council of Europe/European Commission, 2008), дефинира се в документи на

Европейския съюз и Съвета на Европа (ЕС, 2020), посочва се също и от представители на научната общност (Schild et al., 2017; Jeffs & Smith, 2010: 6).

По отношение на термините ***личностно*** и ***социално развитие*** също се водят дебати, но те не са контекстуално свързани с терминологичните дискусии за младежките дейности.

Dunne и кол. отбелязват още, че в докладите на 27-те държави младежката работата се определя и от по-широки обществени цели, които са: участие в демократичното общество, превенция и социално включване и сближаване. (Dunne et al., 2014: 54) Някои от дейностите за младежка работа са повече фокусирани върху определени общи цели, отколкото други. Например, някои дейности поставят по-голям акцент върху целите за еманципацията, овластяването и участието, докато други са по-фокусирани върху превенцията на рисковото поведение.

По оста на ***целите*** (виж: фигура №1) в единия край са разположени дейностите, които имат за основна цел личностното развитие като цяло, докато в другия край на оста са дейностите, които имат за цел справянето с конкретни проблеми. Определени дейности могат да бъдат насочени към всички млади хора за разрешаването на конкретни проблеми (трети квадрант на фигура №2) или към проблеми на специфични групи млади хора (четвърти квадрант на фигура №2). Трябва да се отбележи, че аспектът на личностното развитие (като универсална цел) най-вероятно присъства и в дейности, ориентирани към разрешаване на конкретни проблеми, но при първия тип дейности то е по-директно свързано с цялостното развитие на личността.

Авторите не предлагат „запълване“ на четирите квадранта между двете оси, но полагат своеобразна мрежа, решетка на типология, която насочва към разглеждане на младежките дейности в техния континиум, така както те на практика съществуват в полетата на работа с млади хора. Така графично са представени възможностите за формиране на стратегии за младежка работа като функция на взаимодействащи си фактори – ***цели*** и ***целеви групи***, в процеса на конструиране на конкретни програми, проекти, дейности.

Представянето на дейностите чрез континиум преодолява неудобното търсене на окончателно замръзнали типологии, които трябва да се нарушат при нововъзникнал вид или форма на работа. Вместо това се предлага пространство на флуидно възпроизвеждане на дейности, без значение как ще бъдат наименовани, но отчитащи измеренията „цел“ и „целева група“. Вероятно поради посочените достойнства континиумът на младежката работа се възприема добре от практикуващата и изследователската общност (виж например: Williamson, 2017: 200). Тази схема би била добра основа за картографиране на дейностите (в национален и международен мащаб) и съответно – за анализи и стратегическо планиране.

1.3.2. Универсален и селективен/таргетиран подход

Принцип на младежката работа е, че тя е „отворена към всички млади хора, дори и да не достига до всички и в много случаи е изрично насочена към конкретни групи“. (Redig, 2017: 217) Универсалните и селективни подходи придружават работата с млади хора от десетилетия, защото тя се ръководи от общата цел за преодоляване на пропастта

между маргинализираните младежи и останалата част от обществото. (Baillergeau & Hoijtink, 2010: 8) Двата подхода осигурят холистичен поглед към развитието на личността и общностите. За необходимостта от тяхното съществуване в работата с млади хора не се спори, поне до момента, в който възниква въпросът за взаимодействието (или баланса) на двата подхода на равнище младежки политики, програми и дейности, и свързаните с това въпроси за ефективността и финансирането на младежката работа.

Континиумът на дейностите, основан на взаимовръзката между цели и целеви групи, дава добра възможност да се анализира взаимовръзката между двата подхода - ***универсален и селективен***. Ето някои примери за възможни комбинации по осите на континиума от фигура №2:

Пример 1: Общински младежки дом или младежки център в централна градска част. Дейностите на младежките домове и други подобни центрове в България и чужбина като цяло са ***фокусирани върху личностното развитие без посочване на конкретна целева група*** (квадрант 1), ако не се взема предвид за каква възраст е предназначена предлаганата дейност.

Възможно е някои дейности да са фокусирани върху отделни целеви групи или да са „изнесени“ в сегрегирани общности. В този случай дейността може да е фокусирана върху личностното развитие, но с конкретна (селектирана) целева група (квадрант 2).

Пример 2: Проект за повишаване на позитивната самооценка и личностната увереност на млади хора от ромска общност. Дейността е фокусирана върху личностното развитие с конкретна (селектирана) целева

група - млади хора от ромска общност, живееща в условията на ромски квартал (квадрант 2). Дейността би могла да бъде още по-тясно насочена към определена подгрупа – само момичета или само момчета с противообществени прояви, или други.

Пример 3: Информационна кампания за репродуктивно здраве сред млади хора. Дейността е фокусирана върху определен проблем, насочена е към всички - без конкретна целева група (квадрант 3).

Пример 4: Подкрепа на млади хора, отпаднали от училище и с противообществени прояви, за тяхното завръщане и реинтеграция. Дейността е фокусирана върху определен проблем с конкретна (селектирана) целева група (квадрант 4).

Тези примери показват различно отношение между универсален и селективен подход. Взаимовръзката между цели и целеви групи е толкова взаимно обусловена, че трудно може да се измери точно къде стои една практика върху съответния квадрант, заключен между числовите оси.

Диференцирането на двата подхода има значение не само при планирането и дизайна на съответните предложения (проекти) за младежка работа, но има значение и, както бе посочено, за политиците, които например у нас трябва по-ясно да разграничават универсалната младежка работа, предлагана например от институции, и селективната (таргетирана) работа, която по-често е в сянката на универсалната младежка работа. По отношение на този проблем има големи различия как той се решава в отделните държави.

В академичната литературата, както и сред професионалистите, съществува перманентна дискусия за

ефективността на подходите от педагогическа и политическа гледна точка. Спори се също за това, кой от двата подхода трябва да бъде повече застъпен в националните политики, като се правят и съответните анализи на съществуващите тенденции. Има изследователи, които критикуват своите правителства, че през последните десетилетия младежките политики се фокусират върху таргитираните програми. Smith (2005) твърди, че практиката се е насочила към работа с краткосрочни високорискови групи, отдалечила се е от по-универсалните услуги и се е насочила към целеви групи, базирани на проблеми. Други изследователи критикуват правителствата си заради обратната тенденция – на изоставяне на уязвимите групи и съсредоточаване върху универсалните програми. (Baillergeau & Hoijtink, 2010: 12-13)

През 2019г. Общата парламентарна група по въпросите на младежта във Великобритания (APPG) диференцира младежката работа на ***универсална***, когато „предлага услуга, подкрепа и насоки на всички млади хора, независимо от определени нужди или дефицити“ и ***целенасочена*** (таргетирана) – за справяне с един или два идентифицирани дефицити или нужди сред младите хора. (APPG, 2019: 16) Подчертавайки силата на двата подхода, APPG изразява необходимостта от развитие на универсална младежка работа, за да обхване емоционалното, социалното и личностното развитие на всички млади хора, които желаят да използват подобни услуги.

В посоченото вече проучване на ЕС (Dunne et al., 2014:74) се обобщава, че съществува по-силен акцент върху младежката работа с по-голям фокус върху специфични целеви групи за справяне с конкретен проблем. Това е

тенденция, която се подкрепя и от международни финансиращи организации, които са насочени към разрешаването на конкретни проблеми. Има опасения обаче, че следвайки този подход, съществува риска да се възроди един поостарял начин на възприемане на младите хора като проблемна категория, който датира още от зараждането на младежката работа. (Bradford & Cullen, 2014: 94-95)

Същевременно, има изследователи, които отбелязват друга тенденция. Те смятат, че през 90-те години на миналия век акцентът върху младежката работа се измества от разглеждането на младите хора като проблематична група към подчертаването на младите хора като позитивен ресурс (виж по-нататък). В подкрепа на тази промяна са множеството изследвания и теории, някои от които стават популярни и сред непрофесионалната част на обществата. Промяната към позитивно възприемане на младите хора има своето отражение върху дизайна на програмите и дава тласък за нови идеи. Едва ли обаче има противоречие между идеята за ***позитивно развитие на личността*** и ***таргетирания/ селективен подход.*** Най-общо би могло да се твърди, че първото се отнася до прогреса на науката и влиянието ѝ върху идеите за младежка работа, а второто е свързано повече с финансиращите политики и ефективността на програмите.

Тук трябва да се каже, че критиката, която Smith (2005) отправя към реализацията на таргетирания/селективен подход, е преди всичко заради обвързаността му с краткосрочността на съответната работа, и точно този фактор възпрепятства изграждането на устойчива и развиваща се практика в полза на целевата

група. Тази практика е критикувана остро и от други изследователи, които разкриват политическите мотиви на управляващите да толерират краткосрочни и същевременно лесно измерими резултати, което често води до фалшиви оценки (виж например: Jeffs, 2019; Ball, Croix, Donerty, 2019; Williamson, 2017; Turnbull, G., 2016; Bradford & Cullen, 2014; Crimmens et al., 2004).

От гледна точка на превенцията на рисковото поведение, доминирането на таргетираният подход като начин да се решават проблеми означава, че донякъде сме дали приоритет на това да вървим след събитията (вторична и третична превенция)[19] и сме пренебрегнали възможността да не допуснем възникването на проблеми (първична превенция)[20].

От друга страна, реализацията на универсалния подход в някакъв „чист вид“ също би могла да бъде критикувана (включително от финансова позиция), тъй като трудно и дори е невъзможно да се намерят ефективни универсални средства за разрешаване на проблем, като се игнорира нарастващото разнообразие от индивидуални, групови нужди и социо-културни особености, които съставляват ***цялото***. Затова на практика успешните

[19] ***Вторичната превенция*** се определя като действия, които имат за цел да се открие и прекрати или да се модифицира към по-добро развитието на разстройство, процес или проблем във възможно най-ранния етап. ***Третичната превенция*** се стреми да се спре или да се забави прогресирането на разстройство, процес или проблем и техните последствия, въпреки че основното състояние продължава да съществува. (Попов, 2002:31)

[20] ***Първичната превенция*** се стреми да се предотврати развитие на разстройство, процес или проблем, които все още не са възникнали. (Попов, 2002:31)

универсални програми повече наподобяват клъстери,[21] а това вече е крачка в посока към таргетираността, която гарантира универсалността на програмата.

Очевидно е, че са налице две тенденции в работата с млади хора: едната, която клони към осъществяване на универсален подход и другата – към селективен/таргетиран подход. Трудно е да се даде еднозначна оценка за това дали едната трябва да доминира над другата, поради националния контекст, в който се развиват, и различните равнища на планиране и реализация.

Спорът, дали младежката работа да има повече таргетираност, селективност или универсалност, има и чисто методологически аспект, свързан с ефективността на моделите на работа. В най-добрия случай той ни провокира да търсим добрите решения за това как гъвкаво и динамично да бъдат преплетени двата подхода, така че в крайна сметка да се приближаваме към универсалния за всички резултат. Преследването на универсални цели, без загубата на индивидуалните потребности и проблеми на специфични групи млади хора, може да се определи като интегриран, холистичен подход към личността.

От тази гледна точка може да се разбира Стратегията на Европейския съюз за младежта за периода 2019—2027г., която потвърждава, че „всички млади хора са ресурс за обществото“ и сред първите три ръководни принципи са: (1) равенство и недискриминация, (2) приобщаване и (3) участие на младите хора. (ЕС, 2018)

[21] За пример може да се даде Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН“ на Министерство на здравеопазването, която включва компоненти, които достигат до различни целеви групи, но в общата рамка на превенцията на ХИВ/СПИН.

1.4. Социалната и хуманистична перспектива на младежката работа

1.4.1. Младежката работа - 200 годишен „стартъп“

В продължение на около 200 години, откакто се отбелязва началото на съществуването на младежката работа (Jeffs, 2019), върху нейното развитие (цели, съдържание, подходи, методи, модели на робата) са влияели идеи, теории и научни школи, които са станали част от общия цивилизационен процес. Много от тези идеи са възникнали, провокирани от извънинституционалната работата с млади хора. Други са възникнали в сектори като образование, здравеопазване, спорт, култура и впоследствие са намерили по-лесен достъп в полето на младежката работа, дори и заради принципно по-малката намеса на държавата в нея. Младежката работа е имала непосредствен достъп до разнообразни идеи, тъй като голяма част от нейните дейности през различни периоди не са били включени във формалните държавни структури.

Особената позиция на младежката работа в полето между големите и силно регулирани сектори на държавата лесно я превръща в поле и ресурс за иновации. „Иновациите са вплетени в самата тъкан на младежката работа. От самото начало младежката работа е задължена да се пренастройва всеки път, когато социалният контекст и нуждите на младите хора се променят. Следователно, негъвкавостта никога не е била жизнеспособна опция, тъй като работата с младите хора винаги е рискувала да бъде изпреварена от технологичните и социални промени.“ (Jeffs, 2019: 11)

В сравнение с училищата, като държавни институции, доброволният характер на младежката работа е осигурявал повече свободно пространство за изпробване на различни

идеи, някои от които с по-голяма вероятност биха били възпрепятствани от формалните структури на държавата. Затова, младежката работа е изключително ценна като място за експериментиране и пилотиране на идеи, които по-късно намират място в други сфери на живота. Безспорно, тези възможности се нуждаят от допълнително проучване и анализ.

Има достатъчно съвременни примери у нас, как именно чрез младежката работа се развиват дейности, за които училищното образование няма готовност. Могат да се посочат цели области от социалния и познавателен опит на младите хора, които разчитат на алтернативни начини за образование, превенция, културно и духовно развитие. Например, това са областите на гражданското образование; отстояване на човешките права; социалната активност, самоорганизацията и самоуправлението на младите хора; екологията; здравословния начин на живот; превенцията на рисковото поведение (ХИВ, наркомании, трафик на хора, хазарт, агресия и др.).[22]

Младежката работа няма единна теория и съществува дискусия кои науки са най-близко до нея (Dunne et al., 2014: 55), но затова успява да бъде полигон за изпробване на теории, които преминават през изпитанията на практиката и се утвърждават като подходи за нейното конструиране, и които остойностяват (оценностяват) работата с младите хора. По този начин, младежката работа става все повече

[22] Практика, с която вече сме свикнали, е самите държавни и местни власти да извършват „пробиви“ в системата на задължителното образование, като оказват подкрепа за реализиране на младежки проекти и дейности, организирани и ресурсно осигурени от неправителствени организации.

свързана с ценности, независимо от неблагоприятните периоди,[23] през които преминава, и конюнктурата, с която е принудена винаги да се съобразява.

1.4.2. Младежката работа като игра и входна врата към гражданското общество

През втората половина на XX век младежката работа се професионализира, въпреки че нейният по същество доброволен етос продължава да характеризира отношенията ѝ с младите хора. (Bradford, 2000: 46) Изследователите и практиците са единодушни, че ***доброволността*** на младежката работа е първостепенен неин атрибут, както вече бе отбелязано, и това я прави съществена част от гражданското общество. От самото си създаване младежката работа в преобладаващата си част се извършва от ентусиасти - доброволци и работещи (със символични възнаграждения) в местни общности - групи и клубове. „Младежката работа е родена и остава основна част от гражданското общество.“ (Jeffs & Smith, 2010:4) Тя е „крайъгълен камък на гражданското обществото“ (Jeffs, 2019: 15).

В това свободното пространство, разположено между сферите на държавата и пазара, много млади хора могат за първи път да изпитат в себе си гражданина. Входната врата за това е доброволността - висш акт на волеизява, независимост и отговорност. Доброволността в младежката работа се отнася до всички „замесени“ в нейните дейности. Винаги е било сложно да бъдат диференцирани различните категории роли на участниците (например: работещи,

[23] Като неблагоприятни се имат предвид периодите на авторитаризъм, диктатура и икономически кризи.

лидери, обучаващи, организатори и „обикновени“ участници). По-точно е те всички да бъдат определени като съучастници.

Въпреки че младежката работа попада в сянката на големите сектори – образование, здравеопазване, социални грижи и др., и често е смятана за „несериозна работа“ и „игра“, по думите на Jeffs & Smith (2010:4) едва ли има друг сектор с толкова много доброволна работа и с „подобен баланс между платени и доброволни работници“. И това ѝ дава безспорно предимство, защото, по-малко финансиран и по-малко административно структуриран, този сектор оцелява в неблагоприятни периоди на икономически сътресения и политически обрати, като същевременно си осигурява нужната свобода. ***Свободата*** и ***доброволчеството*** - също като свободата и ***гражданството***, са взаимно създаващи се. И това автономно движение, тласкано от свобода и доброволчество, осигурява перспектива и приемственост на младежката работа.

Тези, които подценяващо сравняват младежката работа с „игра“ не подозират верността на твърдението си, но по друга причина. Истинската игра е възможна, само когато се ражда в свобода[24] и се споделя доброволно. Точно тази характеристика на младежката работа – ***да бъде игра*** я прави толкова устойчива – така както за истински играещите хора е важен процесът, а не резултатът. Ако все пак търсим резултат, той не е на друго място, освен в личностното израстване на играещите, в „потока“

[24] Играта е „свободна, тя е свобода” (Хьойзинха, 1982: 32).

(Чиксентмихай, 2016), в който са потопени. И това е тяхната награда.

Доброволността е не само същностна характеристика, без която не можем да си представим младежката работа, но тя е ценност, която се умножава индивидуално в личностното развитие и социално - като въздействие и саморегулация на общностите. Така, с времето в процеса на развитие на младежката работа, се увеличава пространството на доброволността и се утвърждава с по-голяма сила нейният доброволен характер. Макар и този процес не винаги да е еднозначен и белязан с прогресивни промени, историческото развитие на младежката работа показва това.

1.4.3. „Новата“ и „старата история“ на младежката работа

Отначало младежката работа възниква като услуга, предоставяна от възрастни за млади хора с грижа за тях. Това е нейната „стара история“ (Jarvis et al., 1997: 719). „Новата история“ поставя на мястото на „клиента“ в младежката работа гражданина в общността. „Новата история“ на младежката работа е основана на свързаност и общност.

Преходът от „старата“ към „новата история“ на младежката работа не е еднопосочен процес, който просто бележи два етапа. Тези две истории до голяма степен съществуват успоредно, някъде равностойно, някъде с надмощие едната над другата. И понякога е със завръщане назад.

Преходът на младежката работа от услуга към свързаност е алтернатива на практики, които разчитат на

засилен контрол и властови отношения в работата с млади хора. ***Свързаността*** между младежкия работник и младите хора, и между самите млади хора, е другият атрибут и ценност на младежката работа.

В изследванията върху историята на младежката работа се отбелязва важността на периода след Втората световна война - начало на държавната подкрепа за младежката работа, когато се утвърждава концепцията за „младостта“, като различен период от детството и зрелостта. (виж повече: Smith, 1999; Smith, 2002) Работата с младежта постепенно се отделя от другите обществени сектори и се засилва държавната регулация.

Въпреки появата на държавата като управляваща в сектора на младежката работа, ***доброволността*** и ***свързването в общност*** остават постижения и ценност, благодарение на които младите хора продължават неформално своето образование – социално, здравно и др., придобивайки различни компетентности. Така младежката работа постепенно излиза от сянка на другите обществени сектори и се превръща в тяхна мултипликация на полето на младите хора, на основата на свободния избор - да действаш и да се свързваш с другите. Като цяло, младежката работа може да се разглежда като мост между държавните сектори и гражданското общество, тяхно продължение, но с ресурсите на присъщите за младостта свобода, доброволност, свързване, участие.

1.4.4. Холистичност и овластяване в младежката работа

Развитието на младежката работа е подкрепена не само от естествената (интуитивна) предразположеност на

младостта към справедливостта, толерантността, ненасилието и идеите за всеобщата свързаност – „метафизика“ сродна на пацифистките възгледи на поколенията през 60-те и 70-те на миналия век. ***Социално-екологичният*** модел на мислене и изследване (Bronfenbronner, 1979) подкрепя ***холистичното*** (само)възприемане на младите хора, тяхната ситуация като цяло, както и триединството - „глава, сърце и ръце“ в социално-педагогическата интерпретация на Песталоци.

Младежката работа получава идеи от ***Социално-екологичната теория*** на Bronfenbronner (1979) за разбиране на риска и защитните фактори в превенцията на рисковото поведение. Ключово следствие на екологичния модел по отношение на политиките за деца и млади хора и съответните програми, е че, за да са ефективни, те трябва да бъдат ***холистични***. „Нито един фактор не води до насилие, нито на общностно равнище, нито на индивидуално. Насилието възниква в резултат на сложно взаимодействие на индивидуални, междуличностни, общностни, обществени и политически фактори.“ (WMA, 2003) От това следва, че политиките и програмите трябва да са насочени към по-широката екологична система (на семейни отношения, общност и общество), в която младите хора се развиват, и с която взаимодействат. Потвърждава се оптимистичната перспектива: ако може да се приложи правилна комбинация от защитни фактори, резултатите за всеки млад човек могат да бъдат положителни, дори тогава, когато средата изглежда като цяло негативна. (виж повече: Jack, 2001)

Друг подход, насочващ младежката работа още по-силно с лице към собствените вътрешни ресурси на

личността и заедно с това - към общността, е ***концепцията за овластяване,*** станала популярна в края на 80-те години. Идеята за овластяване има дълга предистория, преминава през „критичната педагогика“ на Пауло Фрейре („Педагогика на потиснатите“; Freire, 1973) и е близка до „радикалната младежка работа“.

Моделът на овластяване е фокусиран върху развитие на разбирането на младите хора за властта и контрола в техния живот на различни равнища и системи - социални, политически и икономически. „Той се фокусира върху повишаване на съзнанието на младежите за справяне с институционални или структурни проблеми на обществото, които влияят неблагоприятно на техния живот.“ (Top Siu-ming, 2007: 556)

Овластяването се превръща в привлекателна концепция за работещите с млади хора. „Основната идея, подкрепяща овластяването, е, че хората трябва да получат помощ за придобиване на власт и контрол върху собствения си живот и обстоятелства. Това е важно за всички хора, но е особено важно за членовете на потиснати групи, за да се противопоставят на негативните ефекти от дискриминацията и маргинализацията.“ (Thompson, 2005: 170)

За пореден път теорията признава, че младите хората имат капацитет да посрещнат житейските предизвикателства и да постигнат позитивно развитие. Концепцията за овластяване се основава на вярата в позитивното развитие на младите хора, в способността им за трансформация. Ценност, която се споделя от социалната педагогика и другите хуманистични направления в науката.

През 90-те години на миналия век акцентът върху младежката работа и младежката политика започва да се измества по-осезаемо от разглеждането на младите хора като проблемна група към подчертаването на младите хора като положителен ресурс. Тази промяна в сферата на професионалната работа с млади хора е дълго подготвяна от науката.

Изследванията показват, че когато програмите за млади хора се фокусират върху техните силни страни като включват позитивни и устойчиви взаимоотношения между тях и възрастните, изграждат умения и възможности за участие, тогава е налице развитие на младите хора в пет насоки: компетентност, увереност, характер, връзка и грижа. (Dunne et al., 2014: 57)

Позитивното отношение към младите хора, както вече видяхме, е атрибут на младежката работа от нейното създаване и историята ѝ може да се разглежда от гледна точка на процеса на придобиване на все по-голяма автентичност в отношението на възрастните към младите хора. С това се проблематизират властовите отношения, които въпреки осъзнаването им продължават да съществуват на символно равнище.

Позитивното отношение към младите хора еманципира ненасилието в междуличностните отношения и влияе върху повишаване на чувствителността им към ненасилието - постижение, което е свързано с преживяването на собствената независимост и пълноценност. Срещата с насилието прави светът за младия човек несправедлив, а младежката работа може да му даде шанс, при това не рядко единствен, в този сблъсък с враждебността. Затова, често се казва, че социалната

справедливост е основна ценност на младежката работа. (виж: Crooks, 1992; Gormallya & Coburnb, 2014: 870) Справедливостта е висша ценност за младите и младежката работа е длъжна да им даде отговор.

1.4.5. Философия на ненасилието, човешки права и радикална младежка работа

Младежката работа категорично се основава на ***философия на ненасилието*** (Stuart, 2004) и я изповядва като средство за постигане на „социална справедливост, индивидуална и социална трансформация, критично мислене, диалог и сътрудничество“ (Jeffs & Smith 1990). Според Stuart (2004), ***философията на ненасилието*** е оформена от такива защитници на социалните промени като Dewey (1996), Illich (1973) и Freire (1973).

В свят на радикализация на насилието и авторитаризма младежката работа трябва по-силно да отстоява принципа на ненасилието. Не е трудно да си го представим, като имаме предвид генезиса на много субкултурни движения, свързани с тази идея и по свой начин представляващи модели на младежка работа.

Младостта е родствена с ***надеждата,*** а младежката работа – ***с философия на надеждата***. Има нужда да се посочи, че младежката работа повече или по-малко осъзнато е свързана с философия на надеждата.

За работата с млади хора, които са в неравностойно положение, маргинализирани или изключени, надеждата може да бъде решаващ ресурс. Това е казано много добре от Riele (2010: 36), за когото философията на надеждата е обещаващ теоретичен подход, който има потенциала да се превърне в по-широко използван и продуктивен

концептуален инструмент в младежките изследвания, образованието и работата с маргинализирани млади хора.

Младежката работа, освен всичко или преди всичко, е работа – консултиране и неформално социално, и гражданско образование за отстояване на ***човешки права*** (Всеобща декларация на ООН за правата на човека, 1948; Конвенция на ООН за правата на детето, 1989).

Обучението по правата на човека може да остане незабелязано от младите хора в условията на младежката работа и може да не бъде специален предмет на обучение, така както обикновено си го представяме. Не е трудно да се разбере обаче, че, посредством разрешаването на свои проблеми с подкрепата на младежките работници, младите хора достигат по различен начин до съдържанието на правата на човека като инструменти на своето социално поведение. Това е сигурен път за овластяване на младите хора.

Има изследователи, които виждат естествената взаимосвързаност на ***права***, ***овластяване*** и ***работа за социална трансформация*** в младежката работа. (виж: Ball, Croix, Donerty, 2019; Cooper, 2012; Davies, 2010; Batsleer, 2010) Те аргументират необходимостта младежките работници да преоткрият възможностите за участие в критично насочена младежка практика. Понятието ***„радикална младежка работа“*** се свързва с начин на работа с младите хора, основан на критично мислене за реалното съществуване на базови социални ценности в обществото, разкриване на противоречията между политически декларираното и реално съществуващото. Това е работа за постигане на повече социалност, насочена, по

израза на Песталоци, към „ума“, „сърцето“ и „ръцете“ (критичност – надежда – социална трансформация).

Да бъдеш социален може да означава още - да бъдеш в опозиция на реалното обществено статукво, но с разбирането, че „обществото е това, в което всички добродетели са еднакво почитани и по едни и същи (уместни) причини” (Тейлър и кол., 1999: 63). „Приемайки такъв подход на работа – пише практикуващ младежки работник и изследовател, - амбицията ми беше да отговоря на дефинираните нужди от самите млади хора, като им помагам да си представят и да се занимават с дейности, които биха довели до положителна социална промяна.“ (Cooper, 2012: 57)

Според Scherr (2019) „за младежката работа трябва да се създава пространство, място за срещи, където социалните граници и социалните неравенства, които характеризират нашите общества, да не се консолидират и възпроизвеждат, а да се разрушават.“ Необходими са младежки пространства, свързващи различията, за да не изглеждат правата като абстрактни принципи на политическото лицемерие.

„В това отношение – продължава Scherr, - трябва да се изясни на политически отговорните, че не може да имаме и двете едновременно: млади хора, които са информирани и ангажирани с правата на човека, и които приемат всички насоки и решения на държавната политика без критика. Човешките права могат да бъдат политически доста неудобни, дори в случая с младежката работа, но това е тяхната цена.“ (Scherr, 2019)

Младежката работа е продължение на държавата, но с други средства – със средствата на автентичната младежка

чувствителност за справедливо устройство на обществото. И това я прави особено ценна за обществото и за самите млади хора.

1.5. Личността като цел на младежката работа

1.5.1. Проблемът за личността

Повечето дефиниции на младежката работа отбелязват, че основната ѝ цел е личностното и социално развитие на младите хора. Наред с това се изброяват и други цели като: социализация на младите хора, превенция на рисковото поведение, радикална социална промяна, разрешаване на значими социални проблеми – трудова заетост, престъпност и др.

Дефинирането на цели, извън личността на младия човек, като например осъществяване на контрол на обществото над младите хора или промяна на обществото биха противоречали на същността на младежката работа, която принадлежи на самите млади хора. Както беше посочвано многократно, първата нейна характеристика е доброволното участие на младите хора. Личностно-ориентираният подход в обясняването на младежката работа би трябвало да е доминиращ, тъй като съществуването на една младежка дейност зависи единствено от желанието на участващите в нея. Обособяването на младежката работа като област на взаимодействие (между възрастни и млади хора, или между млади хора) е социално-педагогически отговор на специфичните нужди, възникващи в определен жизнен период от развитието на човека, от чието удовлетворяване зависи неговото пълноценно развитие.

Без съмнение, младежката работа влияе на по-големите системни процеси в обществото. И в тази възможност на работата с млади хора се свързва мотивацията за нейното развитие като концепция, методология и практика, отразяваща обществените настроения, възгледи и убеждения за ролята на младежката работа по отношение на другите социални системи.

Ако сравнително лесно изглежда дефинирането на основната цел на младежката работа, то по-големи затруднени възникват с това как да се дефинира самото личностно и социално развитие (виж повече: Ризов и кол., 2018: 15-49), и коя теория съответно да изберат изследователите, за да могат да създадат добри инструменти за оценяване на програмите, моделите на работа и резултатите от тяхното прилагане.

Друга трудност произтича от това, как се отнася съдържанието на личностното и социално развитие към процеса на превенция на рисковото поведение. Много идеи за работа с млади хора, идващи от сферата на здравеопазването и социалната работа, и свързани с целите на превенцията и/или ограничаване на рисковото поведение, развиват модели на работа, ориентирани към уменията за справяне на рисковите младите хора в конкретни ситуации. Този подход, както вече бе отбелязано, кореспондира и е съзвучен с житейските (и научни) нагласи за представяне на младежката възраст като опасен период, криещ сам по себе си рискове и дефицити. (виж повече: Turnbull, 2016)

1.5.2. Подход на превенцията

Подходът на превенцията насочва към работа с младите хора за предпазване от опасностите, намаляване

или компенсиране на техните дефицити. Той е фокусиран върху рисковите фактори, пред които те са изправени, и които ги предразполагат към практикуване на рискови модели на поведение. Ориентиран към проблемите на младите хора, този подход предполага, че те вече са с рисково поведение или са етикетирани като уязвими, поради излагане на рискови фактори като например: бедност, насилие в семейството, отпадане от училище и др. (Vimont, 2012: 500)

В специализираната литературата (и в ежедневието) понятието ***справяне*** обикновено се определя като „усилията, които полагаме, за да управляваме ситуациите, оценени като потенциално вредни или стресиращи". (Клайнке, 1999:21) Като ***превенция*** се дефинират усилията да се помогне на някого, за да се справи с опасностите. Следователно, формирането на умения за справяне е цел на превенцията, която като отношение на помагане се реализира в съдържанието на така наречените помагащи професии, както и в съдържанието на неформалния помагащ процес в междуличностните взаимодействия. От тази гледна точка, контекстът на ***превенцията*** е неизменно свързан с изключително богатата по своето съдържание парадигма (от професионални и непрофесионални възгледи и дейности), която разглежда развитието на човека, преди всичко, като процес на усъвършенстване на неговото справящо се поведение.

В литературата се прави разграничение между първична превенция (като усилия да се предотврати процес или проблем, които още не са възникнали), вторична превенция (като усилие да се прекрати, или да се модифицира към по-добро, развитието на проблем във

възможно най-ранния етап) и третична превенция (като стремеж да се забави прогресирането на разстройство, проблем и техните последствия, въпреки че основното състояние продължава да съществува). (Попов, 2002:31)

В този контекст превенцията се възприема като практика, която е насочена към запознаване на младите хора с опасностите за тяхното развитие и към формиране на умения за справяне в рискови ситуации (например: избягване и предотвратяване на опасности от насилие, отстояване на натиск за употреба на наркотици, въвличане в трафик на хора, хазарт и друго рисково поведение).

Към възможността да се формират умения за справяне, съвсем естествено има отношение и равнището на формираност на определени базови умения. Но те не могат да се разглеждат като задължителна основа за формирането на всички възможни конкретни умения за справяне. Това би било в противоречие със самия характер на справянето като способност на индивида да оцелява, независимо от неговото физическо и психическо развитие. Ако една образователна или младежка политика разчита предимно на подход, който утвърждава преди всичко развитието на базови личностни и социални умения, тя очевидно не отчита индивидуалните особености и характерната за младите хора неопитност.

От друга страна, фаворизирането на превенцията, като основна стратегия в конструирането на програми за работа с млади хора, носи риска развитието да бъде редуцирано единствено до модел за справящо се поведение. Налага се представа за развитието на човека като поредица от решаване на задачи за предпазване от опасности, а личностните умения - като способности за справяне с проблеми, които преди всичко имат екстремен характер.

Въпреки, че тази логика на разсъждение има своите реални основания, следването ѝ като водещ принцип при конструирането на обширни области от работата с млади хора, която има за цел личностното формиране, не отговаря на позитивния дух, който се внушава от самото понятие ***личност***. Освен това, възприемането на тази стратегия като първостепенна методология за конструиране на програми за работа с млади хора, крие риска да наложи на младите хора едностранчиви представи, свързани с образа на развиващия се човек. (Ризов, 2002)

Тотализацията на ***справящото се поведение*** налага модела на „избягващият опасности" човек, който, колкото и да изглежда позитивен, до голяма степен е резултат от песимистичния възглед за жизнената перспектива на човека. Избягването на опасности не може да бъде единствената жизнена стратегия, която човек трябва да следва, за да постигне своето пълноценно развитие. Но, както вече бе споменато, моделът на справянето като жизнена перспектива има своите реални основания.

Не трябва да се забравя, че именно чрез понятието ***личност*** се утвърждава оптимистичната концепция за смисъла на развитието („за щастие съзряват само личности", Войтила, 1992: 54). ***Личността*** е онтологично свързана с възрадването като преживяване на абсолютното самопостигане на Аз-а. Затова щастието, според Хосе Ортега и Гасет, няма очертания. То е състояние, съвпадащо с очертанията на нашия Аз. Щастието (и нещастието) не е нещо, което можеш да срещнеш (или да избегнеш), защото то не е извън нас. „Би трябвало да кажем - ние сме щастие, ние сме нещастие, защото истинската „материя" на човешкия живот е тази двучленна цялост „щастие –

нещастие". (Ортега и Гасет, 1993: 314) От тази гледна точка, неубедително изглежда разбирането, което свежда развитието на човека единствено до измерението на неговото справящо се поведение. Според нея, ние се справяме с трудностите, опасностите и нещастията, които се подразбират като синоними на самия живот, защото казваме (и мислим), че се „справяме с живота" като с нещо, което е извън самите нас.

През последните десетилетия, в резултат на емпирични и теоретични натрупванията, а както виждаме, и от перспективата на философията, се отбелязва трансформация на психологията и помагащите професии - от средства за превенция и справящо се поведение към средства за постигане на пълноценност, личностно процъфтяване и щастие. Позитивната психология и концепциите за позитивно развитие на личността бележат ярко този път на преход.

1.5.3. Позитивно личностно развитие

Съвременните изследвания създават по-цялостен поглед върху личностното развитие чрез появата на множество концепции за насърчаване на успеха на всички млади хора. Въпреки различията между тях, те споделят универсалния възглед за позитивно развитие на младите хора.

Появата на идеята за позитивното личностно развитие е „отговор на неуспеха на стратегиите за намаляване на дефицита, на които липсва всеобхватност и овластяващи компоненти, които могат да бъдат приложени към всички млади хора". (Reininger et al., 2003) „По същество позитивното развитие замени модела за намаляване на

дефицита като фокус за започване на промяна.“ (Vimont, 2012: 502)

Позитивното личностно развитие е екологичен, базиран на силните страни подход за работа с млади хора, който оспорва гледната точка за „разбитите“ млади хора, нуждаещи се от психосоциален ремонт. (Lerner et al. 2005; Lerner et al. 2005a) Някои от теоретичните рамки, концептуално свързани с позитивното развитие на младите хора, са: ***Development Assets™***, ***Five Cs*** и ***SDT***.

Концепцията ***Активи за развитие*** (Development Assets™) на младите хора е въведена за първи път през 1990г. от Benson. Това е рамка, която обхваща общо 40 активи, 20 от които са външни (връзки и възможности) и 20 вътрешни активи (силни страни, ценности, умения и себевъзприятия). (Benson, 1990; Benson et al., 2011) Организирани са в осем широки категории: подкрепа, овластяване, очаквания и ограничения, конструктивно използване на времето, ангажираност с ученето, позитивни ценности, социални компетенции, позитивна идентичност. (виж: Приложение №2) Концепцията е плод на множество емпирични изследвания, които респектират със своя брой, обхват на изследвани програми и лица.

Вместо да разглеждат личностното развитие като поредица от кризи и проблеми, позитивните концепции разглеждат младите хора като ресурс, който трябва да се развива. И вместо да се използват стратегии за превенция, които насочват вниманието към конкретна проблемна област, се обръща внимание на активи за развитие на младите хора, които ако са налице, трябва да доведат до намаляване на честотата на практикуваните рискови модели на поведение, или да възпрепятстват тяхното практикуване.

Смята се, че ***активите за развитие*** предотвратяват появата на високорисково поведение. Идеята е личността да подобрява своите активи, за да постига позитивни резултати. „Колкото повече активи за развитие придобиват младите хора, толкова по-добри са шансовете им да успеят в училище и да станат щастливи, здрави и допринасящи членове на техните общности и общество.“ (Search Institute, 2022)[25]

Активите за развитие същевременно са и ***защитен фактор***, при това не само за младите хора с рисково поведение. Всички се нуждаят от активи, а не само тези, които са в риск. „***Активи за развитие*** е концепция, вкоренена в позитивното развитие на младите хора и първичната превенция.“ (Vimont, 2012: 500)

Десетки проучвания с повече от 6 милиона младежи и млади възрастни по целия свят последователно показват, че колкото повече активи са имали младите хора, толкова по-високи са техните академични, психологически, социално-емоционални, духовни и поведенчески резултати (Scales, Roehlkepartain, & Houltberg, 2022: 10; Benson, Scales, & Syvertsen, 2011)

„От първото проучване до сега ние постоянно откриваме, че колкото повече активи имат младите хора, толкова по-добре са те. Младите хора с повече активи за развитие съобщават за по-ниски нива на високорисково поведение (като употреба на алкохол и насилие) и по-високи нива на процъфтяващи нагласи и поведение (като добро представяне в училище, лидерство и разбиране на разнообразието). Доказано е, че тази връзка е вярна във

[25] http://www.search institute.org/research/developmental-assets

всяка изследвана популация, от големите градове в Съединените щати до селата в Уганда.“ (Roehlkepartain, 2015: 1)

Докато моделът ***Активи за развитие*** (Developmental Assets™) предоставя списък от 40 актива, моделът на ***Петте С*** (Five Cs)[26] се фокусира върху пет основни вътрешни принципа: ***компетентност***; ***увереност***; ***връзка***; ***характер***; и ***грижа/състрадание***. Към петте „С“ понякога се добавя ***принос*** като шесто „С“, когато предходните пет „С“ са удовлетворени. (Lerner et al., 2005).

Теорията за самоопределянето (Self-determination Theory – SDT), въпреки съществуването си от четири десетилетия, продължава да бъде бързо разширяваща се рамка на фундаментални и приложни изследвания, подкрепена от глобална мрежа от учени и практици. (Ryan, R., et al., 2021:1) Тя свежда „Петте С“ до три изначално психологически потребности: ***автономност***, ***свързаност*** и ***компетентност***[27], за да обясни процъфтяването на младите хора. (Deci & Ryan, 2000) Това е набор от универсални психологически потребности, а именно тези за автономност, компетентност и свързаност, чието задоволяване се счита за необходимо, жизненоважно и съществено за здравословното човешко функциониране, независимо от културата или етапа на развитие. (Ryan, et al., 2021)

Автономността се отнася до степента, в която индивидът чувства, че обстоятелствата са под неговия волеви контрол. Автономността се демонстрира, когато

[26] Competence; Confidence; Connection; Character; Caring/ Compassion.

[27] Aautonomy, Relatedness, Competence.

поведението се регулира и се предприемат избори, изискващи високи нива на волеви действия. ***Свързаността*** се отнася до конструктивните взаимоотношения с другите в обкръжението. ***Компетентността*** е способността за постигане на желани резултати в конкретни области, включително социални и академични умения. (Lerner, R., Lerner, J. et al., 2013: 13; Deci & Ryan, 2000)

Когато тези три потребности са подкрепени и задоволени в социален контекст, хората изпитват повече жизненост, самомотивация и благополучие. Обратно, осуетяването или фрустрацията на тези основни нужди води до намалена самомотивация и по-голямо неразположение. Неудовлетворяването на тези нужди е включено в етиологията на много форми на психопатология. (Ryan et al. 2006).

Съществуват солидни доказателствата за това, че автономността, свързаността и компетентността определят просперитета на личността. Khanna и кол. (2014:9-10) определят тези три универсални потребности като ***критични фактори***, от които зависят постиженията на личността в когнитивната, социална, емоционална сфера, благополучието и успешното преминаване на личността през преходни периоди. Khanna и кол. предлагат синтез на трите теоретични рамки - ***Активи за развитие***, ***Петте „С“***, ***Теория за самоопределянето***, и свързаните с тях основни понятия, чертаещи развитието на личността. (Khanna et al., 2014:35) Това е отразено в следната таблица:

Таблица №1

Критични фактори (ARC)	**Developmental Assets™** *избрани активи като илюстрация*	**The Five Cs**	**Self-Determination Theory**
Автономност	**Позитивна идентичност** ▪ Сила на личността ▪ Самочувствие ▪ Чувство за цел ▪ Позитивна представа за личното бъдеще **Позитивни ценности** ▪ Грижовност ▪ Равенство и социална справедливост ▪ Почтеност ▪ Отговорност	Увереност Характер[28]	Автономност
Свързаност	**Подкрепа** ▪ Семейна подкрепа ▪ Други взаимоотношения с възрастни ▪ Сигурен квартал ▪ Грижовен училищен климат **Граници и очаквания** ▪ Семейни граници ▪ Училищни граници ▪ Граници на общността в квартала ▪ Високи очаквания	Грижовност Връзка	Свързаност
Компетент-ност	**Социални компетенции** ▪ Междуличностна компетентност ▪ Културна компетентност ▪ Умения за отстояване на натиск ▪ Мирно разрешаване на конфликти	Компетентност	Компетентност

[28] „Характерът включва зачитане на обществените и културни правила, притежаване на стандарти за правилно поведение, чувство за правилно и грешно, и почтеност.“ (Lerner & Colleagues, 2013:17)

	Ангажираност за учене ▪ Мотивация за постижения ▪ Училищна ангажираност ▪ Привързаност към училище ▪ Четене за удоволствие		
Преминаване през трите критични фактора	**Овластяване** ▪ Общността цени младите хора ▪ Младежта като ресурс ▪ Служене на другите **Конструктивно използване на времето** ▪ Творчески дейности ▪ Младежки програми ▪ Религиозна общност	Принос	Оптимална ангажираност и психологическо благополучие се постигат, когато автономността, свързаността и компетентността се сливат.

Автономността е критичен фактор за способността на човека да се самоконтролира, да прави избори, изискващи високо равнище на волево действие. ***Свързаността*** е критичен фактор за способността на личността да се свързва в рамките на полезни взаимоотношения. Тя се постига, когато се развие сигурна и грижовна привързаност на личността с другите. ***Компетентността*** е критичен фактор за ефективността в постигането на желани цели, способност за справяне с предизвикателства. Компетентността се демонстрира в успешно изпълнение на задачи. (Khanna et al., 2014: 10)

Критичният фактор ***свързаност*** кореспондира главно с външните активи на личността (определени в концепцията за активи за развитие), а критичните фактори ***автономност*** и ***компетентност*** - с вътрешните активи. (Khanna et al., 2014:34)

1.5.4. Развитие на умения за живот (Life Skills)

Безспорната атрактивност на наименованието ***Умения за живот (Life Skills)*** е само допълнителен посредник в процеса на утвърждаването на различни идеи и програми, имащи претенцията да се нарекат по този начин. (Ризов и Минчева-Ризова, 2002) Повече от три десетилетия набира влияние концепцията ***умения за живот***, но въпреки това проблемът за това какво точно се включва в нея не е достатъчно решен. Както казват Murphy-Graham & Cohen (2022:15) „ако приемем идеята, че умението е способността да правиш нещо добре, тогава „умения за живот“, в неговата най-широка и опростена дефиниция означава да можеш да живееш добре“. Това е доста разтеглива дефиниция, макар и вярна. Затова авторите предлагат подход на проследяване на генезиса на ***умения за живот*** в няколко наречени от тях „дискурсни общности“. (Murphy-Graham & Cohen, 2022: 16-17)

Първата дискурсна общност е на учени и практици в областта на превенцията. Тя вижда ***уменията за живот*** като важни за предотвратяване на употребата на наркотици и алкохол, както и за предотвратяване на болести, предавани по полов път (особено ХИВ), ранна бременност и други рискови поведения.[29]

Втората дискурсивна общност е повлияна от работата на носителя на Нобелова награда за икономика Дж.Хекман, който заедно с други икономисти разглежда ***уменията за живот*** като инструмент за постигане на успеха през целия живот, особено на пазара на труда. Предлага се възможно най-широка категория за обхващане на всичко важно за

[29] В по-ранни мои публикации определям тази тенденция като ***стратегия на превенцията и справянето*** (виж: Ризов, И., 2002).

личностното и социалното благополучие (като се има предвид и „здравето“ като умение). (Murphy-Graham & Cohen, 2022: 21) В някои наръчници за млади хора присъстват теми като: готвене, чистене, мениджмънт на парите, поправяне на колата, намиране на работа, поддържане на добра физическа форма, хигиена, здраве, оказване на първа помощ и др. (виж например: Bowe, 2022; Harris, 2021; Laflin, 2020)

Третата общност, наречена от Murphy-Graham и Cohen (2022:23) „качествено образование“, се фокусира върху уменията в сферата на училищното образование, като отговор на необходимостта да се гарантира на младите хора качествено прагматично ориентирано образование, развиващо техните базови личностни и социални умения, позитивни нагласи и ценности, които да доведат до реални промени в тяхното поведение.

В следствие на тази необходимост, в средата на 80-те години в САЩ и в началото на 90-те години в общообразователните училища на Великобритания, а по-късно и на други страни от Западна Европа, все по-често намират приложение образователни програми с общото наименование ***Life-skills Programmes***. Въпреки че тяхната насоченост, още от първите образци до по-съвременните, е към превенция на рисковото поведение (наркомании, ХИВ, агресивни прояви и др.) авторите на много от тези образователни програми определят съдържанието им в полето на ***личностното и социално образование***, а техните цели като ***личностно и социално развитие***. (OFSTED, 1994; TACADE, 1995; TACADE, 1999; TACADE, 2004; Botvin, 2001; Dobson, 1996)

В края на XX век, потребността от качествено образование в подкрепа на позитивното личностно развитие на децата и младите хора, предизвиква интереса на все повече международни и донорски организации към развитие на ***умения за живот*** като цялостен училищен подход (Brown, 1990), който предлага:

- интегриране на образователните програми за развитие на ***умения за живот*** в учебните планове и програми на училищата;
- изработване на цялостна училищна програма за личностно и социално образование;
- прилагане на интерактивна образователна методология;
- осъществяване на цялостен мениджмънт на училищните реформи с подкрепата на всички училищни общности - учители, ученици, родители и общественост. (Ризов и Минчева-Ризова, 2002)

У нас опит за популяризиране на концепцията ***умения за живот*** и утвърждаването ѝ като ***цялостен училищен подход*** се прави от Ризов и Минчева-Ризова (2002) в издание на UNDP и UNICEF.

Прегледът на литературата показва, че непрекъснато се търсят международно приети дефиниции на понятието ***умения за живот***, които са предимно в контекста на първата и третата дискурсни общности.

Световната здравна организация (1993) дефинира ***уменията за живот***, като „способности за адаптивно и позитивно поведение, което дава възможност на хората да се справят ефективно с изискванията и предизвикателствата на ежедневния живот". (WHO, 1993) Организацията прави още уточнения по отношение на съдържанието ***умения за***

живот, като: „група психо-социални компетентности и междуличностни умения, които помагат на хората да вземат информирани решения, да разрешават проблеми, да мислят критично и креативно, да общуват ефективно, да изграждат здравословни взаимоотношения, да бъдат съпричастни към другите и да се справят с живота здравословно и ефективно. Уменията за живот могат да бъдат насочени към личните действия или взаимоотношенията с другите, както и към действия с цел промяна на заобикалящата среда, за да бъде благоприятна за здравето". (СЗО, 2003:9) В допълнение към определението се предлага примерна таблица, отразяваща взаимовръзката и съдържанието между ключови групи умения, идентифицирани като ***умения за живот*** (виж: Таблица №2)**.**

Проследявайки дефинициите на СЗО се вижда еволюцията, която претърпява разбирането за съдържанието на ***уменията за живот***. Тяхното предназначение е да помогнат на младите хора „да оформят своя свят, а не само да се справят с него". (Hanbury & Malti, 2011: 9) Това предполага активна, автономна и отговорна позиция към себе си в социалния свят.

Прегръщайки идеята за реформи на формалното и неформално образование, други влиятелни организации като Световната банка, UNDP, UNICEF, USAID, OECD, също имат свои определения за ***умения за живот***. Някои от тях предлагат широки дефиниции, включващи както базови, така и други умения, като например технически/професионални умения, умения за търсене на работа и предприемачески умения. (Hanbury & Malti, 2011: 10)

Таблица №2

Комуникативни и междуличностни умения	Умения за вземане на решения и критично мислене	Умения за справяне и самоуправление
▪ **Умения за общуване:** - вербална/невербална комуникация; - активно слушане; - изразяване на чувства; - подаване и получаване на обратна връзка (без да се отправят обвинения). ▪ **Умения за преговаряне и отказ:** - преговори и справяне с конфликти; - умения за уверено поведение; - умения за отказ. ▪ **Развитие на емпатия:** - умение за изслушване, разбиране нуждите и обстоятелствата на другия и изразяване на това разбиране. ▪ **Сътрудничество и работа в екип:** - изразяване на уважение към различните стилове и приноси на другите; - оценяване на собствените способности и принос към групата. ▪ **Умения за застъпничество:** - умения за социално влияние и убеждаване; - умения за общуване и работа в мрежа и за мотивиране.	▪ **Умения за вземане на решения/разрешаване на проблеми:** - умения за събиране на информация; - оценка на бъдещите последици от настоящите действия (за себе си и останалите); - откриване на алтернативни решения на проблемите; - умения за анализиране влиянието на ценностите и нагласите (към себе си и другите) върху мотивацията. ▪ **Умения за критично мислене:** - анализиране влиянието на връстниците и медиите; - анализиране на нагласите, ценностите, социалните норми, убежденията и факторите, които им влияят; - определяне на релевантна информация и източници на информация.	▪ **Умения за повишаване на личната увереност и самоконтрол, умения за поемане на отговорност, умения да се променяш или да предизвикваш промяна:** - изграждане на самоувереност; - изграждане на умения за себепознание, включващи осъзнаване на права, социални влияния, ценности, нагласи, идентифициране на силните и слаби страни на личността; - умения за поставяне на цели; - умения за себеоценяване; - умения за самонаблюдение. ▪ **Умения за управление на чувствата:** - умения за управление на гнева; - преодоляване на скръбта и безпокойството; - умения за справяне със загуба, насилие и травма. ▪ **Умения за справяне със стреса:** - умения за управление на времето; - позитивно мислене; - техники за релаксация.

(СЗО, 2003:10)

В съответствие с дефиницията на СЗО, Hanbury & Malti (2011:12) се основават на заложената в нея интегративност на когнитивни, личностни и социални умения и предлагат следните групи умения: (а) критични мисловни и когнитивни умения, (б), умения за справяне и самоуправление, (в) социални и морални умения, и (г) комуникативни умения.

Очевидно е, че в този вид съдържанието на ***уменията за живот*** съответства на рамката на четирите области на ***вътрешните активи за развитие***: (а) учене, (б) позитивни ценности, (в) социални компетенции и (г) позитивна идентичност. (Benson & Scales, 2009).

Концепцията ***умения за живот*** може да се разглежда като „партньорска“ на концепция за ***позитивите за развитие***, която, въпреки по-големия плурализъм в дефинициите, предлага операционализация на общите цели, както и ресурси – модели, програми, които се възприемат от формалното и неформално образование. Изследователите обаче отбелязват, че съществува пропаст между теорията и базираните на доказателства програми, и тя е особено голяма по отношение на доказателствата за това как програмите (образователни, социално-педагогически) за развитие на ***уменията за живот*** влияят върху позитивното развитие на младите хора (виж например: Prajapati et al., 2017; Jones & Parker, 2014; Hanbury & Malti, 2011). Въпреки това, не може да се отрече, че съществува връзка между ***позитивното развитие*** и ***уменията за живот***.

Признание за важността на ***уменията за живот*** за позитивното развитие на младите хора се дава от Lerner, R. и колеги (2011), които ги включват в „големите три“

изисквания към програмите за работа с млади хора, както ще видим по-нататък.

Трябва да се има предвид, че в същността си ***уменията за живот*** са базови социални и личностни умения (Ризов и Минчева-Ризова, 2002) и в тази си функция са трансфериращ фактор по отношение на други области на компетентност. В тази връзка заслужава внимание мнението на Jones и Parker (2014: 30), че програмите за развитие на ***умения за живот*** могат да осигурят концептуално основата за портал, който може да бъде трансформиращ и необратим. Този портал може да разкрие на младите хората възможности за трансфер на умения извън програмата ***умения за живот***.

1.5.5. Какво могат да получат младите хора от младежките програми

Разработеният от Khanna и кол. (2014) модел на критичните фактори ***ARC*** (Aautonomy, Relatedness and Competence) предлага начин да си представим по-систематизирано какво търсят и какво могат да получат младите хора в областта на това, което наричаме младежка работа/работа с млади хора.

Да започнем със значението на фактора ***свързаност***.

(1) ***Свързаността*** като необходимост от принадлежност и връзка с другите е критичен фактор, който се основава на три ключови характеристики на средата, която насърчава позитивното развитие на подрастващите: подкрепящи взаимоотношения, възможности за принадлежност и интеграция в семейството, училището и общността. (Deci & Ryan, 2000; Eccles. & Gootman, 2002)

Свързаността дава усещане за сигурност на детето в първичните му взаимоотношения с родителите и това е от първостепенно значение за по-нататъшния му живот. (виж: Bowlby, 1969) Свързаността от първите години от живота на детето значително определя развитието на неговите бъдещи взаимоотношения.

През своето второ десетилетие младите хора навлизат в нови значими за тях взаимоотношения и трупат опит в междуличностната сфера. Опит, който може да се окаже товар или сила, и който те ще отнесат със себе си в прехода към следващите етапи от своя живот. Променя се характера на взаимоотношенията им с възрастните (родители, близки, други възрастни). Изследванията показват, че взаимоотношенията със значими възрастни извън семейството (например: учители, треньори, младежки работници, наставници) имат уникална роля, която се добавя към тази, която играят семейството и връстниците. (Scales et al., 2022)

Стремежът към автономия и нарасналата компетентност в междуличностните отношения води личността към изпробване на нови връзки с различна дълбочина и интензивност. Тази необходимост често е входната врата към взаимодействия, заради които младите хора попадат и се развиват в алтернативни дейности, извън училището (и други силно контролиращи институции). От ресурса на тези междуличностни отношения младият човек черпи чувство за принадлежност и значимост за това, че участва в равностойни взаимоотношения, проявявайки емпатия и способност да обича, да подкрепя и да се справя с междуличностни проблеми. Пространството на ***младежката работа/работа с млади хора*** дава тази

възможност - личността да тренира и утвърждава нов тип взаимодействия, свързаност, и същевременно предлага обучаваща среда (повече или по-малко целенасочено) за развитие на социално-емоционални умения.

Разбира се, това което ние наричаме „работа“ не е понятието, което иска да чуе младият човек, защото той най-често не идва в това пространство, за да „работят с него“, и попадането му в областта на „работата с млади хора“/„младежка работа“ за него е нещо различно. Това е областта, територията на неговите по-различни взаимоотношения, които му дават повече независимост, равноценност, увереност. Това може да бъде и територията, която му предлага възможности за създаване на доверителна връзка с възрастен (различен от родителя или учителя). Тази връзка може да бъде провокирана от недостигащи доверителни отношения в семейството, но може да бъде мотивирана и от други фактори, свързани с повишаване на личностната увереност и компетентност. Установено е, че позитивната връзка с възрастен е един от най-често срещаните защитни фактори, които водят до устойчивост сред младите хора. (Boat, Syvertsen & Eisenberg, 2017: 5)

Deci и Ryan (2000) твърдят, че ангажираността на хората във всеки контекст зависи от качеството на връзката в тази среда и доколко тези взаимоотношения отговарят на нуждите на хората не само от свързаност и принадлежност, но и от автономност и компетентност. Силните, подкрепящи взаимоотношения осигуряват важно пространство за младите хора да изпробват роли, да се чувстват ценени, да дадат принос за другите в общността,

да развиват увереност и да изграждат идентичност. (Scales et al., 2022:3)

Ако младият човек намира себе си в описаната тук картина, той ще има мотивацията да продължи напред. Итернализирайки своите постижения ще търси още развитие на своите позитивни активи.

(2) ***Автономност***. От своето раждане пътят на детето към „процъфтяване“[30] е път за придобиване на автономност. Автономността е състояние, в което поведението на човек е самоорганизирано и волево. (Ryan et al., 2021:4) „Автономните хора могат да оценят действията си, да подкрепят тези от тях, които отговарят на ценностите и нуждите им, и по този начин активно да развиват живот, който си струва да се живее.“ (Ryan et al., 2021: 27) Затова автономността играе централна роля в свързаността, привързаността, грижата, любовта и просоциалното поведение. (Ryan et al., 2021: 18)

През второто десетилетие от живота си младият човек изпитва нуждата да увеличава своята независимост и увереност, да експериментира като овладява нови средства за самоутвърждаването си като ценена, уважаваща себе си личност. Това е нов етап в интеграцията с другите и със самия себе си, при който личността е изправена пред нуждата и възможността да взема много решения за себе си и да ги отстоява.

Необходимостта от утвърждаване на себе си като автономна личност също е входна врата към областта, която наричаме „младежка работа“/“работа с млади хора“, отново с уговорката, че за младия човек това е нещо друго.

[30] Термин, който много често се използва от изследователите в разглежданите научни системи.

Преходът към новата територия по естествен начин преминава през взаимоотношенията с връстниците и с другите „по-различни“ възрастни. Подходът обаче към тази нова територия е на човек, който сам определя своето присъствие, както и доколко ще бъде отдаден на това, което прави. В контролирането на своите нови отношения и дейности расте неговата независимост, заедно с възможността да се наслаждава на своите волеви действия, на способността да управлява ситуациите в своя живот. Това може да бъде и първата територия, в която младият човек избира кой и как да го подкрепи, на какво да го научи, каква компетентност да придобие, при това се случва не в рамките на задължителната училищна (или друга) система.

„Неформално, автономните действия са тези, които „искате да направите“, а не тези, които „трябва да направите“, автономните дейности са тези, които „трябва да направите“, вместо тези, които „имате да направите“, а автономните цели са тези, които преследвате изцяло със сърце, отколкото с половин уста.“ (Koestner & Holding, 2021:2)

(3) ***Компетентност***. През второто десетилетие нараства интереса на младите хора към собствената компетентност в различни области. Перспективата за развитие става все по-силен мотив за рефлексия, за нови връзки, удовлетвореност, или е източник на фрустрация.

Второто десетилетие от живота на човека може да бъде и период, в който неуспехите в училище са предикат за негативно отношение към ученето и безнадеждно чувство за непригодност. Същевременно, това е периодът, в който младите хора имат нужда от успех, от това да бъдат експерти поне в едно нещо, утвърждавайки своята

автономност и обвързаност в нови социални взаимодействия. Търсенето на повече компетентност, стремежът за самоусъвършенстване може да бъде вход към участие в алтернативни дейности, извън контролираните от училището и другите социални системи. Възможен път към удовлетворяване на критичния фактор ***компетентност*** е в полетата на младежката работа/работата с млади хора.

Приели сме, че въпросът за отношението на младия човек към училище е важен, основен показател за интегрираността му в обществото, и позитивният отговор предпоставя успеха му в бъдеще. Но, ако училището само по себе си дезинтигрира учениците, тогава очакваме ли личността да се „интегрира“ в „дезинтегриращата“ среда. Или, ако училището не е добро място за творчество (Робинсън, 2014), дали няма да възприемем тази „училищна интеграция“ като бариера пред естественото неутолимо желание за развитие? „Хората са активни организми с присъщи и дълбоко еволюирали тенденции към психологически растеж и развитие“. (Ryan, 2009:1)

Фундаментален принцип на модерните общества, подкрепящите професии и науките за човешкото развитие е, че склонността към автономна компетентност, свързаност и процъфтяване изискват специфична подкрепа. (Ryan et al., 2021: 27)

Чрез извънучилищните дейности, обществото допуска (повече или по-малко успешно) изграждането на ниши, далече от контролираните системи, в които младите хора могат да придобиват компетентност, желана от тях, и не непременно съобразена с точно формулирани държавни образователни стандарти.

1.6. Доказателства за ефективността на програмите за работа с млади хора

Някои учени твърдят, че не разполагаме с достатъчно резултати от изследвания за ефективността на младежката работа/работата с млади хора. (виж: Mundy-McPherson, Fouche´, Elliot, 2012:213) Възможно е това признание да е предизвикано от типичното за изследователите чувство на неудовлетвореност, особено като се има предвид, че изследванията върху ефективността на програмите за млади хора непрекъснато нарастват и съществуват значителни доказателства за тяхната ефективност при определени изисквания, на които те трябва да отговарят. Безспорна обаче е необходимостта от систематизация на данните, за да се улесни тяхното обхващане, използване и интерпретиране за конструиране на политики и дейности, основани на доказателства.

Според Khanna и кол. (2014: 34) изведените от тях критични фактори ***ARC*** *(Aautonomy, Relatedness, Competence)*, могат да бъдат използвани при конструирането на програми за подкрепа на развитието на младите хора. Тяхното заявено намерение е моделът ***ARC*** да бъде пътна карта за проследяване и мониторинг на краткосрочни и дългосрочни резултати от програмите за работа с млади хора. Същевременно, този модел да бъде използван в процеса на разработване на методики за оценяване на модели за работа с млади хора (програми, проекти и др.) Авторите също го предлагат и като модел за систематизиране на изследванията за ефективността на програмите за работа с млади хора. Те посочват множество изследвания, които доказват връзката на участието на младите хора в извънучилищни програми с развитието на

тяхната ***автономност, свързаност*** и ***компетентност,*** и като следствие - намаляване на тяхното рисково поведение. Ето някои примери:

- Tebes и кол. (2007) проучват превантивни програми извън училище за намаляване на рисковото поведение на подрастващите, базирани на подход на силните страни, в комбинация със структурирани, контролирани дейности. Те стигат до извода, че участието на младите хора в тези програми увеличава тяхната автономност и води до значително намаляване на употребата на наркотични вещества. Този резултат се поддържа от младите хора една година след излизането им от съответната програма. Изследователите правят извода, че рисковото поведение в градска среда може да бъде смекчено от програми извън училище, които конкретно са насочени към превенция на употребата на наркотици.
- Abel & Greco (2008) провеждат експеримент, за да оценят въздействието на програма за овластяване, насочена към ранно сексуално въздържание за подрастващи (5 - 9 клас, N=304), живеещи в градска мултикултурна среда. Изследователите съобщават, че самочувствието (компонент на автономността) може да работи като превантивен фактор за ранно сексуално поведение.
- Tierney, Grossman & Resch (2000) посочват доказателства, че наставническите програми с млади хора от 10 до 16 год. (N=959) могат да повлияят позитивно на тяхното развитие. Тези от тях, които са участвали в наставнически програми, е по-малко вероятно да са употребявали наркотици и алкохол и е по-вероятно да участват в позитивни социални взаимоотношения, отколкото техните връстници в контролната група.

- Busseri и кол. (2006) анализират връзката между участието в извънучилищни програми и позитивното развитие на младите хора, за да изследват условията, които насърчават позитивните междуличностни отношения и намаляване на проблемното поведение. Увеличената продължителност на участие в извънучилищни дейности на изследваната група (N=7430) корелира с по-високото ѝ развитие. Авторите заключават, че интервенциите за развитие с увеличена продължителност имат надлъжни ефекти върху „6-те Cs“: компетентност, връзка, характер, увереност, грижа и принос.
- Fauth, R. и кол. (2007) оценяват влиянието на участието в извънучилищни дейности върху дефицити в развитието, в резултат на злоупотреба с вещества, тревожност/депресия за период от шест години. Различните дейности повлияват положително на специфични резултати в развитието на младите хора. Изследователите доказват, че базираните в общността дейности предполагат постигането на по-ниска тревожност и депресия сред младите хора в квартали с висок риск за насилие. В тези квартали също се наблюдават по-ниски нива на злоупотреба с вещества чрез увеличаване на връзката с църковни групи. За разлика от това, участието в отборен спорт съответства на по-високи равнища за злоупотреба с вещества и престъпност, но значително намалява тревожността и депресията.
- Vandell и кол. (2007) изследват висококачествени програми за извънучилищно обучение, за да оценят академичните резултати на млади хора (N=3000) с ниски доходи от различни етнически групи. Висококачествените програми се характеризират с подкрепящи взаимоотношения между младежите и персонала, както и

сред младежите. Учениците, които участват в някаква форма на извънучилищни дейности, постигат постоянно по-високи резултати от контролната група. Интензивността на програмата и постоянното участие на младите хора в нея са предикатори за успех. Позитивните взаимоотношения с връстници и подобрените работни навици са допринесли за подобряване на техните академични резултати.

- Durlak & Weissberg (2007) оценяват извънучилищни програми, за да определят въздействието им върху подобряването на личностните и социални умения на млади хора от 5 до 18 год. Те идентифицират естеството и мащаба на резултатите и описват какви са общите характеристики на ефективните програми. Метаанализът разкрива, че извънучилищните програми имат положително въздействие върху академичните постижения, самовъзприемането и позитивното социално поведение на младите хора. Констатирано е значително намаляване на проблемното поведение. Изследователите доказват, че програми, които използват, основани на доказателства подходи в своя дизайн и изпълнение, водят до значителни подобрения в социалното поведение, за разлика от програмите, които не се основават на емпирични доказателства.

Широк кръг изследвания провежда Search Institute (Минеаполис, САЩ), който търси отговор на въпроса в каква степен участието в извънучилищни дейности влияе за позитивното развитие и намаляване на рисковото поведение на младите хора. В период от 10 години се провежда лонгитудинално изследване, което обхваща повече от 7000 юноши с различен произход от 42 щата на САЩ. (Lerner et al., 2013) По-конкретно, изследователският екип оценява връзките между позитивното личностно развитие на

младите хора и участието им в клубове и извънучилищни програми на мрежа от организации „4-Н“[31], в сравнение с участието в други извънучилищни дейности. Изследователите сравняват млади хора, които участват поне два пъти месечно в програми на „4-Н“, с други, които редовно участват в други извънучилищни дейности. Програмите на „4-Н“, за разлика от останалите програми, се отличават с това, че те предполагат:

- позитивни и устойчиви взаимоотношения между младите хора и възрастните;
- дейности, които изграждат важни умения за живот;
- възможности за младите хора да използват тези умения като участници и лидери в ценени от обществото дейности.

Дългосрочното проучване показва, че извънучилищните дейности, лидерският опит и наставничество от възрастни, които младите хора получават чрез участието си в програмите на „4-Н“ играе жизненоважна роля в подпомагането им да постигнат успех.

В сравнение с техните връстници, констатациите показват, че младите хора, участващи в програмите на „4-Н“, се отличават в няколко области:

Принос/гражданска ангажираност: младите хора от 7-12 клас, участвали в програмите на „4-Н“, са почти 4 пъти по-склонни да дадат принос за своите общности; младите хора от 8-12 клас са около 2 пъти по-склонни да бъдат граждански активни.

[31] „4-Н“ е широка мрежа от младежки организации, базирана в САЩ, разпространена в над 50 страни. Нейната мисия е „ангажиране на младежите да достигнат пълния си потенциал, докато напредват в областта на младежкото развитие“. https://4h.ucanr.edu/About/Mission/

Академични постижения: младите хора от 10-12 клас, участвали в програми на „4-Н“, са почти 2 пъти по-склонни да участват в програми по наука, инженерство и компютърни технологии в извънучилищно време; момичетата в 10 клас са 2 пъти по-склонни и почти 3 пъти по-вероятно в 12 клас да участват в научни програми в сравнение с момичета в други дейности извън училище.

Здравословен живот: младите хора от 7 клас, участвали в програми на „4-Н“, са почти 2 пъти по-склонни да направят по-здравословен избор. (Lerner et al., 2013)

Констатациите също така показват, че младежите, които активно участват в програми на „4-Н“ съобщават за по-добри оценки, по-високи нива на академична компетентност и повишено равнище на ангажираност в училище. Те са почти два пъти по-склонни да продължат образованието си в колеж и е по-вероятно да преследват бъдещи курсове или кариера в областта на науката, инженерството или компютърните технологии. (Lerner et al., 2012: 15-16)

Според изследователи от Search Institute (Boat et al., 2022:7-8) изследванията непрекъснато доказват, че участието на младите хора в извънучилищни програми е свързано с постигането на по-добри социално-емоционални резултати, подобряване на самочувствието, психическото приспособяване, адаптацията в училище, повишаване на учебно-познавателните резултати и намаляване на рисковото поведение, като употреба на вещества, антисоциално поведение, бягство и отпадане от училище, и дава дългосрочни положителни ефекти за продължаване на образованието и по-добра трудова заетост на възрастните.

(виж: Durlak & Weissberg, 2011; Durlak, Weissberg & Pachan, 2010: 294-309; Vandell et al., 2015)

Изследванията показват, че пълноценно развиващите се млади хора участват в няколко различни вида висококачествени младежки програми, включително дейности като спорт, изкуства, клубове и/или религиозни групи. Установено е, че младите хора, които участват в повече от един вид дейност и го правят на по-високи нива на интензивност, се радват на още по-силни положителни резултати. (виж: Barber, 2014; Zarrett & Lerner, 2008)

На основата на тези и други изследвания Search Institute поставя ***извънучилищните занимания*** в концептуалната рамка на ***позитиви за развитие*** и с това се признава работата с млади хора извън училище като ключов фактор за тяхното позитивно личностно развитие. По този повод в свои публикации Search Institute (Boat et al., 2022; Boat et al., 2017) се позовава на проучване на Wilder Research, според което всеки долар, похарчен за качествени младежки програми в САЩ, носи доходност $4.89 (Wilder Research, 2014).

Появата на концепцията за позитивно развитие на младите хора генерира силен интерес към експерименталните и квазиекспериментални подходи за оценка на ефективността на програмите. Въпреки този тласък в изследванията на програмите за млади хора, много изследователи отправят призиви за повече качествени систематични прегледи, за изследване на процеси и контексти на младежкото развитие. (Morton & Montgomery, 2011)

Изследователите потвърждават, че оценките за ефективността на програмите, основани на изследвания, са

важни за идентифициране на тези от тях, които са в подкрепа на младите хора. „Без знания за това, младите хора могат да бъдат засегнати в най-добрия случай или, в най-лошия случай, да бъдат ощетени от дейности, които заемат значителен обществен човешки и финансов капитал.“ (Mundy-McPherson et al., 2012:225)

Същевременно се подчертава, че в изследванията на младежката работа все още липсват данни за най-добри, добри и не толкова добри практики. Необходимо е да се инвестират повече ресурси за картографиране на практиките, за да може да се направи изчерпателна типология, класификация и карта на всички възможни разновидности, съставляващи работа с млади хора. (Kovacic, 2017: 246) Във всички области, където практиката е по-развита от структурираното знание, според Kovacic, индуктивният подход е единственият начин, който може да гарантира, че изследването и практиката съществуват съвместно по взаимноизгоден начин. Иначе, според автора, работата с млади хора ще продължава да се сблъсква с критики, че е детска игра, част от образованието или дори, че е неуместна.

Проблемът за ефективността на програмите за млади хора е непосредствено свързан с проблема за тяхното качество, защото очевидно не всички програми дават очаквания ефект. В тази посока изследванията достигат до формулирането на едни или други препоръки към конструирането на програмите/моделите за работа с млади хора, най-често в рамките на защитавана от тях теоретична концепция.

1.7. Изисквания и препоръки към програмите за работа с млади хора

Blum (2003) идентифицира четири елемента, които са критични за успешните младежки интервенции: ***хора***, ***приноси***, ***дейности*** и ***място***. Успешните интервенции са тези, които изграждат силни връзки между възрастни и млади хора (хора); включват активно участие на младежите (приноси); предлагат продуктивни възможности и възможности за отдих на младите хора (дейности) и осигуряват безопасна среда без наркотици и насилие, с наблюдение на възрастни (място).

Lerner и кол. (2011) определя „големите три“, както ги наричат, характеристики на ефективните програми за работа с млади хора (посочени по-горе и по отношение на програмите на „4-Н“):

- позитивни и устойчиви взаимоотношения между младите хора и възрастните;
- дейности, които изграждат важни умения за живот;
- възможности за младежите да използват тези житейски умения като участници и като лидери на ценени от обществото дейности. (Lerner et al., 2011: 51)

Програмите с тези характеристики, според Lerner и кол. (2011:51), могат да бъдат наречени програми за позитивно развитие на младите хора. Авторите също така твърдят, че тези характеристики на програмите трябва да присъстват едновременно и интегративно, за да може позитивното развитие да бъде ефективно насърчавано.

Eccles и Gootman (2002) отправят осем препоръки към програмите за позитивно развитие на младите хора: (1) физическа и психическа безопасност; (2) подходяща

структура; (3) подкрепящи взаимоотношения; (4) възможности за принадлежност; (5) позитивни социални норми; (6) подкрепа за ефикасност и значение; (7) възможности за изграждане на умения; (8) интегриране на усилията на семейството, училището и общността. Тези препоръки, според Khanna и кол. (2014:91), могат да се използват като референтно ръководство за конструиране на ефективни програми. Те подчертават, че този списък е предварителен и границите между отделните контексти често са размити. Следва накратко тяхното представяне:

(1) **Физическа и психическа безопасност** е базово изискване за постигане на среда, свободна от насилие и опасни условия за физическото и психическо здраве. Безопасността предполага развитие и ненасилствени, позитивни взаимодействия. В отговор на потребността от безопасност (без това да е единствения аргумент) изграждането на социално-емоционални умения могат да бъдат вплетени в дизайна на програмата. Някои програми успешно включват компоненти на групови взаимодействия, които са ефективни по отношение на подобряване на междуличностните взаимодействия и увеличаване на безопасността на участниците.

(2) **Ясна и последователна структура.** Не само развитието на малките деца изисква те да преживяват стабилна, предвидима реалност, така че да са в състояние да се адаптират към нововъзникващите ситуации. Младите хора също предпочитат ясни правила, очаквания, ред и предсказуемост в поведението на околните. Очевидно е, че човек се стреми към ред и има способността да създава порядък от хаоса. Отнесено към дизайна на програмите този

порядък се отнася до структурата на взаимодействие между участниците в нея.

Според някои изследователи, участието в програми, които нямат структура, са предикат за по-голямо проблемно поведение, както в настоящето, така и по-късно. (Mahoney & Stattin, 2000; Eccles & Gootman, 2002) Съществува обаче проблем, какво точно да се разбира под дейност/програма без структура или без добра структурира. Това би могло да означава, че програмата например няма ясни цели, задачи, а също и че тя не отговаря на определени нужди на младите хора.

Според Mahoney и Stattin (2000: 114-115), позовавайки се на други автори (например: Jones & Offord, 1989; Чиксентмихай, 2016) характеристиките на силно структурираните дейности за свободното време на младите хора включват: редовни графици за участие; ръководено от правила ангажиране в дейности; ръководство от един или повече възрастни; акцент върху развитието на умения, с непрекъснато увеличаваща се сложност и предизвикателство; изпълнение на дейности, които изискват продължително активно внимание и ясна обратна връзка. Структурираните дейности често са с по-висока сложност и могат да включват сътрудничество с връстници, подкрепа от членове на семейството и напътствия от възрастни.

Към контекста на структурираността на програмите Eccles и Gootman (2002: 93) прибавят и важния аспект за предоставяне възможности на младите хора да поемат по-активни роли в управлението на дейностите, определяне на правила и лидерство.

Програмите с ниска структура се характеризират с липса на възможности за изграждане на умения и участие

на възрастни. Тези програми в някои случаи могат да привлекат младежи, които вече са въвлечени в девиантно поведение, което се утвърждава допълнително в програмата. (Mahoney & Stattin, 2000) Като пример за типични неструктурирани дейности се дават съществуващи центрове или клубове, които се посещават от млади хора единствено с цел забавление. Трябва обаче да се има предвид, че неструктурираността на подобни клубове не винаги е на едно и също ниво и че в много от тях се предлагат дейности с различна степен на структурираност. (виж повече: Nolas, 2013)

Въпреки, че Mahoney и Stattin (2000) твърдят, че резултатите от тяхното изследване показват, че участието в силно структурирани развлекателни дейности е било свързано с ниски нива на антисоциално поведение, докато участието в дейности с ниска структура (т.е. център за младежки отдих) се свързва с високи нива на антисоциално поведение, на практика методологията на изследването не е насочена към търсене на зависимост между структурираността на програмите и настъпили изменения в поведението на младите хора. Или, както те признават накрая в своята публикация, става въпрос за избор от различни целеви групи: структурираните програми са предпочитани в по-голяма степен от млади хора с недевиантно поведение, а девиантните млади хора предпочитат неструктурираните програми. И в този извод няма нищо изненадващо. Но е повод да се мисли за целесъобразността в търсенето на баланс между програми (или дейности в една програма) с различни структури. Този извод се прави от Mahoney и Stattin (2000: 125), които завършват с предложението, че „за да са успешни усилията

за превенция, основани на участието на младите хора, трябва да се има предвид участието в структурирани и неструктурирани дейности едновременно, като участието в един вид дейност може съществено да промени риска/защитата, свързана с другия вид дейност.“

В литературата съществуват известни опити за противопоставяне на структурирани и неструктурирани програми – едните като „добри“, а другите като „лоши“. (Nolas, 2013) Противопоставянето им може да се оспорва, доколкото дори „неструктурираните“ програми са под „знака“ на програмирането, а това логически означава вече съществуване на някаква структура. Затова по-правилно е да се говори за повече или по-малко структурирани програми, като все пак се прецизира още по-добре какво точно означава това.

(3) **Подкрепящи взаимоотношения.** Един век научни доказателства неразривно свързват позитивните взаимоотношения с благосъстоянието и просперитета сред младите хора. (National Scientific Council on the Developing Child)[32] „Независимо дали ще попитате изследовател, теоретик, практик или юноша, качеството на взаимоотношенията с възрастните се появява отново и отново като критична характеристика на всяка среда за развитие.“ (Eccles & Gootman, 2002: 94) Всички млади хора се нуждаят от позитивни взаимоотношения, за да достигнат пълния си потенциал. Тези послания присъстват в огромното количество издадени книги през последните десетилетия, посветени на изграждането на позитивни взаимоотношения между деца и родители, между ученици и

[32] https://developingchild.harvard.edu/

учители, и други възрастни. Някои от тях са световни бестселъри, станали популярни и в България.[33]

През последните десетилетия множество изследвания установиха, че връзките на младите хора с възрастни, които не са им родители, са особено важни за тяхното развитие и тези връзки са по-ефективни, когато имат достатъчна продължителност и близост. (Scales et al., 2022; Fields, 2020; Boat et al., 2022) Те показват, че вероятността младите хора да се развиват пълноценно е много по-голяма, когато са вградени в мрежа от междуличностни взаимоотношения, като същевременно имат поне от три до пет основни/значими връзки. (Roehlkepartain et al., 2017) Установено е, че позитивната връзка с възрастен е един от най-често срещаните защитни фактори, които водят до устойчивост сред младите хора. (Syvertsen et al., 2020)

В резултат на многобройните си изследвания Search Institut включва отношенията на младите хора с възрастните като един от емпирично доказаните активи за развитие (виж: Приложение №2 - „40 Developmental Assets Checklist“, актив за развитие №3).

Концептуалната рамка „Взаимоотношения, влияещи на позитивното развитие на младите хора“ на Search Institute предлага няколко стратегии, които да следват възрастните в отношенията с младите хора: полагане на грижи; предизвикателство за растеж; осигуряване на подкрепа; овластяване; разширяване на възможностите. (Scales et al., 2022) Тези стратегии могат да се възприемат като пет

[33] Виж например: Роджърс (2015); Голман (2011); Гарднър (2014); Гордън (2010); Селигман (2017); Чиксентмихай (2016); Розенберг (2019); Кон (2012); Кон (2011); Харис (2022); Хехт (2013); Грей (2016); Гатоу (2010); Робинсън и Ароника (2017).

елемента, съставляващи съдържанието на подкрепящото отношение към младите хора:

- С ***полагането на грижиа*** ние показваме на младите хора, че могат да ни се доверят. Обръщаме индивидуално внимание на всеки и правим така, че те да се чувстват забелязани и ценени.
- Отправяме ***предизвикателство за растеж*** като поставяме високи очаквания към тях. Помагаме им да се учат от своите грешки и неуспехи и ги насърчаваме да бъдат отговорни за действията си.
- ***Осигуряваме подкрепа*** като ги насочваме в трудни ситуации. Подкрепяме ги да изградят самочувствие и заставаме зад тях, когато имат нужда.
- ***Овластяваме*** ги като се отнасяме сериозно към техните идеи и мнения. Включваме ги във вземането на важни решения и ги оставяме да поемат инициативата.
- ***Разширяваме възможностите***. Вдъхновяваме младите хора да видят бъдещи възможности. Излагаме им нови идеи и ги запознаваме с нови хора, места и идеи. (Scales et al., 2022)

(4) **Възможности за принадлежност.** Развитието на собствената идентичност преминава през решаването на проблема за принадлежността, която се твори на равнището на модуса „особено“ в самовъзприемането на личността (от представата за себе си като част от човешкото множество до възприемането на себе си като принадлежащ на общности, като носител на социални идентификаци и качества). (Ризов, 2018: 26-38) Самопредставата чрез модуса „особено“ е в синергия с модусите: „единично“ (от

представата за собствената пространствено - времева единичност до аксиологическото възприемане на своята уникалност) и модуса „универсално“ (от представата за себе си като носител на всеобщи ценности до възприемането на себе си като уникално тяхно проявление) (виж повече: Ризов, 2018: 26-38) За младия човек да бъде „особен“, да принадлежи към едни групи и по това да се отличава от други хора, да се самоопределя чрез отношението *„Ние – Те“* е от водещо значение.

Принадлежността има своите различни аспекти – социо-културни, субкултурни, референтни, възрастови и др. В едно мултикултурно общество със значими социални неравенства, въпросът за социо-културната принадлежност е особено важен за младите хора и той има потенциал да предлага както позитивни, така и негативни отговори. Общество със сегрегирани общности, освен социално-икономически бариери, предлага на подрастващите и психически бариери, които силно влияят на тяхното самовъзприемане.

Позитивната социо-културна идентичност е основен фактор за развитието на личността. Тя подхранва неговата увереност, достойнство и автономия, като същевременно предполага и развиване на социални умения, включително умения за междукултурно разбиране. Опитът и изследванията показват, че младите хора имат повече шанс за развитие на умения и нагласи за междукултурно разбирателство и в по-общ контекст – умения за разбиране на различията, ако са част от мултикултурната общности на своите класове, групи, клубове. (виж повече: Ризов и Минчева-Ризова, 2000)

Изследванията показват също, че младите хора, които позитивно възприемат своята етническа принадлежност са по-уверени, имат по-силна аз-идентичност и са по-активни в училище. (Eccles & Gootman, 2002: 98)

Интервенциите и програмите не трябва да се фокусират единствено върху една културна идентичност, а по-скоро да предлагат възможности на младите хора да изследват своето етно-културно наследство и идентичност в подкрепяща среда, свободна от дискриминация, при това в контекста на междукултурното разбиране. Етнокултурната идентичност се утвърждава не в затворената моноетнична група, а в естествената за общността междукултурност, чрез механизмите на емпатията и разбиране на различията.

Социо-културната идентичност, основана на позитивно самовъзприемане, е свързана с изграждането на позитивни междуличностни отношения с хора от други социо-културни идентичности. Веднъж прокарани, тези мостове на междукултурно разбиране улесняват разбирането и на други различия: междуполови (джендър образование), хора с различен социален, здравен, възрастов и друг статус. Логично, в концепцията ***активи за развитие*** под №34 е включен актив, свързан с междукултурната компетентност (виж: Приложение №2).

Принадлежността към училищната общност (както и към други общности) също предопределят развитието на младия човек в перспективата на преходите, през които преминава. Затова в концептуалната рамка на ***активите за развитие*** присъства като актив №24 принадлежността на младия човек към училищната общност (виж: Приложение №2).

(5) **Позитивни социални норми.** Позитивните социални норми и ценности се считат за ключови компоненти на благосъстоянието на младите хора. (Eccles & Gootman, 2002: 100) Младите хора се възползват от редовния достъп до позитивни ценности, независимо дали това става чрез поведенческите модели на своите връстници, възрастните, или чрез участието им в групови дейности, които изискват спазването на правила. Позитивните социални норми осигуряват основа за свързаност и автономия на личността.

Като цяло, моралното развитие се насърчава по-добре от цялостни програми, отколкото такива, които се фокусират само върху един аспект от живота на младите хора. Въпреки това, рисковото поведение може да бъде смекчено чрез извънучилищни програми, които са насочени към конкретно поведение. (Khanna et al., 2014: 91)

Програмите за млади хора имат вътрешна култура на социални норми, която оформя възприятието на младите хора за подходящо поведение чрез ясно разграничаване на добро и зло. За това създателите на програми трябва да имат предвид, че дори добре обмислената програма на практика може да бъде провалена от тези, които я осъществяват, заради несподелените от тях ценности на самата програма.

(6) **Подкрепа за ефикасност и значение.** На учените и практиците отдавна е известно, че развитието на детето не е пасивен продукт в ръцете на възрастните. То е резултат от взаимодействието, в което участва детето като агент на своето развитие. Не толкова с понятието „ръководство“, колкото с понятията „подкрепа“, „насърчаване“, „съучастие“ може да се изрази позитивното отношение на възрастните към развиващия се млад човек, за да бъде той

по-автономен, саморегулиращ се и овластен. Това са критично важни постижения на личността, към която тя има естествен стремеж, за да се чувства пълноценна и щастлива.

В този смисъл, целта на програмите трябва да надхвърля обикновеното участие на младите хора в тях. Не са особено големи ползите от програми, които предоставят възможност за присъствие (подобно на ползване на услуга), без това да означава активно ангажиране на участниците в нея. Принципът на участие е основен (не само в Конвенцията на ООН за правата на детето, 1989), но и за всяка една педагогическа или социално-педагогическа дейност. Вътрешно мотивираното участие на младите хора в програмите предполага техния висок ефект за повишаване на нивата на автономност, свързаност и компетентност. Важно е участниците да възприемат, че имат принос при вземането на решения относно програмите, да участват в тяхното осъществяване, оценяване и дори - в тяхното създаване и промяна.

(7) **Възможности за изграждане на умения.** Уменията са крайният продукт на ученето. Тяхното наличие е индикатор, че процесът на учене се е състоял. В процеса на целеполагане създателите на програми предвиждат постигането на определени умения от младите хора. „Включването в дейности с вградени учебни програми води до печалби за младите хора“. (Eccles & Gootman, 2002:107)

Една програма е по-успешна, ако младежите усещат, че развиват значими за тях умения. (Khanna et al., 2014: 92) Това зависи от много характеристики на програмата: способност да предизвиква интерес, да отговаря на специфични потребности на младите хора, да създава предизвикателства, да насърчава успеха, както и други

характеристики, свързани с дидактическата страна на процеса на обучение.

(8) **Интеграция на усилията на семейството, училището и общността.** Съществуват множество изследвания, които доказват взаимовръзката между позитивната атмосфера на партньорство между училището, семейството и общността и успеха от ученето, личностните постижения на учениците. (виж например: Робинсън и Ароника, 2017: 198-215; Hattie, 2009; Quinn, 2020; van Gelder-Horgan, 2016; Emerson et al., 2012) Натрупан е голям обем от емпирични данни, които потвърждават, че участието на родителите в образованието може да има решаващо влияние върху развитието и постиженията на учениците. Има и любопитни изчисления, например за финансовия еквивалент на ефекта от подкрепата на родителите за своето дете в училище, който възлиза на $1000 допълнително финансиране на ученика годишно. (Houtenville & Conway, 2008)

Много по-малко са емпиричните изследвания върху взаимодействията на родителите с програмите за работа с млади хора извън училище. Според Khanna и кол. (2014), въпреки че има сериозни пропуски в изследванията между различни контексти на взаимодействията между семейството, училищата и общностите, има доказателства, че интервенциите, които ангажират родителите, водят до подобрени резултати за децата. Разбира се, авторите говорят за научни доказателства, плод на надеждни измервания, а не за нашия непосредствен житейски опит, който недвусмислено показва, че там, където семейство и училище, или друг субект (извънучилищна програма, клуб,

служба), имат своите съгласувани действия в партньорство, младите хора постигат повече.

Khanna и кол. (2014) препоръчват дизайнерите на извънучилищни програми и общностите да си сътрудничат, за да създадат най-широка гама от контролирани извънучилищни дейности, за да се противодейства на негативните резултати, свързани с неравностойното положение на младите хора в сегрегираните общности.

Изследователите подчертават особено силно необходимостта да се работи на общностно равнище със семействата, за да се преодоляват конфликтите между семейните разбирания и ценностите на обществото, родителите да познават другите страни от живота на своите подрастващи и да изпълняват по-добре родителските си функции по отношение на контрола и ежедневните грижи. Липсата на интеграция на родителите с местните институции, със съществуващите програми и услуги е свързано с повишено проблемно поведение на младите хора. (Eccles & Gootman, 2002:111) Обратното, когато училищните програми включват един или повече компоненти на общностна програма, те имат по-дълготраен и по-голям ефект за ограничаване на употребата на наркотици. (Dryfoos, 2000: 5-7) Отбелязва се ръст в учебните постижения, социалното поведение и здравословното развитие на младите хора. Подобрено е семейното функциониране и живота в общността.

9) Към осемте препоръки, дефинирани от Eccles и Gootman (2002), Khanna и кол. (2014) прибавят още две. Според тях в по-новата литература се предлагат допълнителни съображения за програмния дизайн, първият от които е възможността за придобиване на **разнообразен**

опит между и в рамките на програмите. Привеждат се аргументи за това, че увеличаването на ползите, свързани с участието в младежки програми, не е линейно. Lerner и кол. (2011a) предполагат, че умереното участие е идеално, докато твърде малкото или твърде голямото участие смекчава натрупаните предимства. Според Khanna и кол. (2014: 92) честото участие в множество програми предпазва младежите от недостатъците на всяка отделна програма, предоставяйки повече възможности за увеличаване на автономността, свързаността и компетентността. Те правят извода, че програмите, които най-добре подкрепят развитието на младите хора, включват широта и дълбочина в програмирането, като правят уговорката, че всяка програма задължително трябва да предоставя широк набор от услуги.

10) Второто допълнение към изискванията за конструиране на програми, според Khanna и кол. (2014: 92), е **проектиране на макро и микро ниво**. Според тях, програмите трябва да бъдат възможно най-широкообхватни (макро – ниво), като същевременно са насочени към уникалните нужди на общността (микро – ниво). Полът, способностите, социално-икономическият статус, етническата принадлежност и други характеристики на местните млади хора безспорно влияят върху това как те реагират на отправените към тях предложения.

За да е успешна една програма, е необходимо, но не е достатъчно, да се познава местната общност, като се внимава познанието за нея да не се окаже илюзорно. Най-сигурният начин при изготвяне на дизайна на програмата е тя да се прави съвместно с младите хора от общността. Участието им при всички случаи отговаря и на

универсалната цел на всяка програма, а именно да стимулира автономността на младите хора. И същевременно, ще има този ефект, че ще насочи създателите на програмите към специфични нужди и начини на активност (познание, социално поведение и др.) на младите хора, станали част от тяхната микро – култура.

Обобщение

Младежката работа е социално-педагогическа реалност, обхващаща периода от втората половина на детството и прехода на личността към зряла възраст. Тя заема пресечни пространства между различни сфери на обществения живот (образование, култура, спорт, отдих, политика, религия), както и между техни властови (институционални) структури. Подобно на феномена игра, като „втора реалност“ (Ризов, 2018: 14), така и младежката работа е нещо като „втора зона“, стояща успоредно или допълваща другите обществени сектори. Често пъти тя се случва независимо от институционалните структури на държавата. Младежката работа е доброволна, свободна зона за развитие и интеграция на младите хора. Подобно на играта, тя не винаги се радва на позитивно отношение и често е подценявана, и подобно на нея е мултифункционална по отношение на развитието на младите хора. От нейното многообразие, структурна и функционална сложност произтича и трудното ѝ дефиниране - като че ли е невъзможно да стане само и единствено по рационален път.

Опитът младежката работа да бъде дефинирана точно чрез критериите възраст, място на провеждане, цели и форми на работа, не са надеждни. Признаването, че тази

практическа област представлява социално-педагогическа реалност също не е достатъчно, защото „няма единодушие относно естеството на социалната педагогика, няма универсална дефиниция, няма обща теория и няма единно установяване на практическите процедури.“ (Hämäläinen, 2015: 1028) Подобни са оценките и на други изследователи (виж: Kirkwood, Roesch-Marsh & Cooper, 2019; Sandermann, & Neumann, 2014; Úcar, 2013). Тогава, в какво се състоят социално-педагогическите измерения на младежката работа/работата с млади хора, така както е заявено в заглавието на тази част?

Ако приемем „тясно“, че социално-педагогическата интервенция е ситуирана в „третата среда”, извън семейството и училището (Schugurensky & Silver, 2013:5), идентифицирането на тази практика изглежда лесно. Характерно обаче за социално-педагогическото мислене е холистичния подход към личността и нейната интеграция в обществото. А това е процес, от който не могат да бъдат изключени училището и семейството, които представляват част от социално-екологичната системата. Може да се приеме обаче, че двете страни – училище и семейство не са двигателите на този интегриращ процес, поне не и в неговия зародиш. В този контекст, социално-педагогическото проявление започва от улицата, възниква като „улична педагогика“. Известно е, че социалната педагогика от самото си зараждане, така както първоначално е била разбирана като теория и практика, е фокусирана върху защитата на уязвимите, дезинтегрирани, необхванати от други системи деца и млади хора от улицата. (Nohl, 1974; Schugurensky & Silver, 2013) От самото начало, както казва Hämäläinen (2003:71), социално-педагогическата

перспектива се основава на опити за намиране на образователни решения на социалните проблеми.

Ако тръгнем, по думите на Stephens (2013: 58), от „брилянтно проницателната концепция“ на Паул Наторп за социалната педагогика като наука, която изследва социалното в педагогическото и педагогическото в социалното (Natorp, 1899), стигаме до представата, в която образованието и социалният живот не са отделни реалности.

Чрез тази „широка“ интерпретация на „социално-педагогическото“ можем да си представим образованието и обществото в един общ процес на развитие - образование, което обогатява живота, по думите на Маршал Розенберг (2009) и общество, което обогатява образованието.

В основата на тази просветителска представа (и вярване) стои ценностното единство на „социалното“ и „педагогическото“. „Социалното“ като фокус на ценности, като общност и интегриран начин на живот на личности. И „педагогическото“, облагородено от „социалното“, като достоен път на личността.

Без съмнение „основна идея на социалната педагогика е да насърчава социалното функциониране на хората, включването, участието, социалната идентичност и социалната компетентност като членове на обществото.“ (Hämäläinen, 2003: 76) Младежката работа/работата с млади хора, както вече бе показано, е територията, в която по доброволен за личността начин се преплитат социален живот и образование. Това е същностно за социално-педагогическото отношение като начин на мислене. Историята, функциите, атрибутите и формите на младежката работа, ценностно и „физически“ се разгръщат именно в това поле на социално-педагогическото мислене.

Именно на мисленето… „Едно действие не е социално-педагогическо, защото в него се използват определени методи, а защото някои методи са избрани и използвани като следствие от социално-педагогическата мисъл“. (Hämäläinen, 2003:77) Ако приемем тази гледна точка за социалната педагогика – като мисъл (и рефлексия) ще се озовем в полето от идеи, които за чест на социалната педагогика, са нейни ценности още от възникването ѝ. Ценностна база на социалната педагогика са хуманистичният, личностно-центриран подход; подходът, основан на силните страни и овластяването; холистичният и интердисциплинарният подход за разрешаването на проблеми. Социалната педагогика насърчава социалната промяна, неин фокус са хуманизацията, демократизацията и социалната справедливост. Прегледът на академичната литература и направеният анализ показват, че развитието на младежката работа/работата с млади хора се движи спрямо тази ценностна база на социалната педагогика.

Независимо от това, че тази наука носи „много различни имена в различни национални и регионални контексти“ (Kornbeck, виж: Stephens, 2013: II) и продължава да се спори за научния ѝ статут, важно е да не се забравя нейната мисия. И да бъдем там, откъдето тя е тръгнала. Така, както призовава един съвременен учен: „аз вярвам, че професорите по социална педагогика трябва да работят в солидарност с потиснатите. Те могат да го направят, например, като лобират сред политиците и като практикуват улична педагогика. Тогава преподаването и теоретизирането стават част от дневния ред и не изместват моралната цел.“ (Stephens, 2013:65)

Следващата част е посветена на това как науката и професорите могат да променят „улицата“.

2. Мобилна младежка работа - социално-педагогическа концепция за работа в уязвими общности

2.1. Достигане далече – работа на терен с рискови групи млади хора

Идеята да се достигат хора от рискови групи там, където те живеят или пребивават, е известна още в средата на 20-те години на изминалия век в САЩ като професионален начин за социално-педагогическа работа на терен, възникнала във връзка с покачващата се младежка престъпност. Типични целеви групи на така наречения „аутрич" за този период са свободно структурираните младежки улични групи, клики или банди.

Методологически този подход не работи с обичайния, предимно неуспешен метод за разбиване на групите, а започва с ресоциализацията на младите хора-правонарушители в техния групов контекст. На основата на това разбиране се появяват първите проекти за работа на улицата, разработени от американски социални учени и социални работници. Те излизат от своите институции, за да търсят престъпни младежки групи на улицата и на местата, където се срещат. Този техен опит се доразвива през 30-те години на миналия век от Shaw в района на Чикаго като подход за ресоциализиране на младите хора в контекста на тяхната референтна група. (Шпехт, 2007: 76; Wittmann & Kampermann, 2008: 15)

След Втората световна война, в почти всички западноевропейски страни, в Африка, Азия, Латинска Америка и Австралия се появяват подходи за работа на терен. Във Великобритания този подход на активно търсене

на целевата група се осъществява като *Detached Youth Work*, *Outreach Youthwork*, по-късно и като *Mobile work* (техните дефиниции бяха разгледан в 1.2.).

Идеята да се работи на терен, достигайки до труднодостъпни групи и общности, извървява път, който, по мнението на изследователите, процъфтява в Западна Европа през 70-те и 80-те години. Развитието ѝ се забавя през 90-те години и следващите, като част от общото свиване на младежката работа, резултат от бюджетни съкращения. (виж: Bradford & Cullen, 2014; Wittmann & Kampermann, 2008) След политическите промени през 1989/90г. първите подходи за работа на терен се появяват и в страните от Източна и Централна Европа. Интерес към тях проявяват професионалисти и организации, които основно са извън мейнстрийминга на младежката работа и са ангажирани преди всичко в срочни проекти за работата с маргинализирани общности.

Разнообразието от методологии и модели на работа е отличителна характеристика на младежката работа (както вече бе показано), включително и на тази част от нея, която е свързана с работата на терен. Освен това, самата работа на терен като източник на възникване носи различен характер. Някъде повече е свързана със социалната работа, като начин за достигане до хора за предоставяне на социални, превантивни, здравни услуги. И в този си вид работата на терен (като част от социалната работа) трудно може да се разграничи от младежката работа, ако целевата ѝ група е в рамките на тази възрастова група. В други случаи, работата на терен е свързана с необходимостта да се създадат дълготрайни контакти и взаимоотношения с младите хора в определено социално пространство в рамките на концепции,

които си поставят дългосрочни цели и имат системен характер.

Дали определена практика на работа на терен ще бъде отнесена към областта на младежката работа/работата с млади хора зависи не само от възрастта на целевата група, а от степента, в която работата на терен не е просто предоставяне на услуга. Показател е степента, в която доброволността и другите съществени елементи на младежката работа се отнасят до конкретния модел на работа на терен. Дали работата на терен отговоря на тези характеристики и, има ли тя принос към тяхното постигане като елемент на общия модел на работа, зависи от всеки конкретен случай. Работата на терен може да бъде много повече от достигане до труднодостъпни хора, създаване на контакти, информиране, консултиране, отправяне на предложения. Тя може да придобива форми на взаимодействие, които да оказват съществено влияние върху цялата общност.

Работата на терен, независимо от това дали ще бъде възприемана като отделен метод в рамките на концепция, или като самостоятелна форма, е същностен елемент от всеки успешен модел на работа с труднодостижими групи и индивиди. Със сигурност може да се твърди, че работата на терен е основополагаща за всяка програма, която се разгръща в маргинализирани общности.

2.2. Теоретични основания и съдържание на концепцията *мобилна младежка работа*

2.2.1. Възникване на концепцията

През 1966г., като част от дискусията в Германия за социалната работа в общността, Willi Erl се позовава на

опита от *Detached Youth Work* в Англия и въвежда за първи път термина ***мобилна работа с млади хора***. По това време в Германия работата на терен все още не е добре установена. (Wittmann & Kampermann, 2008: 16)

В края на 60-те години в Германия, в отговор на необходимостта от нови форми за работа с млади хора с девиантно поведение от крайните градски квартали, се появява концепцията за мобилна младежка работа. От самото ѝ зараждане концепцията е свързана с практическата и изследователска работата на Валтер Шпехт (1938 - 2021), признат за „ментор и движеща сила“ на мобилната младежка работа. (Wittmann & Kampermann, 2008: 16) Той извървява целия път от първи социален работник в мобилната работа до почетен професор в Тюбингенския университет.

Първата институция за мобилна младежка работа е създадена през 1967г. в Щутгарт, в кв. Фрайберг, който е новосъздаден жилищен квартал със занемарена социална инфраструктура. Там Шпехт пилотира концепцията мобилна младежка работа, която по това време е известна като „социална младежка работа“ или „социална групова работа“. (Wittmann & Kampermann, 2008: 71)

Валтер Шпехт многократно посочва, че тази концепция възниква в отговор на проблемната ситуация с нарастващата престъпност сред младите хора и като реакция на критиките за неспособността да се предложат ефективни стратегии от конвенционалната социална работа, както и от доминиращите по това време чисто индивидуализиращи концепции за работа с младите хора. В противовес на това статукво, сред професионалистите и обществото постепенно нараства разбирането, че в работата

с девиантни млади хора трябва да се насърчава повече свързаност с общността, социално-екологична групова работа и работа с различни култури. През 60-те години на миналия век се наблюдава нарастване на информираността по отношение на значението на работата в общностите за тяхното овластяване. (Wittmann & Kampermann, 2008: 16) Концепцията за мобилна работа става изразител на тези обществени тенденции.

През 80-те години на миналия век се разширява мрежата от центрове, проекти и др., осъществяващи мобилна младежка работа в Германия, а самата концепция получава високо признание сред професионалните общности и в други страни на Европа. През 90-те години концепцията отговаря на новите предизвикателства, резултат от политическите промени, нарасналите неравенства и вълната от дезинтегрирани млади хора. Постепенно се разпространява в Берлин и Източна Германия. Придобива известност в Централна и Източна Европа[34], Русия, Украйна, Беларус, Африка и Китай. Въпреки, че мобилната младежка работа в Германия получава „високо ниво на приемане в специализираната общественост“ (Wittmann & Kampermann, 2008: 18) и вече има 50 годишна история, експертите я определят като една от най-иновативните области на младежката работа. (Reif, 2019: 128) Същевременно се отбелязва, че тя продължава да

[34] Трудно е да се даде обобщаваща оценка за разпространението на концепцията в Централна и Източна Европа, както и на други места по света. В лични разговори, както и официално, В.Шпехт изразяваше своята неудовлетвореност от недостатъчната държавна подкрепа на мобилната работата (или на други нейни аналози) в Източна Европа. И в отговор на тази ситуация той търсеше възможности за провеждане на повече обучения на работещите с млади хора.

бъде недостатъчно изследвана територия. (Tossmann et al., 2007: 5, 13; Buschmann et al., 2009)

2.2.2. Методологически основания

Основавайки се на опита на американските си колеги, от които Валтер Шпехт непосредствено се учи, той е убеден че подкрепата за дезинтегрирани млади хора и маргинализирани групи не е ефективна, ако се предоставя в терапевтична среда. Тя трябва да се осъществява по-скоро в самата общност, независимо от това, че е сегрегирана, социално неравнопоставена и рискова за младите хора.

Концепцията се основава и на традициите в социалната работа на Германия, и най-вече в тази нейна част, която е насочена към работа в общността, отворената младежка работа и идеите на реформаторската педагогика (Фрейре и др.). Шпехт вижда концепцията в полето на социалната педагогика и социалната работа. Но, докато, според него, първата, сама по себе си, носи прогресивни идеи, то социалната работа се възприема преди всичко в контекста на ориентацията към ***жизнения свят*** като структурообразуваща концепция, разработена от Thiersch.

Социалната работа, ориентирана към ***жизнения свят,*** е обоснована в структурните максими за превенция, близост до ежедневието, регионализация, интеграция и участие. Тази социална работа „използва своите правни, институционални и професионални ресурси, за да помогне на хората в тяхното социализирано и индивидуализирано ежедневие към независимост, самопомощ и социална справедливост.” (Grunwald & Thiersch, 2001: 1136)

Мобилната работа възниква като отговор на младежката престъпност и тази нейна ориентация се запазва

и до сега, а това означава, че тя си поставя превантивни цели. Работата с делинквентни млади хора е една от основните задачи на мобилната младежка работа. Затова концепцията проявява чувствителност към теориите за девиантното и делинквентно поведение като обща методология за обясняване на отклоненията в поведението, приемайки, че поведението се определя като девиантно чрез процеси на социално приписване.

В общия контекст на отклоняващото се поведение, концепцията се интересува от всички проявления на рисковото поведение, независимо от степента им на противообщественост.

В тази връзка, заслужава внимание успехът на моделния проект „Халшлаг" („Hallschlag"), осъществен през 1979-1984г. с научната подкрепа на Института по педагогика към Университета в Тюбинген. Валтер Шпехт споделя, че чрез този проект мобилната работа за първи път се изправя пред предизвикателството да се работи социално-педагогически с млади хора, употребяващи наркотици (хероин). (Шпехт, 2007а: 101) Неговите колеги Kastner и Silbereisen успяват да докажат успешни социално-педагогически практики, които могат да се прилагат в началния стадий на употреба на хероин, както и в определени стадии на привикване към наркотика. (Шпехт, 2007а: 102)

Концепцията за мобилна работа приема, че превенцията може да се диференцира като обща и специална. ***Общата превенция***, по описанието на Grunwald и Thiersch означава „изграждане на устойчиви и поддържащи инфраструктури и ... формиране и стабилизиране на общи умения за справяне с живота; тя има

за цел справедливи условия на живот и добро възпитание.” ***Специалната превенция*** означава да се действа навреме и с предвидливост, когато възникнат трудности. (Grunwald & Thiersch, 2004: 26)

Различните модели на мобилна работа показват, че тази концепция успешно може да се справи както с по-общи, така и със специфични задачи, свързани с конкретното съдържание на проблемната ситуация. Успешно може да предложи на младите хора алтернативи, които покриват широк спектър от базови и специфични нужди, и подкрепят развитието на базови и специфични умения. Към тези изводи ни насочва и представеният по-нататък (виж: 3.3.) модел на работа във Варна („Максуда“).

2.2.3. Дефиниране на мобилната младежка работа

В опита да пресъздадат цялото многообразие от основания и проявления на концепцията за мобилна работа с млади хора, Валтер Шпехт и други автори се опитват да дадат различни дефиниции.

На първо място може да се каже, че Шпехт доразвива опита в работата с улични банди, основан на аутрич (САЩ), като обединява различни форми на работа (виж по-нататък) в един холистичен социално-педагогически общностен подход за работа с деца, младежи и техните семейства. (Specht, 2012) Той определя мобилната работа като търсеща и ориентирана към социалната среда социално-педагогическа концепция, подкрепяща младите хора да откриват алтернативни пътища за развитие. „Нейната цел е да предотврати или да обърне хода на процесите на изолиране на младите хора. При това тя се стреми да използва ресурсите и силата на самопомощта за решаването

на социални проблеми в общността и за намирането на дългосрочни решения.” (Шпехт, 2007: 72)

Шпехт описва мобилната работа още като подход за консултиране в системата на благосъстоянието на младите хора. (Шпехт, 2007: 72) Определя я като офанзивна социално-педагогическа стратегия за действие, която работи с група и индивидуални случаи по начин, който е ориентиран към жизнената среда и целевите групи. Разработва предложения за помощ и съвети за целевата група. (Wittmann & Kampermann, 2008: 48)

Мобилната младежка работа също се разбира и като стратегия, която е в състояние да запълни празнината между грижата за младите хора и тяхното благосъстояние чрез комбиниране на елементи от педагогика на свободното време с форми на образователна подкрепа. (Tossmann et al., 2007: 6)

Мобилната работа е определяна и като специална форма на младежка работа, която предлага подкрепа и стабилност на млади хора в несигурни обстоятелства, които са изключени от социално участие. (Reif, 2019: 122)

Мобилната работа също е представяна и в общия контекст на младежката социална работа и на отворената младежка социална работа[35], но има независим статут. Тя не може да се използва за отвеждане на деца от улицата в услуги за институционална грижа, нито може да се използва като „социална противопожарна бригада“ срещу улични

[35] Отворената младежка работа дава възможност на деца и млади хора да ползват безплатно обществени пространства, да участват в дейности за свободното време, както и в образователни дейности. „Ядрото” на отворената детска и младежка работа е младежкия център или младежкия клуб. (виж: Reif, 2019: 75)

групи (клики, банди) като се злоупотребява с мерките за закрила. (Caritas, 2008: 19)

2.2.4. Целева група на мобилната младежка работа

Целевата група на мобилната работа са трудностъпни млади хора, които не са били достигнати (или са престанали да бъдат достигани) от организации, институции и предложения, свързани с тяхното развитие и благосъстояние. (Gillich et al., 2009: 5)

Мобилната работа е насочена по-специално към млади хора, които са застрашени, или са засегнати от изключване и социално неравностойно положение, и за които общественото пространство се е превърнало в преобладаващо място на живот. (Tossmann et al., 2007: 5)

От мобилната младежка работа може да се възползват и млади хора, които са извън параметрите на основната ѝ целева група. Тя остава отворена за всички, които виждат ресурс в нея.

Социалната дезинтеграция, неравностойното социално положение, маргинализацията, девиантното поведение и повишения риск за личностното развитие на младите хора са характеристики на основната целева група. Тези млади хора имат общата характеристика, че начинът и условия им на живот се отклоняват от обичайно възприетите модели в обществото, което ги оценява от своя страна негативно и ги санкционира по различни начини. Именно заради тези характеристики младите хора са трудностъпни, а не само поради пространствени и географски причини (отдалечено местоживеене, гето, краен квартал, махала, село), които от своя страна са силен фактор за дезинтеграция на живеещите в подобни социални пространства.

Възрастовите параметри на целевата група на мобилната младежка работа са между 10 и 21 години, в индивидуални случаи и до 27 години. (Wittmann & Kampermann, 2008: 73) На практика възрастовият диапазон се определя от конкретната местна ситуация, цели, проекти и местни центрове за мобилна работа. Например, на уеб–страницата на мобилната работа в град Констанц (Германия), която представлява постоянно действаща общинска структура, е посочено, че тя работи предимно с млади хора на възраст между 14 и 27 години. (MJK, 2023)

В доклад за резултатите от оценяването на мобилната работа в Берлин се посочва, че целевата група са деца и младежи на възраст между 10 и 25 години. Средната възраст статистически е 17,6 години. Около 75% са мъже и 25% жени. Около 50% от адресатите са с мигрантски произход, а 50% от младите хора все още ходят на училище. Съответно 51% от бившите ученици, които са в контакт с мобилни работници, са безработни. (Tossmann et al., 2007: 114) По отношение на поведенческите проблеми в доклада се посочва, че изследваната популация от целевата група проявява делинквентно поведение с честота над средната. Всеки четвърти респондент (25%) посочва, че се е бил с някой друг през последните 12 месеца. Почти една трета (31%) е трябвало да отговарят пред съда за престъпления (например: нанесена телесна щета, грабеж, изнудване). За 37% от младите хора рисковата консумация на алкохол е друг поведенчески проблем. Показател за „рискова консумация на алкохол“ се приема, когато млади хора заявяват, че изпитват алкохолна интоксикация поне веднъж месечно или когато са възникнали негативни преживявания като „притъмняване“ или възникване на конфликти с други

хора във връзка с пиенето на алкохол. Ако се вземат предвид всички регистрирани параметри за социално неравностойно положение (например: образование, икономическо положение, поведенчески проблеми, семейна подкрепа), може да се приеме, че по-голямата част (86%) от всички млади хора, които са в контакт с мобилната работа в Берлин, са засегнати от поне една от горните характеристики. (Tossmann et al., 2007: 114)

От своето възникване до сега концепцията мобилна работа разширява целевата си група. През периода 2012 – 2015 година в Баден-Вюртемберг са проведени пилотни проекти за момчета и момичета на възраст от 8 до 13 години. Този модел на работа ще бъде представен по-нататък (виж: 2.3. Мобилна социална работа с деца).

2.2.5. Цели на мобилната младежка работа

Предотвратяването на социалната изолация и постигането на социална интеграция на младите хора са идеите, които дават смисъл на мобилната работа.

Водеща цел на мобилната работа е трайно подобряване на индивидуалната житейска ситуация на младите хора от целевата група чрез оказване на подкрепа за разрешаване на значими за личността проблеми, превенция на рисковото поведение, стимулиране на личностното развитие и разкриване на индивидуалните ресурси, разширяване на възможностите за действие и реализация.

Целите на мобилната работа са базирани на нуждите, житейската ситуация и ежедневието, и по този начин винаги са свързани с разрешаването на индивидуални проблеми. (Wittmann & Kampermann, 2008: 51) Това предполага, че на

практика мобилната работа може да си поставя във всеки конкретен случай система от различни цели. Концепцията за мобилна работа се интересува от всичко, което би могло да подкрепи младите хора по пътя към тяхната интеграция в обществото.

Цел и предизвикателство на мобилната работа с млади хора е да бъде в състояние да съпреживее и разбере ежедневието на младите хора възможно в най-голяма степен „нефилтрирано“. Ключът към това е включването в ежедневието на младите хора. Това е нейна ключова характеристика. (Schlenker et al., 2020:21) И тя става възможна благодарение на принципите на работа: приемане, откритост, конфиденциалност и други, които ще бъдат разгледани по-нататък.

Индивидуалната и общностна насоченост на мобилната работа е холистичен отговор на разбирането, че трябва да се подкрепят по възможност всички параметри на житейската ситуация на младите хора.

Ето пример за това как са представени целите на мобилната младежка работа в гр.Констанц (Германия), от които може да се съди за някои общи характеристики в индивидуалните житейски ситуации и социалната среда на местната общност:

1. Устойчиво подобряване на личната житейска ситуация на младите хора. По-конкретно:

- укрепване на тяхната увереност и самочувствие;
- разработване на нови идеи с тях за това как животът им може да бъде по-успешен;
- предоставяне на възможност да придобият нови преживявания, от които могат да се учат и да развият нови модели на поведение;

- съвместна работа с тях, за да намерят начини за излизане от риска за употреба или злоупотребата с наркотици;
- даване на възможност да намерят начини да преодолеят страдание или да излязат от ситуация на участие в насилие;
- оказване на подкрепа при справянето с наказателни производства (в сътрудничество с институциите за закрила, наказателното производство и пробационни служби);
- оказване на подкрепа за справяне с конфликти в семейството или в техни лични взаимовръзки;
- подкрепа за справяне с училищни проблеми, професионално ориентиране, търсене на работа и подходящи обучения;
- подкрепа при уреждане на дългове;
- подкрепа при справянето с широк спектър от ежедневни проблеми (водене на кореспонденция с институции, придружаване до институции и др.).

2. Подобряване на условията на живот на младите хора. Това често включва:

- създаване на възможности за срещи и развлекателни дейности;
- намиране на жилище или подобряване на жилищното им положение;
- предоставяне на достъп до съществуващи предложения и разширяване на техните социални мрежи;
- намаляване или предотвратяване на изключването и стигматизацията им;
- насърчаване на социалната им интеграция;
- насърчаване за активно включване в обществото, показване на форми на участие с цел да им се даде

възможност истински да участват във вземане на решения, да имат думата. (Frank & Fleer, 2014:3)

От представените цели, дефинирани съобразно проблемната ситуация на местно ниво, се вижда ориентацията на мобилната работа към социалното пространство[36], разбирано в два взаимосвързани контекста:

- поле за действие и развитие на всеки индивид - обществени/материални пространства (площади, институции, съоръжения, детски площадки и др.);
- метафорични пространства (социални мрежи, пространства за взаимоотношения, виртуални пространства). (Gillich et al., 2009:7)

Gillich и кол. (2009) посочват, че ако се разгледат стандартите на Федералната работна група за улична работа/мобилна работа (Bundesarbeitsgemeinschaft Streetwork/Mobile Jugendarbeit e.V.) в Саксония, Баден Вюртемберг или Северен Рейн-Вестфалия, се откриват ориентирани към социалното пространство формулировки на основни цели на мобилната работа, като например:

- определяне на липсващи предложения или такива, които не са развити в достатъчна степен или не са станали публично достояние; разработване на стратегии за социално-политическа намеса, за да се повлияе на социалното планиране на благосъстоянието на младите хора;
- приемане на силните страни и проблеми в контекста на житейската ситуация на младите хора;

[36] Социалното пространство е тази част от жизнената ни среда, в която контактуваме с други хора, в която сме „социални“. (Gillich et al., 2009:12)

- разработване на специфични предложения, които са свързани с проблемни ситуации;
- подобряване на инфраструктурата: използване и развитие на наличните местни ресурсите с участието на общността;
- работа в мрежа: участие в комисии; партньорска работа в мрежа; интегриране в мрежи от регионални поддържащи структури. (Gillich et al., 2009: 6-7)

Според Gillich и кол. (2009:8), тези цели могат да бъдат постигнати на основата на принципите на реформаторската педагогическа теория и практика (например на Фрейре), системното мислене и концепцията за овластяване, които имат общи пресечни точки, като например:

- на хората се гледа като на експерти в тяхната жизнена среда. Важно е да бъдат включени и активирани, вместо да се действа от тяхно име;
- промените са възможни само чрез самите хора (консултантът осигурява подходяща рамка за това);
- професионалистът е „експерт в незнанието“ и затова не дава съвети;
- ресурсите са на фокус;
- повече превенция вместо интервенция;
- хората се възприемат като част от система (холистична перспектива). (Кепелер и Шпехт, 2010: 18-19)

2.2.6. Принципи на мобилната младежка работа

Възприетите принципи на мобилна работа разкриват още от нейното съдържание, а така също и задължителните стандарти, на които тя трябва да отговаря, за да изпълнява

своето предназначение. В този смисъл принципите могат да се възприемат и като критерии за оценка на качеството на мобилната работа.

Въпреки че в литературата се посочват различни принципи (или са формулирани по различен начин), според Wittmann и Kampermann (2008: 47), те могат да бъдат обобщени с шест термина: цялостност, доброволност, приемане, привързаност, анонимност и прозрачност. Освен това, в литературата могат да се намерят още дефиниции на принципи като например: участие; нисък праг; гъвкавост на предложенията; ориентация към нуждите, жизнената среда и ежедневието; ангажираност и приемственост; доверие.

Тук ще бъдат изложени принципи, определени съобразно намерението да се отрази по-голям обхват от съществени характеристики и изисквания към мобилната работа с млади хора, без да се прави опит за постигане на максимална системност и прецизност.

Цялостност, холистичен подход

Мобилната работа предлага подкрепа във всички области на благосъстоянието и житейската ситуация на младите хора на три взаимосвързани равнища на взаимодействие на индивида: със себе си; с групите, към които се причислява и с общността, в която живее. Целите и съдържанието на мобилната работа следват тази логика и се разгръщат чрез работа, насочена към: индивида, групата и общността.

Тъй като младите хора се възприемат и подкрепят в тяхната цялост, не се приема подход на тяхното отделяне в зависимост от вида на тяхното рисково поведение, или като аутсайдери, периферни групи и др. Подходът на силните

страни е първостепенен в работата с индивиди, групи и общности.

На практика, в контактите си с младите хора мобилните работници проявяват готовност да разговарят с тях по всички значими теми и проблеми. (Ройтинг, 2007: 92) Предлаганите от мобилните работници теми за разговори също не се ограничават единствено до специални проблемни области, като например наркомании, престъпност, насилие, трафик на хора или намиране на работа. В зависимост от конкретните задачи, произтичащи от съдържанието на проекта, по повод на който се реализира мобилната работа, е възможно да се провежда специализирана работа върху определена тема, без да се нарушава целостта и пълнотата на общуването с целевата група.

Доверие в отношенията

Мобилните работници поддържат постоянни, надеждни и продължителни контакти с младите хора, за да изградят доверителни отношения. Дори обикновеният контакт на мобилните работници с младите хора (без даване на информация, консултация или подкрепа), по време на който те получават признание и уважение, се определя като едно от най-важните качества на мобилната работа. Отношенията на доверие са базови, дори тогава, когато мобилните работници не са съгласни с начините, по които се държат младите хора.

Мобилните работници отстояват доверието, което са получили от младите хора. Те не предоставят лична информация за тях на други лица без разрешението на младите хора и не приемат поръчки от страна на разследващи органи и такива, които упражняват

наказателни мерки. При опасност от излагане на риск, мобилните работници действат и без разрешението на младежите, за да могат да защитят застрашените лица. (Ройтинг, 2007: 95)

Нисък праг и гъвкавост

Мобилната работа свежда до минимум всички условия и бариери, които могат да попречат за създаването на постоянен контакт, или да попречат на групата да се възползва от отправените им предложения. Времето, местата и методите на работа се определят гъвкаво, съобразно нуждите на младите хора. При работа на терен, мобилните работници поддържат контакта, независимо от това дали младите хора са показали желание за промяна. Времето и местата на работата на терен се определят според това кога и къде могат да бъдат намерени младите хора. При оказване на индивидуална подкрепа, мобилните работници се опитват да бъдат на разположение на младите хора по всяко време и на всяко място.

Доброволност

Мобилните работници се държат като гости[37] на местата за срещи с младите хора и се съобразяват, когато в определени ситуации не са желани. Младите хора решават до каква степен трябва да приемат мобилните работници. Те решават какви да бъдат видът и обхватът на контактите с тях, както и каква помощ и подкрепа желаят да получават от мобилните работници.

[37] Да се държиш на терен като гост е широко застъпено изискване към стила на работа на мобилните работници, което е включено в стандартите за работа на терен (виж например: BAG, 2018).

Мобилните работници могат да отправят различни предложения, но младите хора избират от кои искат да се възползват и носят отговорността за взетите решения. Участието им в контактите и дейностите съвместно с мобилните работници е изцяло доброволно. Правото им на неучастие в определен групов процес (обсъждане в групата, реализиране на съвместна дейност или друго) гарантира доброволността и независимостта на всеки. Групата и индивидът винаги могат да откажат участие, като това не се счита за отказ от бъдещи срещи с мобилните работници (освен в случаите, когато това е казано изрично).

Приемане

Независимо от това дали младите хора искат да променят нещо в своята житейска ситуация, в поведението и убежденията си, мобилните работници се отнасят към тях с уважение и признание, подържат контакти с тях и се опитват да разберат по-добре техните нужди и състояния. Като проявяват разбиране и се държат открито с младите хора, мобилните работници могат в определени ситуации да им показват, че конкретно тяхно поведение и представи са рискови за тях. Мобилните работници изхождат от позицията, че младите хора имат причини да взимат погрешни решения и да се държат девиантно. Работейки с тях, мобилните работници се опитват да дадат възможност на младите хора да придобият алтернативен опит, на основата на който да предприемат друго поведение. (Ройтинг, 2007: 94)

Прозрачност

Мобилната работа (като нископрагова, търсеща младите хора форма на взаимодействие) е основана на

автентичност, честност и откритост. Тя е възможна само на базата на връзка, основана на доверие. Следователно, целевата група трябва да е информирана за намеренията, ограниченията и възможностите на мобилните работници. Автентичното поведение на мобилните работници може да служи за пример на младите хора по отношение на техните умения за справяне със средата. (Wittmann & Kampermann, 2008: 50)

Застъпничество и ориентация към ресурсите на младите хора

Мобилните работници разбират, че проблемите, които младите хора причиняват, са следствие от проблемите, които те имат. Затова насочват вниманието си към личностните ресурси на младите хора. Поощряват ги да развиват силните си страни и да ги използват за разширяване на възможностите им за действие и разрешаване на проблемите. По отношение на младите хора мобилните работници поемат функцията на защитници на техните интереси и на лобисти. (Ройтинг, 2007: 93)

Ориентация към нуждите и участие във вземането на решения

Мобилните работници се стремят да провокират младите хора към идентифициране на своите нужди, подкрепят ги в търсенето на пътища за тяхното удовлетворяване и при необходимост съвместно планират подходящи предложения, инициативи и проекти. (Ройтинг, 2007: 93)

Интегрирането и приобщаването са възможни само чрез участие. Ориентацията към нуждите и темите на младите хора е покана към тях за участие, напредвайки в

процеса на самоорганизиране и самоуправление. По този начин, чрез диалог и самоорганизиране, младите хора се учат на демократични процедури, съобразяват се с правила, отстояват права и постепенно усвояват основите на гражданското поведение. Затова Gillich и кол. (2009:16) определят участието като универсален принцип в мобилната работа.

Помощ за самопомощ

„Помощ за самопомощ“ е ключов принцип в методологията на мобилната работа.

Социалната работа изобилства с практически модели на подкрепа, които без провокиране на активността на адресата, водят до неговата зависимост от предоставяните му услуги. Мобилната работа като социално-педагогическа концепция е далеч от практиката да създава зависимости чрез получаване на услуги. Тя се фокусира на индивидуално, групово и общностно равнище към създаването на перспективи за саморазвитие.

Работа с различните полове

В своята работа мобилните работници се съобразяват с половите специфики на младите хора и се опитват да преодоляват дискриминационни нагласи и модели на поведение, основани на половата принадлежност и половата ориентация.

Работа с различни култури

Работата с младите хора изисква познание по въпроси, свързани с тяхната културна идентичност. Това означава, че мобилните работници трябва да проучват културните различия на младите хора, свързани с тяхната културна общност, да разбират своеобразието на социо-културната

им идентичност, да се държат недискриминационно и да поддържат разбираема комуникация.

2.2.7. Форми на мобилна младежка работа

В теоретичните разработки, посветени на концепцията за мобилна работа, се посочват четири взаимосвързани форми на работа: работа на терен, работа с групи, индивидуална подкрепа и работа с местната общност. В литературата, освен като форми на работа (KMJ, 2022:9; Ройтинг, 2007: 85), те са дефинирани и като области на дейност (Specht, 2012:8), методи на работа (BAG, 2018:8); концептуални елементи (LAG, 2020), градивни елементи (Wittmann & Kampermann, 2008: 54).

1) Работа на терен (аутрич)

„Ние сме тук“ е амбициозното мото на мобилната работа в Щутгарт. „Да бъдеш там“, коментират Stumpp и кол. (2009: 6), не означава да се ръководиш от работното време, нито да се обвързваш с място и конкретно съдържание. Този лайтмотив поставя големи изисквания към индивидуалните способности на мобилните работници да бъдат гъвкави по отношение на време, местоположение и съдържание, когато се занимават с променящи се обстоятелства.

Работата на терен е „ядрото“ на мобилната младежка работа. (Reif, 2019: 123) Тя е насочена преди всичко към изграждането на контакти и поддържането им, както и непрекъснатото задълбочаване и актуализиране на знанията за житейската ситуация и социалната среда на целевата група.

Мобилните работници търсят редовно младите хора на местата, където те се събират. Тяхното първоначално

поведение може да се сравни с това на хора, които са на гости и могат да си тръгнат всеки момент, ако не са желани. Същевременно те са готови, ако е необходимо да предложат на място информация и консултации.

Чрез редовното провеждане на работа на терен мобилните работници създават необходимата близост с младите хора. Процесът на приемане на мобилните работници може да трае достатъчно дълго – 6 месеца или повече. Младите хора сами трябва да преценят могат ли да изградят доверителна и постоянна връзка с мобилните работници и да решат дали да се обърнат към тях за консултация и помощ.

От една страна, успешно проведената работа на терен осигурява на мобилните работници внедряване, насочено към конкретната общност, а от друга страна, тя предлага на младите хора достъп до конкретни неща, от които се нуждаят. Например: хора, които имат време за тях и са готови да ги изслушат; телефон, за да могат да се свържат с институциите или да попитат за работа; информация за някаква здравна и социална услуга, от която могат да се възползват; чаша кафе в младежкия клуб (част от мобилната работа), където също могат да намерят спокойствие, подкрепа за преодоляване на кризи, място за обсъждане на идеи за организиране на свободното време, собствено помещение за срещи с други млади хора от квартала. (Шпехт, 2007: 76) Този списък с предложения може да бъде продължен в зависимост от конкретните нужди на младите хора и спецификата на квартала, където живеят.

Работата на терен започва от контактите с младите хора. Смята се, че най-важният е първият контакт, и че от него зависи как ще бъде приет мобилният работник. Други

посочват, че най-важното в работата на терен е търпението и наличието на време, през което мобилният работник ще се доближава до групата от млади хора и постепенно ще бъде приеман като свой. Съществува мнение, че последното е невъзможно и че винаги мобилният работник ще бъде приет в най-добрия случай като гост. Изборът на стратегия за осъществяване на контакти на терен до голяма степен зависи от това какъв е видът на мобилния работник – „вътрешен“ или „външен“ за общността (виж по-нататък), какви са неговите индивидуални стратегии и умения, какво е съдържанието на превантивната програма, ако това е поводът, по който се осъществява работата на терен.

В литературата се описват три начина на установяване на контакт: офанзивни, дефанзивни и индиректни.

Офанзивни са контактите (известни още като „студени контакти”) в случаите, когато мобилният работник отива директно на терен при младите хора от целевата група, представя се, опитва се да разясни своята роля и функции, предлага интензивно помощта си като консултант и помощник там, където вижда възможности за това. След като „топката е хвърлена”, мобилният работник оставя темпото, задълбочеността и обвързаността на контактите да се диктуват от групите и индивидите. В този случай са необходими увереност и добро предварително познаване на рисковите модели, социалните и културни характеристики на целевата група. (виж също: Кюблер, 2007: 111)

Като по-естествени могат да се определят контактите, при които мобилните работници са прекарали известно време на местата (площадки, улици, паркове и др.), където се събират младите хора. Този ***дефанзивен*** начин на контакти следва плавен процес на приемане от групата, след

като мобилните работници са позволили да бъдат постепенно опознавани от обкръжаващите ги млади хора (групово и индивидуално). (виж повече: Кюблер, 2007: 111) Дефанзивният начин за контакт е почти винаги наложителен, ако мобилният работник иска да бъде приет от относително затворени групи с рисково поведение и иска продължително време да работи с тях (виж по-нататък „Работа с групи").

Индиректните контакти (или „контакти по метода на снежната топка") са тези, при които се разчита на това, че мобилните работници са представяни от ключови за общността/групата личности, които имат влияние върху останалите. Индиректният начин за установяване на контакт може да се осъществява не само от референтни за групата лица, но и от „доверени лица", които може да не са представители на целевата група/общността. В този случай е необходима повече предпазливост, тъй като при първоначалното представяне е възможно да не се породи доверие към мобилните работници. (виж също: Кюблер, 2007: 111; Rhodes, 1996: 32)

Според местата, където се провежда работа на терен, се разграничават няколко основни вида (Rhodes, 1996: 19):

Независим аутрич. Извършва се на улицата, в кафенета, клубове, свърталища, гари и др. Това са места, които са определени като рискови по отношение на практикуването на различни видове рисково поведение.

Домашен аутрич. Извършва се чрез редовни посещения по домовете на хората, включени в съответната програма.

Парипатетичен аутрич. Извършва се в институции или организации, които имат характер на общности – общежития, жилища за бедни и др.

В публикациите, отразяващи специализирана работа на терен по програми за превенция на рисковото поведение, се отбелязват два основни модела на аутрич: индивидуален аутрич и аутрич в общността. Определят се още и като: традиционен и референтен аутрич. (Rhodes, 1996: 17)

Индивидуалният аутрич е ориентиран към отделния индивид. Целта му е да доведе до промяна в поведението на индивида. ***Аутричът в общността*** е ориентиран към общности или мрежи от индивиди. Целта му е да доведе до промени в поведението на общността.

Ето един пример за съпоставка на възможностите на двата вида аутрич (по Rhodes, 1996: 17):

Индивидуален аутрич (традиционен)	**Аутрич в общността (референтен)**
аритметична прогресия	геометрична прогресия
визира индивидите	визира групите от индивиди
частично покрива референтните групи	изцяло покрива референтните групи
води до промени в индивидуалното поведение	води до промени в груповото поведение

Макар на пръв поглед предимствата на аутрича в общността да са очевидни, индивидуалният аутрич е нужен особено много в случаите, когато са наложителни интервенции за по-кратък период от време върху индивидуалното поведение на хора, намиращи се в изолация от групи и общности. На практика, при добре

структурираната работа се използват двата вида аутрич, като в различни периоди от време се дава превес на един от двата вида в зависимост от времето и нуждите, на които трябва да се отговори.

В наръчниците за работа на терен се отбелязва, че мобилните работници трябва да са добре подготвени, да имат необходимите умения, за да бъдат приети в качеството им на хора, на които може да се има доверие, способни са да оказват помощ, да предоставят информация, консултации и да отправят предложения.

Традиционно в работата на терен се използват мобилни работници, които не е задължително да бъдат социо-културно близки на хората от общността. Когато работата на терен протича в затворени общности и в референтни групи с високо рисково поведение, би било добре да се разчита на мобилни работници, които са вътрешни по отношение на общността и групите, с които се опитват да установят контакт. Тези работници се наричат „вътрешни аутрич-работници" (или „вътрешни мобилни работници", ако се говори за мобилна работа). Когато мобилната работа се провежда в ромските квартали и махали, мобилните работници е добре да бъдат роми, които живеят там и/или имат сходна социо-културна идентичност.

Съществуват различни варианти на модела на работа с вътрешни мобилни работници. Те могат да бъдат лидери с ключово мнение в рамките на техните референтни групи. Съществува и вариант, при който работата на терен се провежда от вътрешно-групови работници, които не са сред лидерите с ключово мнение в своите референтни групи. При този вариант работещите на терен имат преди всичко за цел да привлекат хора от общността, които да действат в

своите референтни групи и мрежи като обучаващи, които често биват наричани „референтни обучители". В основата на този вариант е залегнало убеждението, че цели референтни групи могат да поемат посланието на интервенцията, ако бъдат привлечени достатъчен брой хора. (виж повече: Rhodes, 1996: 24)

Работата на терен има още един аспект. Важна част от него е събирането на обективна информация, на основата на която мобилните работници да извършват оценка на социалната среда и житейска ситуация на младите хора в общността. (виж повече: Кепелер и Шпехт, 2010: 16-22) Този процес не е само първи етап от процеса на мобилна работа, той е съпътстващ целия цикъл на работа, в който се проверяват съществуващите оценки, актуализират се данните и се изготвят нови оценки. Събирането на данни е част от работата на терен. Обхождането на квартала, срещите с хората, наблюденията им върху начина на живот на различни части от общността са нещата, които мобилните работници трябва да правят, за да анализират социалната среда на младите хора. Връзката им с тях дава много информация, за да се изгради обективен образ за житейската ситуация на конкретни групи и индивиди в общността. Анализът на данните трябва да доведе мобилните работници до изграждането на вярна картина за непосредствените рискови и протективни фактори в развитието на младите хора от групата/общността. Познаването на групите, в които се движат младите хора, има ключово значение към отговорите на тези въпроси.

2) Работа с групи (клики, банди)

В противовес на индивидуализираната работа с млади хора от 60-те години, чиито модели на работа доминиращо

се откриват и днес у нас, мобилната работа вижда ресурс в неформалните улични структури от млади хора. Те имат най-различен характер – на неформални групи, клики (тайфи), банди. По правило са непостоянни динамични образувания, рядко са с точна йерархия и постоянно лидерство. Обединяващото е улицата, в много случаи членовете на тези структури са връстници, отраснали заедно в квартала, с обща история и общо неясно бъдеще. Обикновено са със сходни мечти и сходни рискови модели на поведение. Обединяват ги преживяванията, които си доставят по различни начини, правейки впечатление на околните със своята девиантност.

Индивидуалната стратегия за работа с отделни млади хора, чиито емоционален живот е свързан предимно с подобни групи, е немислима, невъзможна или е ниско ефективна. Не откъсването на индивида от групата дава възможност за промяна. Затова мобилната работа се обръща с лице към неформалните структури, за да стигне до индивидите. Възможността за индивидуална промяна преминава през промяна на самите структури, при това без да се упражнява натиск. Принципът на „госта“, посочен по-горе, важи за всяка ситуация и област на мобилната работа.

Тези групи са основни форми на социален живот на пребиваващите на улицата млади хора и имат ключово значение за начина им на живот; изборите, които правят; предпочитани модели на поведение; ценности и цели. Изхождайки от разбирането, че неформалните групи предлагат на младите хора среда и възможности за индивидуално развитие, мобилните работници подпомагат тези групи по различни начини. На първо място, като предлагат подходящи места за срещи на младите хора и за

провеждане на различни дейности. Тази своеобразна логистика от страна на мобилните работници спрямо групите постепенно с времето се развива в пълноценно взаимодействие, което разкрива по-богати възможности за подкрепа на техните членове. Вместо да поучават младите хора, мобилните работници предлагат възможности (място, срещи) и при необходимост оказват подкрепа, ако бъде потърсена, на групата или на нейн член.

Факторът време е основен в работата с групи. Необходимо е достатъчно време (месеци, година или повече), през което мобилните работници да изграждат доверителни отношения, докато се премине към етап, в който пред групите се появяват нови перспективи за действие, като им се предоставят възможности за развитие на социалните умения и вътрешно-груповите взаимодействия. Мобилните работници помагат на групите да идентифицират своите нужди и да изготвят алтернативни предложения за дейности, които представляват „функционални еквиваленти"[38], заместващи девиантното им поведение. За това е нужна дългосрочна работа, често пъти невидима, трудна за отчитане пред институции и финансиращи организации.

„Видимата част" от работата с групи може да се опише като поредица от различни дейности, кратки пътувания, редовна работа в клуб, тематично специализирана работа с група или младежки проекти, провеждане на обучения (тренинги) и други дейности, насочени към преживяванията на групата.

[38] Понятие на Kastner и Silbereisen, възприето през 1986г. в концепцията за мобилна работа, прилагана в Германия (Виж: Шпехт, 2007а: 102)

Фокусирането върху преживяванията на групата е важна стратегия в концепцията за мобилна работа, която обикновено се описва чрез т.нар. „педагогика на преживяванията" и може да се възприема като събирателен образ на идеи и практики, насочени към опита на младите хора, към признаване на първостепенното значение на емоционалните потребности и утвърждаването на правото на игра в социално-педагогическия процес. В този смисъл, „педагогика на преживяванията" е своеобразна опозиция на убеждения и педагогически концепции от изминали десетилетия, подценяващи емоционалната и игрова същност на човешката активност.

Заедно с дейностите в кръга на „педагогика на преживяванията", работата с неформални групи предлага изключително много възможности за разработване на местни инициативи за удовлетворяване на други специфични нужди на младите хора, свързани с тяхното бъдеще – учене, работа, създаване на семейство. Този процес е подпомаган от мобилните работници в качеството им на информатори, консултанти и фасилитатори.

Системната работа с неформални групи може по необходимост да постави мобилните работници и в ролята на посредници (медиатори) при възникването на проблеми и конфликти, както в групите, така и между самите групи, или между групите, местното население и институциите.

Продължителната мобилна работа с неформални групи може да доведе до качествени изменения в групите като естествен ефект от подобрените умения на нейните членове - да се изслушват, да обсъждат възникнали проблеми, заедно да вземат решения. При това, промените в групата в по-голяма степен следват своя собствена

динамика, с водещата роля на нейните членове. Ролята на мобилните работници е да бъдат подкрепящи по отношение на интересите на групата (ако не засягат определени права) и в никакъв случай не могат да се държат като хора, принадлежащи на институции, императивно изискващи промени в групите, с които работят. Това би унищожило възможността и смисъла на мобилната работа.

Следователно, мобилната работа започва на терен със съществуващи неформални структури. Насочена е към развитие на груповата динамика, като създава условия неформалната група да трансформира своята насоченост, структура и да придобива нови позитивни характеристики.

Клубът има своето специално място в мобилната работа като нископрагово пространство, което може да бъде посещавано от групите, които мобилните работници са срещнали на терен и са получили покана от тях. Клубът е отворен и за непоканени групи, както и за индивидуални посещения.

Клубовете в мобилната работа представляват свободни пространства, в духа на отворената младежка работа, клубовете с отворен достъп (виж: Ritchie & Ord, 2017) и педагогиката на свободното време (виж: Kiilakoskia & Kivijärvia, 2015). Въпреки стремежа на младите хора да имат свои пространства, броят на клубовете дори в държави с развита младежка работа (например, Финландия), по оценка на изследователи (Ritchie & Ord, 2017), не отговаря на реалните потребностите.[39] При това, трябва да се има предвид, че те остават недостъпни за част от младите хора

[39] Във Финландия при население от 5,4 милиона жители към 2012г. приблизителният брой на младежките клубове е 1000. (Kiilakoskia & Kivijärvia, 2015: 48)

от крайни квартали, от малцинствени и мигрантски групи. Затова клубовете за мобилна работа запълват съществена празнина в инфраструктурата на социалното пространство на уязвими групи.

Клубът е пространство, което се отнася не само до физическите аспекти на околната среда, но и до социално-емоционалните аспекти. В контекста на това пространство, стените, прозорците, вратите и интериорът представляват това мястото. Но, емоциите, постъпките на хората, репутацията и атмосферата на клуба го определят като истинско пространство. (Kiilakoskia & Kivijärvia, 2015: 49)

Клубът в мобилната работа като цяло е слабо структурирано място: без йерархично структуриране; свобода в планирането - с достатъчно време за „нищоправене“ (мотаене, свободни разговори между връстници, игри). Съществува известна регулация в посещенията на несъвместими групи и осигуряване на равен достъп на момичетата, или на други групи. Наличието на правила в тези социални пространства гарантират свободата и правата на всички.

В някои случаи клубовете могат да се развият по такъв начин, че да предлагат баланс между структурирано време (например: в рамките на периодично повтарящи се сесии) и неструктурирано време (време за свободни срещи).[40]

Клубовете в мобилната работа предоставят пространство на различни хора и групи за различни цели. Функциите на тези свободни пространства са отворени за договаряне и промяна. Те могат да изпълняват различни функции:

[40] Повече по отношение на проблема за структурирана и неструктурирана младежка работа може да се види от: Nolas (2014)

- място за срещи на неформални групи;
- пространство за отдих (мотаене, „нищоправене“);
- място за споделяне и свободни разговори;
- пространство за организиране и провеждане на различни дейности и проекти, инициирани от младите хора;
- място, в което групи и индивиди могат да потърсят сигурност, защита, консултация, информация;
- място за инициирани от младите хора обучения и дискусии.

Разнообразието и хомогенността вървят заедно, ръка за ръка. Разнообразието е в различните групи, потребности, дейности, цели и „лица“ на младите хора, а хомогенността се състои в това, че имат общо пространство, в което стремежът е да се чувстват равнопоставени. Това не е място за възрастни, освен ако са поканени.

Изследванията показват, че комбинация от разнообразни група млади хора с различни нужди създава сложна групова динамика и това може да представлява предизвикателство за мобилните работници в регулацията на свободния достъп. (Ritchie & Ord, 2017: 279) Същевременно, точно това условие създава предпоставки за неформално гражданско образование, когато разнообразни групи хора спазват правила, заедно постигат решения, намират общото и се съобразят с идивидуалното. Защото, както заявява Freire (1973), правото да се научиш да решаваш може да бъде постигнато само чрез реално вземане на решения.

Чрез създаването на условия за диалог и съвместен живот клубовете се превръщат в учебна среда с малко контрол. Според Kiilakoskia & Kivijärvia (2015: 52) в този си вид, чрез доброволно участие и неформални

взаимоотношения между участниците, клубовете стават инструмент на неформалната педагогика. Този подход на работа в клубовете авторите наричат още „педагогика на свободното пространство“. „В педагогиката на свободното пространство липсва манипулация от възрастни и предварително установен авторитет.“ (Kiilakoskia & Kivijärvia, 2015: 52)

3) Индивидуална подкрепа

За разлика от широко разпространените предложения за индивидуализиране, изолиране и терапевтично консултиране, подкрепата на индивидуален случай в мобилната работа с младежи представлява холистично предложение. (Wittmann & Kampermann, 2008: 57) Мобилните работници трябва да са готови да работят заедно с поискалите подкрепа по всички страни от тяхната житейска ситуация и да оказват помощ за разрешаване на всички индивидуални проблеми, които младите хора искат да решат. Това включва консултиране, насочване, придружаване и посредничество. Формата и структурата на това подпомагане във всеки индивидуален случай е различна.

В концепцията за мобилна младежка работа терминът „място за консултиране“ означава всяко място, където би могло да се проведе консултиране. Възникват възможности за консултативни срещи между другото на улицата, на местата за срещи на младите хора, в района на училището, спонтанно и случайно, на чай или кафе и на уговорени срещи. (Wittmann & Kampermann, 2008: 58)

Работата с индивидуален случай често възниква в процеса на работа на терен и при обсъждане на груповите предложения. Може да започне от възникнал въпрос, да

продължи постепенно в интензивно консултиране и да се достигне до изработване на конкретни планове за промяна.

В повечето случаи, мобилните работници достигат до конкретни млади хора чрез техните групи и в тяхната среда, но са възможни и други пътища за достигане до индивидуални случаи. Възможно е да се работи и с млади хора, които не са тясно интегрирани в конкретна група, в процес на ориентиране са, пребивават в по-големи референтни образувания с висока динамика. Възможно е мобилните работници да достигат до конкретни млади хора случайно, по различни поводи чрез оказване на конкретна услуга (да се прочете документ, или да се напише молба) или чрез провеждането на домашен аутрич. С течение на времето, заради доверието на общността към мобилните работници и заради тяхната компетентност, те могат да се превърнат в ключови за общността хора, и да бъдат търсени от младежи, които до този момент не са имали контакти с тях.

Понякога, в кризисни ситуации, младите хора се обръщат за помощ към мобилен работник, който преди това бегло са познавали. Има и случаи, в които те се обръщат за подкрепа към мобилен работник по съвет на свой връстник, или на доброволец в мобилната работа (виж по-нататък: 3.3.).

Голямо е разнообразието от случаи и начини за оказване на подкрепа на младите хора, така както са различни и специфичните проблеми, които хората решават: от търсенето на работа и отказване от зависимост до преодоляване на загуба, раздяла; скъсване с обкръжението; „започване на живота отначало”. В много случаи индивидуалната промяна заразяващо води до промени и на

други членове на групата, и в крайна сметка – до промяна на цялата група.

В случаите, когато отделният млад човек има значими за него връстници от обкръжението му, те могат да бъдат интегрирани в общия процес на подкрепа. Работата с група или работата в клуба предлагат необходимите рамки за това. (виж повече: Шпехт, 2007: 75-76)

4) Работа с общността

Мобилната работата с млади хора (особено, ако във връзка с това съществува център, клуб или някакво друго пространство) бързо става факт в населеното място, който не може да остане незабелязан от хора и институции с различно отношение към този начин на работа. Не само заради любопитството на околните, породено от безпокойство или интерес, но и заради това, че мобилната работа се извършва в общност, която може да бъде подкрепяща или възпрепятстваща работата с млади хора, е необходимо да се изгражда доверие и добри взаимоотношения между младите хора и останалите хора от общността.

Работата с общността може да се определи като част от мобилната работа, чрез която тя придобива цялостен, завършен вид. Защото тя има за цел да позитивира обществените нагласи по отношение на младите хора и на начина, по който се работи с тях. Идеята е да се предизвика чувствителността на тези части от общността, които са индиферентни по отношение на проблемите на младите хора и не са убедени, че е правилно да се обръщат с лице към техните проблеми, само защото те самите създават проблеми на околните. Работата с общността е работа за промяна на нагласите на хора и институции, които в по-

голяма степен заемат обвиняваща и санкционираща позиция, за сметка на проявите на разбиране към тези млади хора, които вече са станали жертва на отношения, в които липсва разбиране и партньорство.

Работата с общността има най-различни проявления, но във всички случаи това са дейности, инициирани и извършвани от младите хора с подкрепата на мобилните работници. Първоначално тези дейности могат да бъдат кратки кампании, чрез които младите хора искат да съобщят нещо на своите връстници и/или на възрастните, или кампания за подкрепа на дете, възрастен или семейство в беда. В такива ситуации случайността и готовността на младите хора за подкрепа и взаимодействие си дават среща, след което те стават още по-готови за следващи предизвикателства, които имат по-сложна организация и по-дълготраен ефект.

Провеждането на информационни кампании за превенция на рисковото поведение чрез повишаване информираността на населението и намаляване на предразсъдъците им също може да бъде част от мобилната работа с общността. Примерите могат да бъдат най-различни: от кампании за превенция на наркомании, ХИВ, трафик на хора, до кампании, насочени към подобряване на социалното пространство и др.

Естествено, работата с местната общност (в квартала, в градския център или в малкото населено място) има за цел да разреши проблемите на младите хора, които те имат със своята непосредствената среда, в която живеят. Мобилните работници и младите хора участват в изграждането на мрежи от заинтересовани страни: институции, организации, обществени съвети и други

органи на самоуправление на местно равнище, за да могат да подобрят ситуацията на младите хора в общността. Мобилните работници поддържат контакти с всички важни за младите хора институции и организации, стремят се да посредничат за разрешаване на конфликтите, които те имат с институциите (например, полиция, Община и др.) или с гражданите. В резултат от тази дейност мобилните работници могат да осигурят достъп на младежите до важни ресурси. Например: до социални служби; центрове за консултиране на наркозависими (дроп-ин центрове); културни, образователни и медицински центрове; центрове за професионално ориентиране; спортни съоръжения и др.

2.3. Мобилна социална работа с деца

През 2012 г. в провинция Баден-Вюртемберг стартират 6 проекта за разработване и тестване на мобилна детска социална работа, като независим иновативен подход, който според Reif (2019:129) е уникален за Германия. Създателите и изследователите на проектите за мобилна детска социална работа описват проблемната ситуация на децата, чиито живот преминава предимно на улицата, по следния начин:

Нараства броят на групи от деца (8 - 13г.), пребиваващи на обществени места, чието поведение е типично за деца с отклоняващо се поведение в по-големи възрастови групи. Това проличава например по начина им на общуване на обществени места; начините за самопредставяне и самоизразяване; употреба на алкохол и тютюн; наличие на недобри връзки със своите родители. Рисковете са свързани със засилване на тяхното девиантно поведение, желание за използване на насилие, развиване на зависимости към вещества, отпадане от училище и др. Тази

картина, според изследователите и практиците, е особено характерна за кварталите в средните и големите градове на Германия. (Keppeler & Reuting, 2017:3)

Оценката на проблемната ситуация включва анализ на съществуващите възможности за справяне с проблема. Прави се извода, че „съществуващите услуги за закрила на деца и младежи досега са имали малък ефект“. (Keppeler & Reuting, 2017:3) Отправяните към децата предложения за участие в различни форми на работа, особено от страна на детски и младежки центрове, по принцип са насочени към по-големи деца. На практика се оказва, че точно групите от по-малки деца (8 - 13г.) остават незабелязани или самите предложения не са интересни за тях.

Предварителните очаквания на изследователите са, че концепцията за мобилна работа с млади хора е гъвкава и би била подходяща за работа с деца от по-ниски възрастови групи. Комбинация от индивидуална подкрепа, групова работа и работа, ориентирана към общността, е много подходяща за достигане до групи от деца с проблемно поведение и за отправяне на индивидуални и групови предложения за тях.

Тези групи деца в повечето случаи не са непознати за мобилните работници. Като част от ориентираните към общността дейности, мобилните работници обикновено се срещат с групи от деца (8-13г.) и имат представа за техните модели на поведение, а понякога по-малките се присъединяват и към груповите предложения на мобилната работа с по-големите[41].

[41] Този факт е наблюдаван от автора в процеса на мобилна работа с млади хора в „Максуда“ (виж:3.3.)

Независимо от опита и познанията на мобилните работници, разширяването на мобилната работата към тази целева група среща нови предизвикателства: изисква различни нагласи, принципи на работа (според изследователите) и умения (например, правни познания) на специалистите. Съществуват и рискове. Например, отчита се като неблагоприятно интензифицирането на контактите на по-малките деца с по-големите деца, които вече са усвоили рискови модели на поведение и увеличаване на риска от евентуално въвличане на по-малките деца в прояви с противообществен характер. (Keppeler & Reuting, 2017:4)

Резултатите от шестте проекта показват, че мобилната работа може да се реализира непрекъснато и дългосрочно с деца от средна (8-10) и по-голяма детска възраст (10-13). (Keppeler & Reuting, 2017:10**)** Обобщението на резултатите от научния мониторинг на проектите в Баден-Вюртемберг показва различна специфика на мобилната работа с деца, която само потвърждава принципите и формите на мобилната работа с млади хора.

Някои особености, които посочват изследователите по отношение на детската целева група (8-13г.) е, че тя се различава от по-големите деца по отношение на общуването и контактите с връстници на обществени места. Децата по-често играят (например на футбол или други състезателни игри) в по-малки групи (двама, трима, групи от четирима) и рядко – в големи групи. Структурата и динамиката на групите от по-малки деца се променя по-често. Трудно може да се говори за твърди структури на груповите формирования (шайки, банди). Приятелските им отношения са от първостепенно значение, но все още не са толкова постоянни. Тази особеност, според Keppeler & Reuting

(2015:14), разкрива възможност мобилната детска социална работа да бъде своеобразна отправна точка за формиране на групи и чрез груповата работа да се насърчават и укрепват връзките между връстниците.

При децата (8-13г.) половата диференциация е по-подчертана и мобилната детска работа трябва да се съобразява с този факт, като предлага полово диференцирани форми на достъп и предложения. Момчетата са по-лесно достижими чрез работа на терен. Докато момичетата почти винаги се появяват на групи от по две-три в публичното пространство и са обществено забележими в по-малка степен. (Keppeler & Reuting, 2015:15-16)

Важен „крайъгълен камък“ в концепцията за мобилна детска социална работа е допълнението на четирите форми на работа - 1. Работа на улицата; 2. Индивидуална работа; 3. Групова работа; 4. Ориентация към общността, с още една: 5. Работа с родителите. (Keppeler & Reuting, 2015:17)

По отношение на работата на терен, тя служи, както при мобилната работа с млади хора за установяване и поддържане на контакти и непрекъснатото задълбочаване и актуализиране на знанията за среда на живот на децата. Особеност в работата с деца, освен ежедневните разговори, контактите и изграждането на отношения, са важни и предложенията, които отговарят на нуждите на децата от игри и спорт на обществени места.

По отношение на индивидуалната работа също има своеобразия. По-малките деца по-рядко се обръщат за съвет, а, когато го правят, това по-често е свързано със семейни проблеми или, за да разкажат нещо за своето ежедневие. Присъстват и темите за училищните проблеми и учебно-

познавателните затруднения. Те често търсят мобилните работници и за посредничеството в достъпа до развлекателни и спортни дейности. Мобилните работници, като възрастни, в по-голяма степен се възприемат от децата в качеството им на съветници и по-малко – като изслушващи и подкрепящи ги. Индивидуалните срещи обикновено са кратки и по често са спонтанни, без да бъдат специално и предварително поискани от децата.

Възможна подкрепа, търсена от децата, е получаването на помощ за преодоляване на учебно-познавателни затруднения. В тези случаи, както и в други, може да се изграждат мрежи от доброволци - помощници за подкрепа в изпълнение на домашните учебни работи, както и за провеждане на обучения. За тази цел могат да се използват млади хора, преминали през мобилна работа или други граждани. (Keppeler & Reuting, 2015:18)

В сравнение с мобилната работа с млади хора, груповите предложения в по-голяма степен включват структурирани дейности за свободното време. „По принцип се оказва, че колкото по-малки са децата, толкова повече предложения за програми са необходими и толкова по-голямо е предизвикателството да се намери подходящ баланс между ясните правила и свободата.“ (Keppeler & Reuting, 2015:19) Важна особеност също е необходимостта от повече посредничество, за да могат децата да използват инфраструктура за спорт и забавления, до които обичайно те нямат достъп.

По отношение на работата с общността, както в мобилната работа с млади хора, така и в мобилната детска социална работа, същността е да бъдат развити стратегии за преодоляване на тяхното неравностойното социално

положение чрез подобряване на житейската им ситуация и условия на живот, премахване на бариерите за интеграция. Тъй като това е възможно само в сътрудничеството с различни социални институции, развитието и участието в институционални социални мрежи е централна задача. (Keppeler & Reuting, 2015:20)

За разлика от мобилната работа с млади хора, при мобилната детска социална работа сътрудничеството с родителите е отразено по специален начин в концепцията, тъй като родителите във възрастовата фаза на децата от 8 до 13 години имат по-важна роля по отношение на успешното им израстване, отколкото в следващите фази от развитието им.

Срещите с родителите се разглеждат като градивен елемент за изграждане на доверие и даване на мотивирано съгласие децата им да бъдат включени в мобилната работа. От гледна точка на поемането на отговорност спрямо децата, се извършва своеобразен акт на делегиране на право от родителите към мобилните работници, работещи с детето.

Родителят е важна, първостепенна част от живота на детето и мобилната работа се интересува от отношението на родителя към детето. Основна цел на взаимоотношенията с родителите е те да могат да упражняват по-добре своите отговорности за отглеждане и развитие на своите деца. В това отношение взаимодействието с родителите има образователно-консултативен характер. (Keppeler & Reuting, 2015:21)

2.4. Специфични характеристики и проблеми в професионалната роля на мобилния младежки работник

2.4.1. Етични и правни основи

Професионалните изисквания, които се поставят към работата на младежкия работник, са релевантни към работата на мобилния младежки работник (както и към други длъжности, базирани на работа на терен). До голяма степен те се припокриват с професионалните изисквания към помагащите професии.

Длъжността на мобилния младежки работник има своите етични и правни основания във Всеобщата декларация за правата на човека и Конвенцията на ООН за правата на детето, както и в произтичащите от тях етични кодекси. Професионалните стандарти отразяват етичните и правни основания, като описват най-високите равнища за качество в изпълнението на професионалните дейности. Стандартите, същевременно са и измерители на професионалното поведение.

В професионалните стандарти на Федералната работна група за улична/мобилна младежка работа в Германия (BAG, 2018:2) е записано, че основата на професионализма в областта на уличната и мобилна работа е правото на достойно съществуване, гарантирано от Конституцията и заложените в нея принципи на социалната държава.

Поради съществуващите неравенства в обществото, във възможностите за участие в общия социален контекст, мобилните работници действат с разбирането за това, че те са представители на интересите на хората в неравностойно положение, тези които са изключени от социално участие и тези, които са изложени на риск от изключване, както и хората, които се самоизключват. Следователно, задача на

мобилната работа е да се изградят мостове, да се осигури достъп до всички сфери на обществото и да се намалят процесите на изключване, където включването за реализиране на социално участие среща сегрегацията в обществото. (BAG, 2018:2)

Професионалните стандарти включват общоприети от професионалната общност принципи на работа, от които се ръководят мобилните работници (както и други подобни професионални роли). Те вече бяха представени като принципи на мобилната работа (виж: 2.2.6.). Тяхното съдържане разкрива основни отправни точки към уменията, които трябва да притежават и развиват мобилните работници, независимо от това дали са представители на професионалната или парапрофесионална общност.

В държавите с развити структури за мобилна работа и други еквивалентни форми, базирани на работа на терен, професионалните стандарти са ключов инструмент за подобряване на качеството на работа, оценяване и развитие на работещите (включително доброволците). Затова и професионалните стандарти са в перманентен процес на обсъждане, дискусии и развитие, за да отговарят на актуалните потребности, промените в обществото и условията на работа. Областта на мобилната работа (и в по-широк план – на младежката работа), е динамична и се нуждае от иновации в изискванията за нейното най-добро качество.

Освен от професионалните стандарти, включващи етичния кодекс, работата на мобилните работници се регламентира и от вътрешни политики на организациите в

които работят, в зависимост от местните особености и целеви групи.[42]

Следва да бъдат представени някои особености в ролевата позиция на мобилния работник, които са свързани по специфичен начин с общите професионални стандарти.

2.4.2. Особености на ролевата позиция

На първо място работата на мобилния младежки работник (като събирателен образ на аналогични длъжности със сродни наименования, както е посочено по-горе) впечатлява с „недвусмислената решимост да се стреми младите хора да бъдат третирани като пълноправни участници в обществото и да прави това заедно с тези от тях, които са най-маргинализирани.“ (Gormallya & Coburnb, 2014: 882)

В портрета на мобилния работник могат да се намерят различни отражения на други професии. Работата му прилича на тази на кварталния полицай по това, че поддържа контакти с много хора в общността и е разпознаваем за тях, но няма неговите правоохранителни и санкциониращи функции. Той може да бъде оприличен и на психолог, но за разлика от него не се нуждае от специално място и време, за да извършва например консултации, и не провежда психологическа терапия. Прилича още и на социален работник, но има холистичен социално-педагогически поглед към младите хора и тяхната житейска ситуация. Прилича и на организатор на младежки дейности

[42] В България много неправителствени организации, които работят с деца, имат разработени свои организационни политики за вътрешна закрила на детето, които предвиждат етични правила и процедури за защита на правата на децата и хората, които работят с тях.

(спорт, култура или друго), но за него това са само предложения към цялостната подкрепа за личностното развитие на младите хора. Прилича и на учител или на възпитател, но е далеч от утвърдения за него образ на човек, който непрекъснато поучава и оценява. И освен това, учителят работи в институция и я представлява. Докато мобилният работник отбягва всеки символен акт на властта и насилието. Мобилният работник, макар и да принадлежи към организация или институция, има независима позиция, за да може да бъде на страната на тези, за които работи. И то не защото учителят и психологът, или други специалисти, не би трябвало да са на страната на ученика или клиента, а защото мобилният работник е непосредствено свързан с ежедневието на тези, които подкрепя. Той е подкрепящ професионалист, ориентиран към преживяванията и проблемите на младите хора, като използва широк кръг от социално-психологически и социално–педагогически механизми за трансформация на младите хора. Тази важна негова роля се гарантира от организационна структура, така че той да бъде независим, за да може да бъде отдаден на работата си и достатъчно овластен, за да отстоява решения, съответстващи на достойнството на всеки млад човек, независимо от степента на неговата дезинтеграция. Границите, които той трябва да спазва, също му гарантират независимостта, от която се нуждае.

Особеност в работата на мобилния работник е неговата свързаност с хората от общността, в която работи. Свързаност, която се проявява по различен начин – от знанието на общността за него, за това че такъв човек съществува и на него може са разчита по отношение на

различни възможности за подкрепа, до създаването на доверителни отношения между него и хората от тази общност.

Свързаността на мобилния работник с младите хора и с общността, в която живее, е предизвикателство, което поставя на изпитание неговите личностни качества. Подобно на други помагащи професии, работата на мобилния работник е силно зависима от неговите личностни и социални умения.

Мобилният работник е изцяло въвлечен в своята работа, особено в случаите, когато той е „вътрешен“ за общността. Традиционно, в работата на терен се използват мобилни работници, които не е задължително да бъдат културално и социално близки на хората от общността. Когато работа на терен протича в затворени общности и в групи с високо рисково поведение (както беше отбелязано вече), може да се разчита на мобилни работници, които са вътрешни по отношение на общността и групите, с които влиза в контакт. Характерна особеност на хората от маргинилазираните групи и общности е ниското им равнище на доверие към представители на държавата и общностите, които имат по-висок статус в обществото. Затова, до тях може да се достигне по-лесно чрез хора от тяхната общност, за които са сигурни, че са „на тяхна страна“. Социо-културната, възрастова или друга близост на мобилния работник (или на друга длъжност, базирана на работа на терен) с хората от общността дава възможност за по-добър достъп до хората от тази общност.

Голямото умение на мобилния работник се крие в способността му, взаимодействайки си с младите хора, „да бъде преобразуващ, да създава възможности за различен и

по-цялостен начин на съществуване, дори в лекото, игриво и непринудено ежедневие.“ (Sercombe, 2007: 14) И дори тогава, когато неговата ангажираност с младите хора изглежда на повърхността просто като сприятеляване с тях. (виж повече: Handbook, 2014:12) ***Свързване – говорене – игра*** с младите хора е възможен цикъл от действия на мобилния работник, заради което мнозина могат да възприемат този вид работа като нещо не толкова сериозно.[43]

Отличителна особеност на мобилната работа е, че тя в голяма степен е невидима за неподготвения наблюдател. „Незабележимостта“ на неговата работа е още по-голяма, когато самият той е станал част от общността, сякаш се е слял с нея. Професионалното око може да забележи „втория план“ в поведението на мобилния работник, истинската му работа, която в никакъв случай не се свежда до натрапливо и поучително говорене.

„Всъщност, интензивното говорене зад затворени врати не заема голяма част от работния ден - коментира H. Sercombe, като професионалист. - По-често ние знаем, че се случва нещо с някой млад човек и той знае, че ние знаем за това. След което, създаваме един вид пространство, в което могат да се появят възможности, алтернативи ... Говоренето е важно, но ако не се е случило, не означава, че нищо не е направено. Мисля, че това разбиране е критично. Нашата професия, както и други, работят за създаването на един вид свещен кръг, в който ще се срещнем с клиент, ще работим с

[43] Триадата: ***свързване – говорене – игра*** е представена по друг повод във вълнуващата презентация: Molly Wright: How every child can thrive by five | TED Talk

него, каквото и да е направил, за да създадем възможности за трансформация.“ (Sercombe, 2007: 14)

Друг професионалист споделя следното: „Когато работиш в даден район известно време, ставаш известен и след това получаваш доверие. Това доверие започва да се простира отвъд кръга на младите хора, с които всъщност сте работили, достига до останалите в техните мрежи млади хора, които дори не сте срещали. Понякога, те ще ви запознаят със своята половинка, която има проблем… Понякога, дълго време познаваш млад човек, може би с години, и всичко, което си видял в него, е да се намръщи, да кимне, или да се усмихне, и след това, един ден, когато трябва, или когато е готов, всичко излиза – мама, татко, училище, работа, пиене, наркотици, гаджета… И изведнъж, има много работа за вършене. Това се случва, само защото си там, защото си бил там.“ (Crimmens et al., 2004)

Работата на мобилния работник е работа не само на границата между видимото и невидимото в неговите действия, или работа, за която може да се каже, че е на границата между света на „изключените“ и света на „включените“, но и работа, която изисква спазване на собствени граници. Това са границите между неговия личен и професионален живот.

2.4.3. В търсене на баланс: работа между граници

Според Ord границите между личния и професионалния живот в този вид работа са по-тесни от другите професии, но количеството, качеството и видът на информация, която се очаква да бъде разкрита, е по-разнообразна и по-голяма. „Затова, въпросът, кой си ти като

човек, както и като професионалист, е от жизненоважно значение.“ (Ord, 2007: 54)

„Парадоксално е – коментира Hart, - че работниците се опитват да премахнат бариерите, които младите хора поставят, за да могат да работят ефективно с тях, като същевременно запазват собствените си граници.“ (Hart, 2016: 880) Предизвикателството да запазиш собствените си граници е особено силно за вътрешните мобилни работници, които произхождат от общностите, с които работят. Използването на вътрешни мобилни работници има своите предимства, особено, когато се работи със затворени общности и групи. Това носи допълнителни натоварвания и рискове в работата на мобилните работници. Затова, съществува консенсус по отношение на избягването на двойни взаимоотношения, където е трудно да се избегнат конфликти на интереси: тоест това, което трябва да се прави в една роля, противоречи на това, което трябва да се прави в другата роля.

По повод на границите между личния и професионалния живот Sercombe (2007) коментира, че, на пръв поглед, нещата, които правят работещите с млади хора могат много да приличат на видовете неща, които те биха правили със собствените си приятели: излизане, пиене на кафе, игра на билярд, ходене на къмпинг, посещение на увеселителни паркове или други. Това може да е част от тяхната стратегия за ангажираност, чрез която младите хора се запознават с възможностите, които професионалните отношения могат да предложат, или може да бъде тяхна стратегия на работа. „Но какво става, ако младите хора, на които служим, са наши собствени приятели? Каква е разликата между излизането с нашите партньори като с

приятели и излизането с нашите партньори като работещи с тях, с изключение на това, че получаваме заплата?“ (Sercombe, 2007: 16)

Тази ситуация, по мои непосредствени наблюдения от работата на мобилните работници в „Максуда“ (виж по-нататък: 3.3.), наистина е объркваща не само за хората, с които се работи, но и за хората от общността, в която се работи. За тях това са по-скоро приятелски отношения.

Ако в началото, тази ролева позиция може да се стори забавна на мобилните работници – да работят нещо, което е много близко до техния начин на живот, то неминуемо идва моментът, в който започват да се отчитат негативите на тази професионална ситуация. (*„Ние не знаем, кога сме на работа и кога не сме. Сякаш постоянно сме на работа“* – изказване на мобилен работник от „Максуда“.)

Избягването или внимателното управление на двойните взаимоотношения е предмет на обсъждане в научната литература,[44] както и сред практикуващите. Съществуват различни стратегии и правила за тяхното разрешаване. Някои от тях се разработват на местно равнище от организациите, ангажирани с мобилна работа. Те се прилагат като част от общите правила за безопасност и ефективност или са разработени като отдени политики.

Възможни начини за разграничаване на професионалната от непрофесионалната роля в общността може да бъде например, мобилните работници по време на работа да излизат по двойки[45], да носят отличаващо се

[44] Виж например: Hart, P. (2016); Crimmen et al. (2004).

[45] Излизането на терен на мобилните работници по двойки се прави на първо място заради тяхната сигурност и ефективност в работата. Обикновено това изискване присъства изрично в правилата за

облекло или различни символи, аксесоари (например носене на бадж). Тези и други правила могат до някъде да „смекчат“ проблема, но не и да го разрешат. А в много случаи, в зависимост от конкретната ситуация, възрастта на мобилния работник и местния социо-културен контекст, тези правила могат да бъдат по-малко ефективни. Този проблем, както и други, свързани с качеството на работа, дава още едно основание да се отнасяме към мобилната работата с цялата сериозност и отговорност, като се организира непрекъснат процес на мониторинг и супервизия.

Проблемът за разграничаването на професионалните от непрофесионалните взаимоотношения има и друг аспект. Една от съществените особености на този вид работа е непосредствената ѝ близост с хора и ситуации, които са рискови и застрашаващи, както спрямо адресатите, така и спрямо самите работещи. Затова, в организациите се разработват политики за лична безопасност на мобилните работници. В някои случаи те са обект на специално внимание и са силно зависими от естеството на работа, характеристиките на целевата група.

В рамките на професионалните взаимоотношения проблемът за границите има още един важен аспект – взаимодействието на мобилните работници с полицията по отношение на информация, която представлява интерес за правоохранителните органи. „Обменът на лични и групови данни и информация се смята за фундаментално изключен, тъй като това противоречи на принципа на доверие и поверителност. Като цяло обаче, е необходим

работа на терен. Възможно е да му се придава и споменатата по-горе функция.

конструктивен диалог с полицията.“ (Tossmann et al., 2007: 8)

Изграждането на доверителни взаимоотношения с адресата е свързано с пазенето на неговата информация, което може да противоречи на спазването на закона. В литературата (както и в обученията) се проблематизира тази дилема. Например: да работиш с млади хора и да знаеш, че те вземат незаконни наркотици. Съществуват цели услуги, които са изградени на основата на информираността за незаконни практики на групи хора, които работещите на терен познават и са в контакт с тях именно по повод на тяхното рисково поведение.[46] В тези случаи дилемата принципно е решена още с дизайна на съответната програма, възприемайки като по-важна необходимостта да се осигури безопасност на целевата група, следвайки политика на „намаляване на щетите“. При предоставянето на тези услуги се следва принципното изискване да се уведомяват правоохранителните органи.

Съществуват конкретни случаи, в които намирането на изход от дилемата между закона и конфиденциалността на информацията не е толкова лесно. Въпреки общите политики, които работещите на терен спазват, тези политики не могат да обхванат цялото многообразие от случаи и не могат да защитят работниците от всички дилеми, които срещат.

Практиците смятат, че подобни дилеми са присъщи за тяхната работата. Те приемат, че трябва да поемат лична

[46] Например, това са дроп-ин центровете, чиято цел е да осигурят възможности за безопасното инжектиране на наркотици. Или например, провеждане на аутрич-дейности на терен за медицински изследвания за ХИВ и полово предавани инфекции сред проституиращи.

отговорност, балансирайки между желанието да поддържат добри отношения с отговорността да останат в границите на закона и на своя професионален кодекс и да го правят по начини, които свеждат до минимум рисковете както за младите хора, така и за самите тях. (Crimmen et al., 2004: 29)

Добрият баланс между интересите и отговорността изисква работниците на терен да развият и поддържат доверие с местните органи на реда и други държавни служители. За да се постигне високо доверие с тях, трябва да се преодолеят негативните взаимоотношения или нагласи, които съществуват между мобилните работници и полицията. Тази връзка се затруднява, ако работещите на терен, преди да са станали такива, в своето минало са имали рисково поведение. Например, ако те са били членове на банда, или са били наркозависими, или са имали друго рисково поведение, известно на полицията. Това се отнася особено в случаите, когато се работи в аутрич - програми (а не толкава в програми, според концепцията за мобилна работа), чиято основна цел е достигане до рискови групи и предлагане на услуги. В тези програми често се наемат работещи, които са израснали във високо рискови квартали и се чувстват удобно да работят в общности с висок риск. В много случаи те са имали личен опит с рискови и незаконни практики. Някои от най-успешните улични аутрич-работници са имали подобна история. (виж повече: Decker et al., 2008)

Не винаги служителите на реда са в състояние да преодолеят собствените си нагласи към отделни мобилни работници с история на проблемно поведение. Проблеми настъпват и тогава, когато служителите на реда са разочаровани от факта, че работещите на терен с млади хора

са научили преди тях за определен криминален инцидент. От своя страна, мобилните работници също може да проявяват предпазливост, заради подозрението, че някои служители на полицията могат да ги използват като информатори.

Във всички случаи, връзката между полицията и работещите с рискови групи млади хора е важна и предизвикателна част от работата, която трябва на местно равнище да се регламентира и да се създадат съвместни протоколи за взаимодействие в различни ситуации. Това дава възможност, когато се появи потенциал за предотвратяване на сериозно насилие, работещите на улицата да предадат тази чувствителна информация по начин, който едновременно защитава поверителността и доверието, което имат с младежите, като в същото време предупреждават съответните служители, които могат да помогнат за безопасността на младежите. (виж повече: Decker et al., 2008:5)

Съществуват модели на работа, които предвиждат информиране на екипите, работещи на терен, от правоохранителните органи с цел тази информация да достигне до рискови групи. Например, полицията може да предостави информация на мобилните работници за настъпили промени в субстанцията, предлагана на наркозависими, която може да предизвика предозиране. Или да предложи превантивна информация, предназначена за уязвими групи по отношение на опасностите от въвличането им в трафик на хора.

Обобщение

Историята и развитието на концепцията за мобилна младежка работа показва един възможен отговор на въпроса, поставен в края на първа част, затова как науката (и професорите) могат да променят „улицата“. В този случай не е достатъчно да се каже традиционното, че учени и практици работят заедно. Представената концепция показва как учените могат да бъдат практици и практиците - да бъдат учени, което съответства на духа и традициите на социалната педагогика.

Социално-педагогическата концепция за мобилна младежка работа в уязвими общности като че ли подрежда артистичния хаос от видове дейности, форми и термини, свързани с базираната на терен работата за достигане далече до групи и общности, социално категоризирани като „рискови“ и „недостижими“.

На това място рационалността ще отстъпи, за да изразя субективното си усещане за тържество от разнообразието на форми и методи за младежка работа във Великобритания, на които бях очевидец в началото на пътя, споменат в увода. Това усещане тогава, освен посока и мотивация за действие, предизвикваше и объркване в нагласите ми за подреденост, от което очевидно имах нужда. Опитах се в първата част да възпроизведа в някаква степен това разнообразие.

По-късно, както вече споменах в увода, преминах през системната подреденост на мобилната младежка работа в Германия: от мястото, където възниква, до лекциите и супервизията на нейния създател - проф. Валтер Шпехт (Тюбингенски университет). Така, хронологично във времето, се оказа, че съм извървял логичния път от

многообразието, неназовано като социално-педагогическо, до намирането на неговата холистична социално-педагогическа форма. Надявам се, че с това схематично категоризиране не обезценявам огромната теоретична и практическа работа, която обществата са извършили в полето на работата с млади хора от уязвими общности.

Позитивна страна на концепцията за мобилна младежка работа е това, че тя е събирателен образ на съвременни научни (цивилизационни) концепции за развитието на младите хора (част от които бяха представени в първа глава). Наред със своите практически педагогически постижения, тя има и това предимство, че предлага система, която се развива и е способна да приема, нови идеи. Развитието на тази концепция е доказателство за нейната жизненост.

Мобилната работа бележи развитие по отношение на възрастовия обхват на целевата група (мобилна работа за деца) и задачите, които може да разреши. Тя разширява своето географско и социално пространство. Възниква в крайните квартали, преминава през градските центрове, търси обхват в селските райони и навлиза в училищата.

Опитът да бъде приложена концепцията за мобилна работа с млади хора във Варна („Максуда“) е също начин тя да бъде проверена и да бъде подкрепено нейното развитие с нови факти и постижения.

3. Мобилна работа с млади хора от уязвими общности във Варна

3.1. Работа на терен с млади хора в ромските квартали (от 90-те години до сега)[47]

Първите опити за работа на терен в ромските квартали се осъществиха през 90-те години по повод повишаващото се разпространение на наркотици (предимно хероин) в общността. Те имаха изследователски характер и бяха свързани с работата на Георги Попов (Медицински университет - Варна), Тони Милева (Фондация „За по-добро психично здраве“) и др. техни колеги. (виж повече: Popov & Konstantinov, 2001)

През този период, Сдружение „Гаврош“ (основано през 1994г.) направи и своите първи стъпки за работа с деца на улицата като част от дейността си по превенция на безпризорността. (виж повече: Локмаджиева и др., 2013: 5-6)

През 1997г. към Общинска служба за социално подпомагане - Варна се разкри Младежка социална служба[48], която работи до 1999г. Чрез нея се направи опит да се въведе социална работа с деца и млади хора, която да приложи принципи и форми на работа от концепцията за мобилна работа. Иновативният процес се осъществи с подкрепата и супервизията на специалисти от неправителствения сектор. Времето и ресурсите не

[47] Информацията е базирана на лични свидетелства на автора, като участник, координатор и наблюдател на факти и процеси. Използвана е също и информация от посочени в текста публикации, както и от доклади на сдружение „Съучастие” във връзка с изпълнение на различни програми и проекти.

[48] По идея и с ресурсната подкрепа на сдружение „Съучастие”.

позволиха този процес да достигне до децата и младите хора от ромските квартали. По-късно, на основата на тази служба, се формира Отдел „Закрила на детето" във Варна.

През 2004г. тласък за работа на терен с уязвими групи млади хора предизвика стартирането на Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН" (2004-2016) на Министерство на здравеопазването (МЗ), финансирана от Глобалния фонд за борба срещу СПИН, туберкулоза и малария. Тя продължи до 2016г., обхващайки 19 областни центрове в България, включително и Варна. Целта на Програмата бе да се задържи ниското ниво на разпространение на ХИВ чрез укрепване на инфраструктурата и изграждане на капацитет в националния отговор по проблемите на ХИВ/СПИН; да се намалят рисковите поведения сред уязвимите групи и да се осигури достъп на целевите групи и хората, живеещи с ХИВ/СПИН, до грижи и качествено лечение.[49]

Наред с рисковите групи, дефинирани като лица, употребяващи венозно наркотици; проституиращи мъже и жени; хора, живеещи с ХИВ/СПИН, Програмата включваше и млади хора от ромска общност (12–25г.). (МЗ, 2015) Последната целева група бе изведена в отделен Компонент (№5) на Програмата, заради особената уязвимост на младите хора от ромска общност, живеещи в компактно населени места.

През периода на функциониране на Програмата, както и сега, тази целева група е своеобразен фокус на различни рискови модели на поведение, типични за споменатите

[49] Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН" на МЗ https://www.mh.government.bg/bg/evropeyski-programi/tekushti-programi-i-proekti/programa-prevenciya-i-kontrol-na-hiv-spin/

други целеви групи. Този факт, заедно с други характеристики, специфични за развитието на младите хора, живеещи в условията на затворени общности, я определя като силно уязвима група. Тя изисква многокомпонентна работа, която Програмата предвиждаше в контекста на разбирането за здравно-социален подход.

До 2004г. липсваше системна работа на терен, включваща и системни проучвания сред младите хора в ромските квартали на гр.Варна. В резултат на това, информираността в обществото за рисковата ситуация, специфичните начини на живот и за рисковото поведение не беше достатъчна. (виж например: МЗ, 2006: 348) Основна причина за липсата на системни проучвания беше слабият интерес на гражданското общество към възможностите за превенция на рисковото поведение в ромските квартали. От друга страна, идеята за проучвания с цел оценка на рисковата ситуация и осъществяване на превантивни програми, особено за превенция на ХИВ и полово предавани инфекции, силно провокираше съществуващите нагласи в местните общности, свързани със сексуалността, както и с равноценността на жената в ромска общност. „Влизането“ в ромските махали по повод на превенцията на СПИН и полово предавани инфекции срещаше бариерите на общността, която нямаше готовност да говори по темата и за свързаните с нея проблеми, част от които представляват табута, а други – незаконни практики.

Работата по Компонент 5 - „Превенция на ХИВ в ромска общност” на Програма „Превенция и контрол на

ХИВ/СПИН”[50] на МЗ разкри възможност да се развие системна работата на терен на територията на ромските квартали и махали във Варна и областта за превенция на ХИВ и полово предавани инфекции. Ресурсната осигуреност на Програмата, както и добрата местна подкрепа (община, обществен съвет и др.), създадоха условия за достигане на превантивните интервенции до младите хора от ромска общност с фокус: проституиращи; мъже, които правят секс с мъже; венозно употребяващи наркотици; млади хора с промискуитетно поведение и др.

Дългосрочната работа на терен по Програмата позволи да бъде изграден екип от постоянно действащи вътрешни мобилни работници (наричани по Програмата „здравно-социални сътрудници“) в ромските квартали и махали, подкрепяни и обучавани за осъществяване на широк кръг превантивни дейности: информиране, консултиране и насочване за изследвания, провеждане на информационни кампании, обучение на малки групи за развитие на здравно-социални умения и обучение на лидери за консултиране на връстници по превенция на ХИВ и полово предавани инфекции. Работата по превенция на ХИВ осигури развитие на базовите умения на работниците на терен, които им позволиха да разширят обхвата от дейности, насочени към превенция и на други, свързани с разпространението на ХИВ, рискови модели на поведение.

Продължителната системна работа, мониторирана и супервизирана от интердисциплинарен екип от специалисти, създаде перспектива пред работещите на

[50] Във Варненска област подизпълнител за Компонент 5 на Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН” на Министерство на здравеопазването беше Сдружение „Съучастие”.

терен. Работата им по добре структурираната превантивна програма на Компонент 5, им осигури опит и компетентност, които лесно можеха да се приложат в други превантивни програми и модели на работа. Нарасна и увереността на работещите, че могат да се справят с други здравни, социални и превантивни проблеми в общността. С течение на времето, екипът от мобилни работници във Варна започна все по-осезаемо да чувства ограниченията на тясно специализираната тематичност, въпреки че дизайнът на Програмата позволява постигането на по-широк спектър от задачи.

Със създаването на здравно-социални центрове[51] за работа по Програмата в ромските квартали на някои областни градове се разшириха възможностите за изпълнение и на други превантивни програми в общността.[52] Местните екипи можеха по-успешно да намират специфични начини, за да отговорят на актуални нужди и интереси на младите хора в местните общности.

С течение на времето и други организации, работещи в ромски общности в страната по Компонент 5 на Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН", започнаха да оценяват тази програма като своеобразен мост за работа по други превантивни програми. Същевременно, на места се отчиташе и повишена готовност на екипите да отговорят на очакванията на целевите групи и по отношение на други здравни и социални проблеми. Отчиташе се нараснало

[51] Във Варна („Максуда") този център носи името „Младежки здравно-социален център".

[52] Например, беше въведена още една програма на МЗ, насочена към превенция на туберкулозата в ромска общност (2008-2018).

доверие на местните общности към работещите на терен организации.

Нарастващите ресурси за работа на терен в ромските квартали[53] във Варна, и в резултат – все по-задълбоченото познаване на житейската ситуация на младите хора, даде основание да се търси развитие на тематично-специализирана работа по превантивни програми. Започна процес на разширяване на кръга от задачи и обхвата на работа чрез ориентиране към нови целеви групи. Аналогично на първите стъпки на мобилната работа в Щутгарт (виж: 2.2.1.), която първоначално е насочена към работа с улични банди и постепенно разширява целевата си група, работата на терен в ромските квартали във Варна, започнала с млади хора с рисково сексуално поведение, постепенно разшири кръга на обхванатите. От тясно селективен подход моделът на работа се разви по посока универсализиране, насочвайки се към млади хора с различни видове и степен на рисково поведение и уязвимост от ромските квартали. В отделни случаи се включваха и млади хора от съседните на ромските квартали градски части.

Развитието на работата с млади хора се съпътстваше от по-добра осведоменост за социалната ситуация в ромските квартали и доведе до по-добро таргетиране на усилията. Работата на терен даде непосредствени резултати в задълбочаване на познанията за социалната ситуация на младите хора от ромските квартали.

[53] Имат се предвид четири квартала с компактно ромско население: „Максуда“, ромските махали в кв. „Аспарухово“, кв. „Владислав Варненчик“ и в с.Каменар.

3.2. Оценяване на социалната ситуация на децата и младите хора от ромските квартали [54]

3.2.1. Демографски и социо-културни характеристики, житейска ситуация

Данни за демографската и социо-културна картина на ромското население в гр.Варна се разкриват от проведени картографирания в процеса на работа на терен. Ромското население във Варна е концентрирано предимно в райони с ниско жилищно строителство: „Максуда“, ромските махали в кв. „Аспарухово“, кв. „Владислав Варненчик“ и в с.Каменар.

Етническата картина на населението в четирите квартала, известни като „ромски”, или като „цигански”, е следната:

Най-многобройна (с над 90%) е групата на турскоезичните роми („хорахане рома“, „миллет“). По-голяма част от тях са мюсюлмани. Поради религиозни и други причини една част от тях се самоопределят като турци. Друга част се самоопределят като „миллет” или като турски цигани.

В групата на турскоезичните роми съществуват семейства, които са приели християнството от Евангелски църкви, запазвайки голяма част от мюсюлманските традиции и обичаи.

По-малка е групата на българскоезичните роми („дасикане рома“), които са християни (православни и евангелисти). Те населяват обикновено покрайнините на

[54] Информацията се основава на теренни проучвания, включително картографирания, осъществени от вътрешни за общността мобилни работници под ръководството на автора, като част от работата на сдружение „Съучастие“.

ромските квартали, в съседство с типичните градски части. На тези места етническите групи са имали по-голяма възможност да си влияят взаимно в начина на живот.

В **социо-културно отношение** населението в ромските квартали на гр.Варна не представлява хомогенно цяло. Социалната структура на тези квартали е станала по-разнообразна, в сравнение с годините от началото на прехода. Това е очевидно дори на пръв поглед. На фона на бедните, достроявани къщи, се открояват новопостроени домове, които респектират с големината си, макар в много случаи да не са функционални, но показват възможностите на своите стопани.

По инфраструктурата на ромските квартали лесно можем да се ориентираме в социалната структура на населяващите ги. Въпреки че тези места се развиват, голяма част от хората там живеят в крайна бедност, лоши здравни и социални условия.

От началото на 90-те години в гр.Варна се наблюдава процес на интензивно заселване на големи ромски семейства, идващи от селата на Варненска област, както и от други области във вътрешността на страната. Преселвайки се в града, тези ромски семейства трайно се установяват на незаети общински терени и за кратко време образуват нови общности от уседнал тип. Такива по-малки махали в кварталите са т.нар. „Гъбена махала" (в кв. „Вл.Варненчик") и „Дерето" (в „Максуда"). В демографско, икономическо и социо-културно отношение населението в тези подмахали има свои специфични характеристики.

Начинът на живот на новите общности представлява и своеобразна хиперболизация на проблемите на завареното население. Например: абсурдно лоши условия на живот

(липса на течаща вода и канализация, паянтови постройки), по-висока безработица и неграмотност, по-голяма затвореност, по-ограничен достъп до здравни, образователни и други услуги. В много случаи традиционното местно население се разграничава от новодошлите и показва това отношение към тях.

При цялото разнообразие от социални, религиозни, културни и демографски характеристики на населението в ромските квартали, става все по-трудно да се направи обобщаваща оценка за социалната среда и житейската ситуация на хората. Въпреки това, тук ще бъдат представени някои наблюдения и оценки, резултат от работата на терен, които имат отношение към живота на децата и младите хора.

Ранното детско развитие на децата в ромските квартали често е белязано с ограниченията, които възрастните налагат, и които не винаги са свързани на първо място с икономическите затруднения на семейството. Известно е, че значителна част от децата на възраст от 2 до 6г. не са обхванати от детски заведения. Причини за това са както липсата на достатъчно места в тях, така и различните административни ограничения, които се налагат за приема на децата в детските ясли и градини. Невъзможността да се заплащат изскваните такси също може да бъде причина семейството да откаже изпращането на детето в детско заведение.[55] Едва през 2022г. таксите за посещаване на детски ясли и градини отпаднаха след продължителен

[55] Тези местни политики са в противоречие с правото на детето на развитие и образование, по отношение на които държавата има основополагащи отговорности (Конституция на Р.България, Конвенция на ООН за правата на детето и др.).

период на гражданска активност в страната за тяхното премахване.[56]

Режимът, програмата, междукултурните бариери, както и педагогическите проблеми в посрещането на специфичните нужди на децата, са следващите фактори, които възпрепятстват редовното посещаване на детска градина от децата, живеещи в ромските квартали на града. Хроничните заболявания, честото боледуване, специално-образователните потребности на децата и затрудненатa комуникация на педагогическия персонал с родителите са също сред факторите, които правят тези деца често пъти нежелани за детските заведения. Няколко детски градини и училища в града продължават да бъдат сегрегирани и не съществуват планове за разрешаване на този проблем.

Разбирането за необходимостта от подкрепа на ранното детско развитие, само по себе си не защитава идеята за всеобщо обхващане на децата в детски заведения, особено ако те функционират в рамките на съществуващите в момента практики, които утвърждават детските градини като институции, наподобяващи училища, при това - не от най-добър вид. (виж повече: Ризова, 2012)

Детските градини продължават да бъдат негъвкави заведения, затворени в своите правила, които трудно осмислят съществуването си чрез потребностите на децата и техните семейства. Следователно, ако за професионалистите подкрепата на ранното детско развитие в уязвими общности има най-голям смисъл, то всички

[56] Виж например: проект „Готови за училище“ 2014г. - 2015г. на Тръст за социална алтернатива, осъществен в партньорство с 23 местни организации в 240 населени места, както и изследване на Световната банка (Световна банка, 2017).

бариери (малки и големи), които пречат на това, трябва да бъдат отстранени.

В много случаи общността реагира на различни бариери, които детската градина поставя в качеството си на институция. Тази нейна позиция я отдалечава от естественото ѝ предназначение на общностно пространство за споделени отговорности в посрещането на различни нужди в интерес на децата. Мнозина родители трудно осмислят целия ресурс на ранното детско развитие за по-нататъшния живот на децата им, и трудно разбират значението на детската градина за развитието на техните деца. Но тъкмо бариерите правят пътя на родителите към детската градина още по-труден. Мотивацията на родителите може да не е пряко свързана с научните ни аргументи за необходимостта от подкрепа на ранното детско развитие, но техните мотиви не са по-малко валидни. В много случаи решаващи са: необходимостта родителите да оставят някъде своите деца, за да могат да работят; необходимост децата да бъдат оставени на топло, чисто и сигурно място и да бъдат нахранени; необходимост децата да се чувстват спокойни, да се забавляват и да играят.

Теренните проучвания[57] показват, че семействата проявяват интерес към възможността децата им да посещават детски градини с по-свободен достъп, гъвкава програма, ориентирана към нуждите на децата от игри и забавления, както и към посещаване на алтернативни центрова за деца, които са извън системата на

[57] Източник на информация са доклади от теренни проучвания на мобилни работници в ромска общност по проекти на сдружение „Съучастие“ за подкрепа на ранното детско развие.

предучилищното образование и отговарят на посочените условия.

По отношение на **образованието на ромите** съществува добре позната митология, внушаваща как те нямат ценности, или че училището не влиза в ценностната им система. Към това се прибавят обичайните „обяснения“, които свързват полупразните класни стаи в сегрегираните училища с оценки като „вроден мързел”, „генетична неспособност за учене”, „омразата на ромите към реда и държавността”[58]. Тази оценъчност на част от обществото не позволява да се види, че причините децата да не посещават детски градини и училища, както и рано да отпадат от образователната система, са други. Разбирането на истинските причини е крачка към това да бъдат преодоляни бариерите за образователна интеграция на децата, пред които са изправени ромските семейства. Това може да стане с помощта на самата общност, която е засегната от сегрегиращата сила на митовете. Някъде общностите са успели да го направят. Например, това се случва в някои от околните на Варна села и малки градове.

Опитът от работата на терен с ромски семейства показва, че голяма част от тях изпитват педагогически проблеми в начина, по който виждат своята подкрепа към децата си. Това е проблем, който заслужава специално изследване – какви са педагогическите нагласи в маргинализираните групи и уязвими общности.

[58] Цитирани са участници във фокус – групи, проведени от автора, във връзка с осъществяване на вътрешно университетски проект на Шуменски университет, ДИКПО - Варна: „Очаквания и удовлетвореност на участниците в образователния процес“ (2018г. - 2019г.).

Недостигащите финансови средства обикновено са сред най-често посочваните причини от семействата за непосещаване или преждевременно напускане на училище. Проучванията на терен показват, че действителните мотиви могат да бъдат много различни, от това, което се посочва.

Причините за ранното напускане на училище са не само икономически, но и социално-психологически. Превърнали са се донякъде в „културни" стожери на общността, с които дори се съобразяват органите на реда. Много често, очакванията на родителите за ускорено (преждевременно) порастване на техните деца, социално-психологическият натиск, че то трябва да се случи в приетите от общността възрастови периоди, традиционната взаимна обвързаност на хората от квартала с финансови задължения и оценъчна зависимост, са мощни фактори за предприемането на житейски избори, които противоречат на действителните интереси на детето.

На фона на тази картина, която за мнозина хора от общността е „омагьосан кръг", се забелязва все пак тенденция все повече млади хора да свързват образоваността си с по-нататъшна си съдба. Въпреки че за мнозина от тях, този личен извод е съпроводен с много условности и позоваване на примери, понякога илюстриращи обратната теза, той все по-често присъства в разсъжденията на младите хора. Посочената промяна в нагласите се регистрира от мобилните работници. В потвърждение на представеното е положителният факт, че сред младите хора от ромските квартали в града се увеличава интересът към професионалното образование. (виж повече: Иванов и Ризов, 2007)

Отношението към образованието не трябва да се разглежда изолирано, без връзка с общата житейска ситуация на младите хора. А тя е такава, че мнозина от тях си отреждат краткосрочна перспектива в постигането на житейски цели и събития. Смелите мечти и високите цели изискват продължително време и много усилия за тяхното постигане, докато бедността провокира хората да търсят бързи решения, постигайки посредствени цели. Безспорен факт е, че образованието е условие за постигане на високи цели, а това изисква време. За много млади хора от квартала това време е „цяла вечност“.

Житейската ситуация на младите семейства от ромските квартали във Варна в повечето случаи не е благоприятна, както за тях, така и за децата им. Анализът на получената информация от работещите на терен мобилни работници позволява да се открояят някои специфични характеристики, които твърде често описват начина им на живот.

Младите хора, както и младите семейства, имат визия за своята жизнена перспектива много близка до тази на своите родители. От своя страна, жизнената перспектива, която се предава от поколение на поколение, е силно съкратена. Социо-културните събития в живота на ромите (празници, инициации за порастване и др.) следват тази съкратена линия и утвърждават модели на поведение, които противоречат на общоприети норми и често пъти са в противоречие с основни човешки права (права на детето). Ранните бракове са типичен пример в това отношение.

Социалната зрялост на младите хора в много случаи, особено в по-маргинализираните групи, не е необходимо изискване за създаване на семейство, тъй като, дори като

семейни, те разчитат на грижите на своите родители. Бракът, в духа на патриархалната традиция, в много случаи се оказва дело повече на възрастните, отколкото на самите млади хора.

Възрастните (особено, свекъра и свекървата) имат висок контрол над живота на младото семейство. Повечето млади семейства в периода на първата бременност на жената, живеят при родителите на съпруга. Икономическата подкрепа и грижата за децата са основна грижа на родителите на младото семейство. Много често грижата за децата в семейството основно се осъществява през поколение. Младите родители могат да бъдат оприличени повече на помощници на своите родители в отглеждането и възпитанието на децата си. Тази ситуация, имаща икономически основания, се е превърнала в културна особеност, която в много случаи репродуцира по-голяма зависимост на внуците от техните баби и дядовци, отколкото от техните непосредствени родители.

Свекървата има висок контрол над живота на снахата. Тя е отговорна пред разширеното семейство за внучето и е своеобразен „старейшина" в процеса на неговото отглеждане и възпитание. *(„Обичането на детето също е под контрола на възрастните – бабата и дядото"*- изказване на мобилен работник.)

Възпитателните послания, отправяни през поколение, предопределят трудното и бавно отхвърляне на ирационални практики, резултат от групов натиск, предубеждения, нагласи в общността и, свързаните с тях, митове по отношение на функционирането на важни за детето и младите хора начини на отглеждане и възпитание.

Може да се предполага, че с всяко следващо родено дете в семейството психологическата зависимост от бабата и дядото отслабва, доколкото младите родители натрупват опит и зрялост. Но същевременно е възможно, поради по-големия брой деца, икономическите затруднения да се увеличават и с това да нараства значението на доходите, осигурявани от по-възрастните членове на разширеното семейство.

Разпадането на младото семейство твърде често присъства като изход от невъзможността на семейството да се справи с икономическите трудности. Вследствие на икономическите трудности, вероятността младият съпруг да потърси работа в чужбина и да живее разделено от своето семейство е много голяма. Поради ниската си квалификация и образование, има висок риск търсещият работа да стане жертва на трафик на хора с цел трудова експлоатация и/или да бъде въвлечен в други незаконни практики. Разпадането на връзките в семейството са често следствие от неспособността на родителите да осигурят прехраната на семейството.

Икономическото безсилие на семействата често се съпътства от страх и неверие в социалните служби. В представите на много хора от ромските квартали социалните работници са служители, които идват при тях, заплашват ги, че ще им вземат децата, ако не ги отглеждат добре, и на практика не им оказват помощ. За хората, които живеят в условията на гето, навлизането на външни лица често пъти се възприема като грубо вмешателство в тяхното лично пространство. Това предизвиква недоверие преди всичко сред тези семейства, които се нуждаят най-много от

помощ и увереност, за да продължат да отглеждат децата си. (виж повече: Ризов, 2020)

Социалната ситуация на момичетата и жените е допълнително усложнена от вътрешнообщностните и извънобщностните нагласи за дискриминация. („*Да се родиш момиче в ромския квартал е истинско предизвикателство“* – изказване на мобилен работник.) Необходими са много личностни ресурси за отстояване на натиска на общностните табута и стереотипи, които многократно усилват сегрегиращата сила на нагласите, идващи извън собствената общност. Отредената съкратена линия на детството принуждава много момичета да напускат училище към края на началната училищна степен, да бъдат „укривани" вкъщи, за да не ги „откраднат", и, преди да навършат пълнолетие, да напуснат семейството си, за да станат част от семейството на своите съпрузи. Предстои им да преминат през множество изпитания пред лицето на общността в духа на патриархалната традиция. „Делегирали" майчинство си на своите свекърви, те са лишени от възможността заедно със съпрузите си да поемат пълноценно родителските отговорности. Това вероятно могат да направят с пълна сила спрямо своите внуци, докато със своите деца са възпрепятствани самостоятелно да изграждат отношения на привързаност.

Поради своята социална незрялост и преждевременна родителска отговорност, пред младите семейства съществува риск да задълбочат своята социална изолация, която се отразява върху вземането на отговорни решения, свързани с тяхното личностно и професионално развитие и развитието на техните деца.

3.2.2. Уязвимост и рисково поведение на младите хора от ромските квартали (COVID и пост-COVID ситуация)

Поради социални, икономически, здравни и образователни причини значителна част от семействата в ромските квартали са уязвими по отношение на възприемането на различни видове рисково поведение (наркомании, злоупотреба с алкохол, ХИВ, хазарт, агресивно поведение и др.).

Равнището на миграция (предимно външна) е много високо особено сред необразованите и ниско образованите жители, които са с непостоянни доходи. Големи групи хора непрекъснато предприемат пътувания в чужбина, където намират временна работа, завръщат се за кратко и отново тръгват на път. Честите пътувания, временната трудова заетост извън граница и непостоянното местоживеене са условия, които допълнително ги излагат на риск за вземане на неподходящи решения, които застрашават както тях, така и семействата им (въвличане в трафик с цел трудова експлоатация, незаконни трудови отношения, непосилни или незаконни заеми, хазарт).

Миграцията на семействата задълбочава проблема с ниската родителска култура и с невъзможността да се изградят пълноценни връзки между деца и родители. Голяма част от подрастващите са оставени на грижите на техните роднини, без непосредственото участие на родителите им, които работят в чужбина, често пътуват с цел работа, а други са в местата за лишаване от свобода.

Нестабилността на семействата и отсъствието на широкообхватни превантивни програми води до отслабване на протективните фактори и усилва деструктивните процеси

сред младата част от населението. Работата на терен показва, че част от младите хора са настроени силно негативно към обществото. Много от тях болезнено изживяват несправедливостта и отхвърлянето, което получават, например в училищна среда.

В периода на пандемичната криза нарасна броят на децата и младите хора, които вследствие на периодичната миграцията на своите семейства, прекъснаха образованието си и не го възобновиха. Част от училищата, на свой ред, останаха безучастни към тяхната реинтеграция.

„Непостоянният“ начин на живот на много семейства създаде нова ситуация за значителна група млади хора, които придружават своите семейства в пътуванията им в чужбина, а не остават при близки и роднини в България. Тази ситуация на неуседналост, неустановеност, периодично движение между най-малко две държави, при това, в непрекъснато очакване за нова предстояща промяна, се отразява на тяхното емоционално и социално развитие. Социалните им контакти са стеснени от своеобразните социо-културни ниши, които заемат семействата и връстниците им, както в България, така и в държавите, които посещават, и където отново са намерили своята среда, с която са били свързани по рождение. В определен смисъл може да се каже, че се развива процес на „двустранно“ маргинализиране на младежите – между най-малко две социо-културни „обитания“ в различни държави на Европейския съюз. Въпреки че придружават своите родители, те често нямат свързаност със значими за тях възрастни и нямат надеждни източници на информация. Остават встрани от устойчиви здравно-социални, педагогически и други програми и интервенции, насочени

към уязвими групи. Ситуацията им на живот (в „между“-то) ги прави трудно достижими за социална работа.

Тази „пътуваща“ подгрупа, както и голяма част от младежите, които постоянно живеят в ромския квартал, се характеризира с ниски комуникативни умения и култура, на фона на слабо владеене на български език. В поведенческо отношение те се характеризират с непостоянни контакти, дезинтегрираност, трудна адаптация в средата, повишена тревожност и агресия.

По отношение на информираността на младежите, подобно на всяка маргинализирана група, те не търсят надеждни и обективни източници на информация. Социалните мрежи, които посещават, са свързани с живота на връстниците им от тяхната социо-културна среда. Изборът им е зависим от тяхното комуникативно равнище и често пъти е свързан с техния майчин език. В случаите, когато майчиният език е турски, много често се предпочитат източници на информация на турски език. Обикновено младите хора от ромските квартали имат слаб интерес и възможности за търсене на алтернативни източници на информация.

Влошената среда, както за младите хора, принудени да живеят разделени от своите родители, така и за тези от тях, които придружават своите семейства в тяхната неуседналост, засилват въздействието на основните рискови фактори за тяхното пълноценно развитие.

По-нататък ще бъда разгледани някои групи рисково поведение, които са значими за живота на младите хора от ромските квартали във Варна.

3.2.3. Особености на употребата на наркотици сред ромска общност във Варна[59]

Началото на проблемите, свързани с разпространението на наркотични вещества във варненските ромски квартали се наблюдава от средата на 90-те години на миналия век и съвпада с навлизането на хероинът в града. Той бързо се превръща, както в първи избор на дрога, така и в основно проблемно наркотично вещество. След кратък период на първоначален прием чрез пушене/инхалиране бързо се преминава към интравенозно инжектиране. Това често се съчетава и с прием на други вещества (например бензодиазепини). (виж повече: Попов и кол., 2012)

Идентифицираните по това време лица от ромски етнос са основно мъже със средна възраст около 30 години, криминално проявени или такива, които се „запознават“ с ефектите на хероина, докато работят в чужбина. Преобладават мъжете спрямо жените (съотношение 25-30:1). Наблюдава се често и широко използване на общи инжекционни екипировки. В резултат на това, в края на 90-те години, близо 60% от инжектиращите роми са инфектирани с вируса на хепатит С. По това време се наблюдава и една малка група от проституиращи жени и

[59] Използвана е информация от доклади на Дирекция „Превенции“, Община Варна (виж: Превенции, 2020; 2021; 2022), както и резултати от проучване на Група „Помпиду“ към Съвета на Европа и UNDCP (виж: Popov & Konstantinov, 2001) и проучване, организирано от Община Варна (виж: Попов и кол., 2012). Някои от данните са резултат от проведени от автора фокус-групи и интервюта с млади хора от „Максуда“ през декември 2022г., както и от теренни проучвания на мобилни работници.

мъже, зависими от хероин, които са станали една от входните врати за разпространение на ХИВ/СПИН.

Успоредно с тях, има и оформени малки групи от деца (8-12 г.), родени и отглеждани в много бедни семейства, които „дишат“ бронзов прах, лепила, аерозоли и др. Тези вещества не са наркотични (по смисъла на българското законодателство), но са включени в списъка от вещества в Международната класификация на болестите (МКБ-10) като способни да предизвикат зависимо поведение. На един по-късен етап тази група започва да приема хероин.

Характерна особеност за периода 2000-2005г. е превръщането на някои ромски махали в „градски центрове“ на уличната продажба на хероин, а малко по-късно и на незаконно продаване на метадон или морфинов сулфат. Това довежда до разширяване на групата лица с проблемна употреба на опиоиди и намаляване на средната възраст на първа употреба, респективно инжектиране на хероин.

Ситуацията на употреба на наркотици днес е променена. Различни фактори, като личен опит, натиск на средата в търсенето на модерна представа за успех и неформалния обмен на информация, довеждат до все по-осезаем отлив от експериментиране с опиоиди (хероин) и преминаване към употреба на канабис и стимуланти (кокаин, метамфетамини, екстази). Преминава се от индивидуален към групов стил на употреба на наркотици. Осъществява се своеобразен субкултурен преход от затворения, откъснат от общността наркоман на хероин към успешния млад човек - консуматор на канабис, кокаин, амфетамини и екстази.

Отношението към зависимите от хероин, обикновено е силно негативно. Те не са приети от младите хора до голяма степен по естетически причини. По думите на млад човек от „Максуда“, тези които вземат други наркотици „изглеждат добре, на тях не им личи, те са модерни, докато истинските наркомани (б.а. - тези, които инжектират хероин), са боклуци“.

Понастоящем липсват данни, които да сочат за намаляване или подобряване на ситуацията с употребата на наркотични вещества сред ромските младежи. Марихуаната остава най-разпространеният незаконен наркотик сред тях. Преобладаващият модел на употреба е от рекреационен тип, с епизодичен и нередовен характер. Макар и да не се разполага с ефективни способи за измерване на употребата, съпроводена със зависимост, индиректни показатели показват известно увеличение на проблемната употреба. Високото разпространение и ниската критичност към употребата на марихуана формират голяма група млади хора, които са изложени на риск от бъдещи проблеми, свързани с психоактивни вещества.

Комбинираната употребата на няколко вида психоактивни вещества – наркотици (най-често марихуана, амфетамини, екстази, кокаин) и алкохол е новият определящ елемент на проблема с психоактивните вещества. Понастоящем моделите на комбинирана употреба на различни наркотици и алкохол се превръщат (особено във възрастта 15-25г.) в норма на поведение в ситуации, свързани със социална дезинхибиция (приятелски събирания на открито, домашни купони, заведения за развлечение). Комбинирана употреба от такъв тип, крие риск в следващите години да измести опиатите като

определящ фактор в създаването или усложняването на проблемите, с които се сблъскваме.

Съществуващите модели на демонстрация на престиж и благополучие в общността, особено сред най-рисковите групи (сводници, дилъри и техните референтни последователи), включват публична комбинирана употребата на наркотици. Според голяма част от интервюираните (индивидуално и във фокус - групи) няма сватба или друго голямо тържество, което може да се проведе без съпътстваща употреба на марихуана и амфетамини. При това, по правило в комбинация с алкохол.

В индивидуални интервюта се отбелязва увеличена употреба на кокаин. Например, практика е на тържества, организирани от сводници, те да черпят гостите с кокаин. На тези тържества се извършва своеобразна промоция на „успешните“ млади хора пред тези, които още не са успели да станат „успешни“. За пример се дава организирането на нов вид тържества, наподобяващи сватби. Те са посветени на закупуването на нов скъп автомобил. На тези тържества гостите наддавт пари – подобно на дарения за семейството по време на сватба. Присъстват предимно млади мъже с много високо рисково поведение, както и други, които са уязвими, защото са част от тяхната референтна група.

Друга особеност на проблемната ситуация е високото разпространение на алкохолна злоупотреба и/или зависимост сред жените от ромски произход. Това най-често се наблюдава при семейства, препитаващи се от клошарство, мигрирали от малки населени места и установили се в новосформирани общности от уседнал тип. Това пряко обуславя и ранна употреба (респективно

зависимост) на незаконни наркотици от техните деца и въвличането им във виктимно или криминално поведение.

3.2.4. Риск от разпространение на ХИВ/СПИН и други кръвно и полово предавани инфекции

Разпространението на ХИВ очаквано се свързва с риска, който крие инжекционната употреба на наркотици. Съществуването на Дропин-център[60] във Варна в периода от 2004г. до 2016г. успя да се задържи увеличаването на дела на заразените с ХИВ и други кръвно-преносими инфекции сред инжекционно употребяващите наркотици.

Ситуацията в ромските квартали по отношение на разпространението на ХИВ/СПИН и други, свързани кръвно и полово предавани, инфекции е динамична. Засилващите се миграционни връзки между ромските квартали и махали в България и миграционните процеси, протичащи между България и други държави, увеличат рисковете от заразяване с ХИВ и полово предавани инфекции (ППИ). Известно е, че значителна част от населението на ромските квартали в гр.Варна и района поддържа родствени и икономически връзки с райони, където има по-голямо разпространение на ХИВ. Поради интензивните миграционни процеси и голямата концентрация на хора в ромските квартали, не се очаква да намалее риска от разпространение на ХИВ и ППИ.

През последните години се увеличава броят на хората, които се завръщат от местата за лишаване от свобода.

[60] Услугата за обмяна на игли и спринцовки сред инжекционно употребяващи наркотици в посочения период се предоставя от Фондация „За по-добро психично здраве” по Програма „Превенция и контрол на ХИВ” на МЗ.

Значителна част от тях имат проблемна употреба на психоактивни вещества. Групата на лицата, пребивавали в затвор, също представлява фактор за разрастване на разпространението на ХИВ/СПИН и ППИ.

Резултатите от проведените картографирания[61] на ромските квартали показват устойчивост в групата на мъжете, които правят секс с мъже (МСМ)[62]. Увеличава се броят на момичетата и младите жени с промискуитетно поведение, както и на хората, които предлагат платени сексуални услуги.

Групата на бездомните хора (с ромски или неромски произход), част от които са с тежки психични заболявания и поддържат контакти с хора от ромските квартали, е много уязвима по отношение на заразяване с ХИВ, сексуална експлоатация и въвличане в трафик.

3.2.5. Трафик на хора с цел сексуална експлоатация

Варна е район на произход, и в по-редки случаи - транзитна зона и крайна дестинация, на вътрешен и международен трафик на хора. Въпреки, че системата за мониторинг на пострадалите лица и извършителите на престъпления не включва статистическа обработка по етническа принадлежност, много местни експерти определят, че в почти 2/3 от случаите, трафикът на хора е свързан с хора от ромските общности. Трябва да се има предвид, че спрямо ромските общности действат множество взаимосвързани фактори на уязвимост. Факторите, които

[61] По данни от доклади на Сдружение „Съучастие“ във връзка с изпълнение на Националната програма за превенция и контрол на ХИВ/СПИН.

[62] За МСМ виж: UNAIDS (2008: 21).

най-често се посочват са: бедност, безработица, ниско образование и липса на образование, риск от отпадане от образование, ниска здравна култура, сегрегация, труден достъп до социални и здравни услуги, увреждания, насилие, злоупотреба с наркотични вещества, семейна задлъжнялост. (Ризов и Минчева-Ризова, 2019)

Тенденциите във вида на експлоатацията са ясно очертани. Най-често се наблюдава ***трафик с цел сексуална експлоатация*** на пълнолетни жени и по-рядко на хомосексуални мъже. Това се отнася както за случаите на международен, така и на вътрешен трафик.

Първоначално жертвите са трафикирани от бедни изостанали райони в страната, с цел сексуална експлоатация в Черноморските курорти и, след сравнително кратък период, биват трафикирани в държави с либерален режим на платените сексуални услуги (Германия, Франция, Холандия, Белгия). Извършителите на този вид трафик са свързани по правило и с други организирани криминални прояви в държавата, избрана за крайна дестинация, като кражби на коли, продажба на наркотици, взломни кражби и джебчийство.

За известен период от време в ромските квартали на Варна са установени множество случаи на ***трафик на бременни жени с цел продажба на бебета*** в друга държава за осиновяване (Гърция). Жертвите са млади пълнолетни жени с малки деца, които са отглеждани в крайна бедност. Практическата невъзможност една многодетна бременна жена да отгледа своите деца може да я принуди да продаде своето новородено, за да отгледа другите си деца. Организираните престъпни групи в този случай често действат със съдействието на семейния

партньор и разширеното семейство. При този вид престъпление се наблюдава повторно трафикиране и/или въвличане на други жени, роднини на жертвата. (Станчев и Ризов, 2013)

Третият вид се отнася до ***трафик на деца*** с цел просия, сексуална експлоатация или с цел принудително криминално поведение. Този трафик е както международен, така и вътрешен. „Купувачите" са семейства, чиито традиционен поминък са организирането на групи за джебчийство и просия. Проблемът на семействата, които дават своите деца, за да бъдат включени в групи за джебчийство и просия, е усложнен допълнително от това, че обикновено те са изпаднали в задлъжнялост към лихвари и това поражда още по-силен икономически натиск и контрол върху пострадалите. Съществуват случаи, при които сводникът – лихвар жигосва новородени деца, когато дава пари на семействата им, за да ги разпознае и поиска, когато пораснат.[63] (Станчев и Ризов, 2013)

Към настоящия момент съществува тенденция на намаляване на насилствените методи за набиране и въвличане на жертви в трафик на хора с цел сексуална експлоатация. За сметка на това, се засилва използването на така наречените „меки методи", които предполагат използване на измама, финансова задлъжнялост, зависимости и предлагане на привлекателни оферти (включително и за проституиране). Все по-популярен става т.нар. метод „лавърбой" (от английски език loverboy: любовник, любим). Потвърждават се наблюденията от работата на терен, че все по-характерно за явлението

[63] Информацията е от работа на терен на мобилен екип.

„лавърбой“ в България е преминаването му в „лавър-хъсбанд“ (lover-husband, любовникът-съпруг). Съществуват много случаи, в които сводниците се женят за своите жертви. Така се затвърждава зависимостта на жертвата от нейния насилник като фигура на съпруг, който се грижи за семейството, съхранява парите в името на бъдещия им съвместен живот. По силата на семейните ценности, не е допустимо съпругата да се противопостави и да предаде съпруга си. Ако съпругата забременее, нейният сводник - съпруг може да продаде новороденото, или да го отглежда, експлоатирайки и него - чрез джебчийство или просия. (виж: Боева, 2012; Ризов и Минчева-Ризова, 2019)

Ромските квартали и махали без съмнение са важна част от проблема, свързан с трафика на хора. На тяхна територия протичат голяма част от описаните процеси. Те са съсредоточие на мрежи за склоняване към проституция и набиране на жертви за трафик. Тук се намират достатъчно млади хора, които по примера на свои близки и познати, искат да станат сводници, както и достатъчно млади хора, готови да бъдат техни жертви.

3.2.6. Прогнози, свързани с рисковото поведение на младите хора от ромските квартали във Варна

Оценката на актуалната ситуация дава основание да се констатират някои тенденции и да се направят съответните прогнози:

1) Преждевременното и насилствено (предимно в психологически аспект) съкращаване на периода на детството от живота на ромските момичета и момчета е фактор, който крие неизброимо много рискове за тяхното нормално социално развитие, и води до практикуване на

множество рискови модели на поведение (наркомании, криминални прояви, трафик на хора, сексуално насилие и др.), които, от своя страна, продължават да подхранват процеса на дезинтеграция на младите хора.

2) Част от населението на ромските квартали е икономически зависимо от предлагането на платен секс и осъществяването на трафик на момичета, млади жени и хомосексуални мъже, които временно пребивават в ромските махали, и след известен престой извън страната периодично се завръщат. Икономическата ситуация няма да се промени коренно през следващите години, за да може да се очаква рязко снижаване на броя на проституиращите и гастролиращи жени и мъже.

3) Оценявайки социалната ситуация, може да се прогнозира, че ще се запази двойният стандарт в отношението към сексуалността и жената. От една страна, момичетата и младите жени са принудени да се съобразяват с патриархални възгледи на голяма част от възрастното население за секса и ролята на жената в семейството и общността. От друга страна, срещат конформистко отношение в общността при въвличането им в трафик с цел проституиране. Стигмата спрямо тези момичета и млади жени се подсилва от отношението и на други групи от обществото.

В опитите за отхвърляне на норми и стереотипи на поведение може да се очаква засилване на асоциалното поведение сред най-уязвимите групи момичета и млади жени.

4) Съществува тенденция все повече момичета и млади жени свободно да споделят желанието си да предоставят платени сексуални услуги и свързват своята

жизнена перспектива с излизане в чужбина (придружавани от сводници или самостоятелно), за да проституират. Търсенето на работа в чужбина „на всяка цена" е станала обичайна картина от живота на множество ромски жени, които, за да намерят препитание и „еманципация", са готови да поемат по този път.

5) Отношението на общността към хората, които вземат наркотици е негативно, но то не се е превърнало в „критичен фактор", който да ограничава проблема. Вече беше разгледана променящата се ситуация с употребата на наркотици сред младите хора от ромска общност – от индивидуалния към груповия стил на комбинирана употреба на наркотици. Може да се предполага, че в бъдеще описаните групови събирания, като промоции на „успешни" модели на поведение, ще придобиват най-разнообразни форми, съчетаващи поемането на различни видове рискове. Към тях се вписва и следващият рисков модел на „успешно" поведение.

6) Манията на младежите (включително момичета и млади жени) по колите се превръща във фактор за уязвимост, тъй като тя е свързана не само с улични гонки, шофиране без правоспособност и/или в дрогирано състояние, но и с рисково поведение, чиято цел е сдобиването с нов скъп автомобил. При това, честата подмяна на нови автомобили е престижна практика и се превръща в своеобразна зависимост. Не рядко това се толерира от по-възрастни членове на семейството (бащи и дядовци), независимо от съпътстващите рискове. Чувството за безнаказаност се подкрепя от високото равнище на корупция, за която говорят интервюираните *(„Никой не*

може нищо да им направи. Те имат връзки навсякъде“ – интервюиран младеж на 22 години.)

7) Ромските квартали продължават да бъдат гета, в които заинтересованите от незаконни практики се чувстват относително защитени. Предлагането на наркотици, платен секс или други незаконни услуги, е в значителна степен по-високо, отколкото на други места. Незаконните практики (като например в миналото: продажба на бебета) често пъти се поддържат от конформното поведение на родствено и социално свързани групи. Тенденция е определено рисково поведение (например, сводничество, проституиране, хазарт, продажба на наркотици) да се предава от поколение на поколение в рамките на група от родствено свързани хора. Това прави превенцията на рисковото поведение изключително трудна и понякога опасна работа.

8) Достъпът на ромските общности до здравни и социални услуги продължава да бъде затруднен. Това се дължи, от една страна, на големия брой неосигурени лица, а от друга - на недоверието към външни за общностите лица, езикова бариера, ниска здравна култура, предразсъдъци и съпротиви.[64] Недоверието към институциите продължава да бъде един от основните фактори в живота на семействата, които изпитват здравни и социални проблеми. Оставени без посредничеството на хора и организации, извършващи мобилни услуги и медиация, ромските общности бързо могат да възвърнат предишните си състояния на още по-голяма капсулираност, характерни за времето на прехода.

[64] Например съпротиви спрямо поставянето на ваксини, извършването на различни медицински манипулации, гинекологични прегледи и др.

9) На свой ред, COVID и пост-COVID ситуацията (както вече бе посочено в: 3.2.2.) допълнително задълбочава процеса на образователната дезинтеграция, който въпреки прикриването му, не е трудно да бъде идентифициран от работещите на терен. В тази ситуация трябва да се отчитат всички последици за развитието на младите хора – социални и емоционални, комуникативни, познавателни и информационни (фалшиви новини и дезинформация), здравни, икономически и други.

Обобщение

По правило ромските квартали и махали са места, в които хората живеят в относително затворена общност от гледна точка на възможностите за позитивна социална трансформация и, същевременно, това са отворени общности за практикуване на различни видове рисково поведение. Повечето млади хора, за разлика от техните връстници от типичните градски части, са включени в интензивни взаимодействия в своя квартал с широк кръг от хора – местни и гастролиращи, намиращи се в множествен риск и/или практикуващи рисково поведение.

Ромските квартали обикновено разполагат със своя мрежа от дилъри на наркотици, сводници и проституиращи, които могат да бъдат част от по-големи мрежи. Практика е хората от други социални и етнически групи на обществото да посещават тези квартали, за да търсят и/или предлагат различни видове незаконни услуги.

Факторите бедност и социално изключване, неизбежно водят до поява и ескалиране на разнообразни форми на рисково поведение, което ангажира и допълнително деструктурира големи групи от ромската общност.

Засегнати са най-много младите хора. Рисковото поведение (особено сред 15-25 годишните) формира значими социални, здравни и правни последици – въвличане в трафик на хора, злоупотреба с психоактивни вещества, хазарт, противообществени прояви, правонарушения и др.

Натрупаните комплексни проблеми в обичайната житейска ситуация на младите хора и тяхната множествена уязвимост в условията на ромския квартал изискват и комплексен отговор, какъвто методологията на мобилната работа може да даде.

3.3. Модел на мобилна работа с млади хора от ромска общност

3.3.1. Изходни предпоставки – ресурси и ефекти

Моделът е разработен и реализиран в процеса на работа с млади хора във Варна („Максуда“) от 2008г. до сега. Той се базира на следните позитивни ефекти, постигнати чрез продължителна работата на мобилните работници.

1) Добро познаване на общностите и факторите, затрудняващи работата с тях. Приемане от общностите.

Продължителната работа по превенция на ХИВ/СПИН и туберкулоза в ромските квартали и махали (Област Варна и Североизточна България) създаде възможност за сформиране на екип от вътрешни мобилни работници, които познават добре общностите, и същевременно са достатъчно еманципирани (интегрирани), за да могат да оценяват независимо и обективно социалната ситуация в общностите, и да служат като медиатори между тях и институциите.

Тази позиция на мобилните работници, определяна понякога като „двойствена", крие рискове да не бъдат приети в общността. Това се случва понякога на тези медиатори (здравни или други), които имат трудово-правни отношения с представители на местната власт. Балансът при тях много често е нарушен именно поради ситуацията, че трудово-правните им отношения са с местната власт, което в комбинация с неправилно разбрана ролева позиция и неподходящо поведение от страна на медиаторите може да доведе до тяхното отхвърляне, или в най-добрия случай приемането им като представители на държавни или общински институции.

Всъщност, именно замяната на „двойствената" позиция с позицията на разбиращият човек, който в своята независимост остава част от общността/групата, му дава възможност да бъде ефективен посредник между нея и институциите. Това разбиране гарантира на екипа от мобилни работници приемане, дори от тези групи, които в социо-културно отношение стоят по-далече от тях.

2) Разширяване на обхвата на превантивни интервенции. Търсене на комплексност и системност в интервенциите.

Развитието на уменията за работа на терен по превенция на ХИВ и туберкулоза естествено доведе до възможността те да се екстраполират и развиват в други области за превенция на рисково поведение. Заради свързаността на рисковите поведения, многокомпонентния им характер, както и поради комплексността на превантивните интервенции, работата по една превантивна програма може да предизвика ефект в други сфери на рисково поведение, спрямо които екипът не е фокусирал

своите интервенции. Осъществяването на специализирани превантивни програми (насочени към определен вид рисково поведение или група взаимосвързани поведения) води до нарастване на базовите ресурси и до възможността да се осъществяват комплексни програми за превенция (фокусирани върху определени проблеми и целеви групи).

Тематично-специализираната мобилна работа, развивана системно, подкрепяна и супервизирана в достатъчно продължителен период от време, дава възможност, при необходимост да се развие като ***обща (базова) мобилна работа***. Диференцирането на мобилната работа от автора като ***тематично-специализирана мобилна работа*** и като ***базова мобилна работа***, е условно, с трудно определими граници в континиума на младежката работа (виж: 1.3.).

Организациите, които търсят повече комплексност и системност в работата си, за да бъдат по-ефективни, по необходимост се изправят пред проблема къде да застанат (какъв де е дизайна на съответната програма) в пространството между ***тематично-специализираната мобилна работа*** и ***общата мобилна работа***.

3) Развиване на комплекс от превантивни, социални, здравни и образователни програми, базирани в общността.

Разграничаването на превантивните от здравните, социални и образователни интервенции става все повече условно, особено когато определена превантивна програма се развива като комплексна. Работата по националните програми за превенция и контрол на ХИВ/СПИН и сексуално предавани инфекции, както и по превенция на туберкулозата доказват това. (МЗ, 2021; МЗ, 2021а)

Там, където има създадени екипи за работа на терен по една превантивна програма, се идентифицират повече местни нужди (здравни, социални, образователни), развиват се повече местни ресурси и възможности за работа по комплексни програми, обхващащи по-големи части от местното население. Следването на този естествен ход на мобилна работа в уязвими общности, доведе например до възможността екипът по превенция на ХИВ и туберкулоза сред ромски общности във Варна и областта, да осъществява все по-различни и все по-комплексни превантивни програми, базирани на работа на терен, да открива необходимост и ресурс за осъществяване на програми, насочени например към превенцията на изоставянето на деца, повишаване на качеството на родителските грижи и др. (виж например: Ризов, Ил., 2020)

4) Създаване на подкрепяща среда и процес на овластяване на общността.

Превантивните програми, макар и общностно ориентирани и осъществявани от вътрешни за общността мобилни работници, първоначално действат в рамките на отношението „услуга – клиент“. Един от качествените резултати, които могат да се постигнат в процеса на осъществяване на дългосрочна превантивна програма, е някои нейни „клиенти“ да се превърнат в доброволци. Това първоначално могат да бъдат отделни хора от общността, които улесняват работата на мобилните работници и специалистите, изпълнявайки различни задачи. По-нататъшните стъпки са свързани с увеличаване броя на доброволците и развитие на способностите им за самоорганизиране и самопомощ. Превантивните програми, реализирани с помощта на доброволци, със своя заразяващ

ефект и естествен процес на разширяване на обхвата на действие, могат да бъдат базата, от която се тръгва по дългия път на овластяването на общността.

3.3.2. Базов модел за мобилна работа с млади хора

3.3.2.1. Обща визия за целите

В континиума на младежката работа базовият модел на мобилна работа заема пространството на Квадрант 2 – ***Универсална цел - специфична група*** (виж: Фигура №2) Той е насочен към младите хора (10-24г.) от „Максуда“[65], без да изключва и по-малки по възраст деца (7-10г.), както и млади хора от съседни квартали или от по-далечни части на града. На основата на този модел могат да се реализират проекти, фокусирани върху определен проблем или целева група, за които се предвижда тематично специализирана работа. По-нататък ще бъде представен такъв модел, фокусиран върху превенция на наркоманиите (виж: 3.3.3.).

Определена като социално-педагогическа реалност, мобилната работа с млади хора предполага реализирането на цели, свързани с подобряване на житейската им ситуация чрез постигането на определени знания, умения, нагласи, водещи до разширяване възможностите на индивидите, групите и общностите за вземане на решения, предприемане на нови избори и разрешаване на проблеми.

Взаимосвързаността на контекстите: ***умения за живот***, ***превенция на рисковото поведение*** и ***житейска ситуация*** са определящи по отношение на целите на мобилната работа в представения тук модел на работа.

[65] На практика мобилната работа обхваща в по-голяма степен района, стоящ западно от градската магистрала.

Мобилната работа във всеки конкретен модел на реализация може да бъде представена като обща схема, в която се осъществяват процеси на личностно, групово и общностно развитие. Концепцията за мобилна работа поставя задължително условие за единство на интервенциите на тези три равнища. Това изискване е логично следствие от разбирането за необходимостта от системност, многокомпонентност и комплексност в работата, ориентирана към цялостната личност в нейната взаимосвързаност със средата. Формите на мобилна работа също следват тази логика, което ще бъде потвърдено и по-нататък.

В Таблица №3 е представена обща рамка за целите на базовия модел на мобилна работа.

Таблица №3

Равнища на мобилна работа:	Обща рамка за целите на базовия модел на мобилна работа		
	Развитие на умения за живот	**Превенция на рисковото поведение**	**Подобряване на житейската ситуация**
Индиви-дуално равнище	Развитие на позитивна самооценка и повишаване на личностната увереност; развитие на социални умения: общуване, разрешаване на конфликти, умения за отстояване на права.	Повишаване на информи-раността по отношение на последиците от практикуване на рискови модели на поведение (наркомании, ХИВ, трафик, противообще-ствени прояви и др.) и на начините за предпазване от рисково поведение. Развитие на умения за отстояване и противодей-ствие на натиска на средата. Промяна в отношението към собственото здраве.	Разрешаване на проблеми, свързани с: междулично-стни отношения (семейство, приятели и др.); учене; работа; доходи; жилище; достъп до здравеопазва-не и социални услуги; достъп до информация и други ресурси; отношения с полицията и други органи.

Равнища на мобилна работа:	Обща рамка за целите на базовия модел на мобилна работа		
	Развитие на умения за живот	**Превенция на рисковото поведение**	**Подобряване на житейската ситуация**
Групово равнище	Развитие на вътрешно-груповите отношения на взаимопомощ и позитивни нагласи за взаимодействие със средата.	Развитие на групови убеждения и нагласи, водещи до промяна на рисковото поведение.	Разрешаване на важни за групата проблеми (например: липса на място за срещи; неприемане от общността; липса на ресурси за практикуване на желани дейности и др.).
Общно-стно равнище	Развитие на нагласи за позитивно възприемане на успешни модели на поведение, основаващи се на ценности и отстояване на права.	Утвърждаване на общностни нагласи за неприемане на рискови модели на поведение и поведение, противоречащо на универсални човешки ценности и права.	Разрешаване на важни за общността проблеми, например: подобряване на инфраструкту-рата, безопасни улици, детски и спортни площадки; събиране на отпадъците и др.

3.3.2.2. Форми на мобилна работа

В съответствие с Концепцията за мобилна работа, моделът на работа се осъществява в рамките на четирите взаимосвързани форми: работа на терен, работа с групи, индивидуална подкрепа, работа с местната общност.

Четирите форми на работа се осъществяват от вътрешни за общността мобилни работници. Те са свързани социално и културно с общността, в която работят. Например, живеят в същия квартал, където работят, имат общ етнически, социален произход. В някои случаи това са хора, които са имали рисково поведение (наркомании, асоциално поведение и др.), от което трайно са се отказали, и в настоящия момент работят с хора и групи за превенция на рисковото поведение.

Екипът от мобилни работници включва две поколения - „младши“ и „старши“ мобилни работници, подкрепяни от социални работници, психолози, педагози и други специалисти. По-нататък ще бъдат разгледани техните специфични роли по отношение на различни компоненти на мобилната работа.

1) Работа на терен. Работата на терен в „Максуда“ следва функциите и изискванията към този вид дейност в съответствие с Концепцията за мобилна работа. Тук накратко ще бъдат посочени някои аспекти, които дават по-ясна представа за конкретните измерения на описвания модел.

Работата на терен се осъществява от двама или повече мобилни работници, които регулярно обхождат местата, където се събират младите хора в квартала. Там се осъществяват първични и поддържащи контакти, индивидуални и групови информационни и консултативни

срещи с младите хора. Отправят се покани към тях да се включат в различни предложения за свободното време.

Едно от предложенията, които отправят мобилните работници, е възможността младите хора да посещават младежкия клуб, функциониращ като част от модела на работа. Това е нископрагов център, който се посещава свободно, както индивидуално, така и групово. В него младите хора могат самостоятелно да организират свои дейности. Там те се срещат с мобилните работници и могат да получават от тях информация, консултации, обучения и различни предложения за свободното време. Клубът е място, в което неформални групи или индивиди биха могли да се чувстват сигурни, защитени и подкрепени, когато имат нужда. Необходимо е да се сведат до минимум всички условия и бариери, които могат да възпрепятстват създаването на постоянен контакт или да попречат на групата да се възползва от предложенията за подкрепа.

Младежкият клуб се посещава не само от млади хора (10-24г.), но и от деца на възраст: 7-10г. Дейностите, които се организират с тях предвиждат повече игри, подкрепа за училище, и занимания, които имат повече стуктуриран характер.

Чрез работата на терен мобилните работници своевременно актуализират знанията си за житейската ситуация и социалната среда на целевата група. Работата на терен осигурява необходимите първични данни за анализ, оценка и планиране на бъдещи действия. Затова може да се каже, че цялостната мобилна работа започва с работа на терен и непрекъснато се основава на резултатите от работата на терен.

2) Работа с групи. Мобилните работници се интересуват както от всеки млад човек, чиито живот протича основно на улицата, така и от съществуващите местни неформални групи. Те могат да бъдат срещнати на улицата и на местата, където обикновено пребивават, но могат да бъдат привлечени и в младежкия клуб. По отношение на групите мястото на мобилните работници е по-скоро като на гости (принцип, който вече беше посочен), като подкрепящ, осигуряващ логистиката в осъществяването на различни идеи, предложени от групите. Мобилните работници в условията на клуба могат успешно да играят ролята на модератори, и да упражняват различни функции, според вече разгледаните в 2.2.7.

В условията на неразвита социална инфраструктура на „Муксуда“ (което важи и за други квартали), младежкият клуб може да бъде пространство, например с размерите на по-голям гараж. То обаче може да се използва многофункционално за различни неформални групи, дори за конфликтуващи помежду си групи, с посредничеството и добрата регулация от страна на мобилните работници.

Младежкият клуб в „Максуда“ съществува повече от 15 години и, въпреки че е променял своето местоположение, общността го приема като сигурно място. За много родители е достатъчно да знаят, че децата им са там. Дейностите, които се извършват в клуба (включително индивидуална или групова работа) са разбираеми за общността и тя се отнася с доверие към този начин на прекарване на свободното време на техните деца.

Взаимното доверие и самоорганизацията на младите хора, основаващи се на равнопоставеност и спазване на

правила, са фактори, които превръщат свободното им време в полезен за тях актив.

Характерно за работата на младежкия клуб в „Максуда“ е използването на различни видове игри (подвижни, настолни, дидактически и др.), както и провеждането на ателиета (арт, анимация и др.) и дискусионни срещи.

Мобилната работа, както вече бе описано, използва „функционални еквиваленти“ (Шпехт, 2007а: 99), като предлага на младите хора различни дейности за свободното време (спортни дейности, излети, лагери, улични игротеки, тържества и др.), като с времето участниците постигат все по-голяма самостоятелност в организирането на дейностите.

3) Индивидуална подкрепа. Мобилните работници оказват помощ за разрешаване на всички индивидуални проблеми, които младите хора искат да решат съвместно с тях. Това включва консултиране, насочване, придружаване и посредничество. По съдържание индивидуалната подкрепа обхваща различни теми, например: отказване от проблемно поведение; оказване на подкрепа за завръщане в училище; подготовка на домашни работи; подкрепа за разрешаване на училищни проблеми; посредничество за разрешаване на междуличностни конфликти; подкрепа за преодоляване на загуба и др.

По форма и съдържание индивидуалната подкрепа може да наподобява краткосрочна или дългосрочна работа по случай.

Повече аспекти от работата за индивидуална подкрепа могат да се видят в: 2.2.7.

4) Работа с местната общност

Работата на мобилните работници с местната общност покрива широк спектър задачи: информиране на общността за мисията, целите и задачите на мобилната работа (или работата на клуба) и изграждане на позитивен образ за нея; създаване на отношения на доверие и партньорски взаимоотношения с представители на общността, институции и служби; решаване на конкретни задачи от местно значение като подобряване на детската и младежка инфраструктура и др.

Още аспекти от работа с общността могат да се видят в: 2.2.7.

3.3.2.3. Ролеви позиции и функции на мобилните работници

Екипът от мобилни работници включва две поколения - младши мобилни работници и старши мобилни работници (ментори). Работата на двете групи мобилни работници се подкрепя от социални работници, психолози, педагози и други специалисти.

Младшите мобилни работници са второ поколение вътрешни мобилни работници, представители на общността в квартала. Възрастовият диапазон на младшите мобилни работници е: 18-25г.

Появата на това второ поколение вътрешни мобилни работници стана възможно, благодарение на продължителната и системна тематично-специализирана работа на терен, осъществявана от мобилните работници от първо поколение. За период от около десет години, в рамките на осъществяване на различни превантивни програми (ХИВ, туберкулоза, наркомании, трафик на хора и

др.), се формираха групи от доброволци, които, в различни периоди и по различни поводи, подпомагаха работата на мобилните работници. Работата на доброволците много често бе в рамките на това, което извършват мобилните работници: работа на терен за информиране и консултиране; провеждане на информационни кампании в общността, подкрепа на връстници за разрешаване на техни проблеми; отправяне на предложения към групи и индивиди; организиране на различни дейности за свободното време на младите хора и др. Дейностите, които извършваха доброволците, подкрепяни от система от обучения и супервизии, постепенно им даде готовност да работят като мобилни работници, ставайки част от екипа за мобилна работа.

Старшите мобилни работници (ментори), както се подразбира, са първо поколение мобилни работници. За да бъдат отличени от по-младите си колеги, те са наричани „старши", като се има предвид, че тази терминология не предполага професионална йеарархизация в техните отношения. Между двете групи мобилни работници съществуват както възрастови (поколенчески) различия, така и различия в техния жизнен опит и професионализъм. Съобразно тези различия, тяхното място сред общностите и групите, с които работят, е различно. Различия съществуват в начините им на работа, обхвата на целевата групи и приоритетите в изпълняваните от тях дейности.

Съществена особеност в техните ролеви позиции е отношението на менторство на старшите мобилни работници към младшите. Моделът на менторство в работещия екип лесно може да бъде възприет, като се има предвид сложната роля на мобилния работник и значението

на неговите личностни умения в работата му, както и социо-културните особености на общността, силно повлияни от патриархални традиции. В този смисъл въвеждането на менторството е предизвикано не само по образователни причини – по-възрастните да научат по-младите, но той е и част от отношенията между хората в общността, и има своите основания в ефективността на работа.

Сравнително представяне на функциите на двете групи мобилни работници може да се види в следната таблица.

Таблица №4

Позиция и роли на мобилните работници

Целеви групи и дейности	**Младши мобилни работници**	**Старши мобилни работници**
Работа с млади хора	Работят с всички млади хора, без оглед на равнището на тяхната уязвимост.	Приоритет в работата са млади хора с високо рисково поведение. Например: зависими от наркотици, проституиращи, сводници и др.
Превенция на рисковото поведение	Приоритет в работата е първичната превенция.	Приоритет в работата е вторичната и индикативна превенция.
Работа на терен	Извършва се регулярна работа на терен, но често се използват и игрови подходи. Търсят се контакти и взаимодействие с младите хора чрез включването им в игри на открито и в младежкия клуб. За целта се използва и мобилна игротека.	Работата на терен е фокусирана върху определени рискови места, които се посещават и от по-възрастни.

Целеви групи и дейности	Младши мобилни работници	Старши мобилни работници
Работа със семейства	Основно се работи с децата в семействата. Работата със семействата най-често се изразява в привличането им към инициативи за подобряване на взаимодействията им с децата.	В много случаи се работи с цялото семейство, както и с хора от разширеното семейство. Работата е насочена предимно към развитие на уменията на родителите да взаимодействат с децата си и към подкрепа на семействата за разрешаване на проблеми, свързани с подобряване на грижите за децата.
Работа в клуба	Извършва се регулярна работа в клуба: работа с групи, консултиране, тематични срещи, предоставяне на игри и други предложения за свободното време.	Работи се в клуба предимно тогава, когато са поканени за тематично-специализирана работа с групи, провеждане на дискусии и други еднократни събития.
Предложения за свободното време	Приоритет в работата е отправяне на предложения към групите, подкрепа в организирането и провеждането на дейности за свободното време.	При необходимост се оказва подкрепа на младшите мобилни работници в организирането и провеждането на дейности за свободното време.
Насочване, придружаване и посредничество	Извършва се за деца, млади хора и техните семейства. Когато се изисква по-висока компетентност и възрастово съответствие, случаите се насочват към старши мобилни работници.	Извършва се за деца, млади хора и техните семейства.

Работа по случай	Някои случаи се насочват към старшите мобилни работници, които продължават работата за оказване на индивидуална подкрепа. Основно, работата по случай се изпълнява в екип и/или с подкрепата на старши мобилен работник.	Осъществява се основно от старшите мобилни работници. Понякога работата по случай е резултат от насочване на младшите мобилни работници.
Работа с доброволци	Работата с доброволци включва: привличане, обучение, консултиране, менторство, провеждане на съвместни дейности. В много случаи това се извършва с подкрепата на старшите мобилни работници и на специалисти.	Работата с доброволци включва: привличане, обучение, консултиране, менторство, провеждане на съвместни дейности.
Работа с общността, провежда-не на информа-ционни кампании	Информационните кампании обикновено имат за фокус младите хора, но се провеждат и такива, чиито послания са отправени към по-възрастните от общността.	Поддържане на контакти с по-възрастната част от населението за изграждане на отношения на взаимно доверие. Изграждане на подкрепяща мрежа от организации и институции. Предприемане и подкрепа на инициативи, които са насочени към подобряване на житейската ситуация на децата и младите хора чрез въвличане на по-възрастните от общността.

Ментор-ство и супервизия	Извършва се по отношение на доброволците с подкрепата на старшите мобилни работници.	Извършва се за всяка дейност по отношение на младшите мобилни работници и доброволците.
Картогра-фиране	Извършва се за рискови места и групи, практикуващи рискови модели на поведение; оценка на ситуацията за често срещани модели на рисково поведение.	

Както се вижда от таблицата, между двете групи мобилни работници съществуват различия в начина им на работа. Например, младшите мобилни работници присъстват по-продължително време на определени терени и имат възможност по-дълго време да наблюдават подрастващите и младежите, докато старшите мобилни работници в по-голяма степен се фокусират върху проблемни случаи. Младшите мобилни работници имат възможност чрез игри и пребиваване на терен по-равностойно да взаимодействат с околните на терен, докато старшите мобилни работници, известни в общността и натоварени с различни нейни очаквания, имат много повече консултативни функции.

Особеностите на модела на работа със старши мобилни работници (ментори) и младши мобилни работници разкриват характеристики и възможности, които са търсени в процеса на разработването му. Някои от тях са:

1) Естественост на контактите и взаимодействията

Диференцирането на мобилните работници на младши и старши следва логиката на естествените контакти и взаимодействия, които двете групи мобилни работници осъществяват в средата на младите хора от ромския квартал. И двете групи мобилни работници са вътрешни за общността. Диференцирането им дава още по-добри

възможности за културно и социално съответствие, представителност и възможност за достъп до различни рискови групи. В зависимост от нуждите за работа на терен, е възможно и комбиниране по двойки - старши и младши мобилен работник.

2) Възрастова и културна адекватност

Специфична особеност на хората от ромска общност е възрастовият респект, който изпитват по-младите към по-възрастните. Моделът следва тази особеност, като същевременно отчита силата на въздействие, която се разкрива, от културно и възрастово равностойни консултанти в качеството им на мобилни работници.

Друга особеност на модела е, че той създава безконфликтна работа с младите хора от една страна, и от друга - с техните родители и роднини. Принципът, който се следва е, че мобилната работа „първоначално насочва поглед към проблемите, които имат младите хора и оставя проблемите, които имат другите с тях на заден план“ (Ройтинг, 2007: 92). Той не се противопоставя на необходимостта да се работи с цялото семейство в интерес на младия човек. Семейно-ориентираният подход е пряко следствие и проявление на концепцията за мобилна работа с млади хора.

3) Представяне на позитивни модели на поведение

Двете групи мобилни работници представят възрастово (поколенчески) две групи от общността. Младшите мобилни работници са младежи на възраст между 18 и 25 години. Всички учат или са завършили гимназиален етап на училището, не практикуват рисково поведение. Начинът им на живот се възприема от мнозина младежи в общността като образец на поведение.

Старшите мобилни работници са мъже и жени (обикновено над 30г.). Начинът им на живот също се възприема от мнозина в общността като успешен модел за подражание.

4) По-добър обхват на целевите групи

Младшите мобилни работници достигат там, където по-трудно биха достигнали старшите мобилни работници и обратното. Взаимодействието между двете групи мобилни работници води до по-добър достъп до целевите групи, по-лесно установяване на контакти с групи и индивиди и по-добро изграждане на доверителни отношения с тях.

5) Икономичност и ефективност на модела

Свързаността на различни хора и групи в екипа, които имат различни приоритети на работа и различна времева натовареност, прави моделът по-икономичен и по-ефективен, доколкото именно чрез младшите мобилни работници се извършват много от дейностите, които иначе биха били в ангажиментите на старшите мобилни работници, които работят по случаи, изискващи повече ресурси и специални професионални умения.

Диференциацията на мобилните работници на две групи предоставя възможности за диференциране на работата и подходящо комбиниране на мобилни работници от двете групи в зависимост от спецификата на изпълняваната задача.

6) Безопасност на мобилните работници

В зависимост от естеството на рисково поведение, има възможност да се планират контакти и взаимодействия с една от двете групи мобилни работници, която би се чувствала повече в безопасност, като същевременно може да разчита на подкрепата на другата група.

7) Гарантирано менторство и развитие на екипа

Различията в опита на работа логично и по необходимост са естествен ресурс за комбиниране на позитивите на двете групи мобилни работници, като същевременно се използва ресурса на по-опитните за подкрепа на по-младите. Старшите мобилни работници са отговорни за развитието на групата на младшите мобилни работници. Старшите мобилни работници участват в обучението и супервизирането на младшите мобилни работници и са техни ментори в работата.

Менторството в екипа осигурява приемственост в мобилната работата, като се има предвид, че едно от най-съществените предизвикателства в работата по проекти е трудността, с която се сблъскват организациите в осигуряването на приемственост и устойчивост в работата. Това е менторство, което отговаря на необходимостта от професионално развитие на младите мобилни работници и на естествените социо-култрни нагласи в общността за партньорство между различните възрастови групи.

3.3.3. Модел за тематично специализирана мобилна работа с млади хора от ромска общност (превенция на употребата на наркотични вещества)

3.3.3.1. Проблемна ситуация и необходимост от специфичен отговор

Проблемната ситуация, свързана с употребата на наркотични вещества в „Максуда“ (описана в 3.2.3.), очертава необходимостта да се даде специфичен отговор като се осъществи програма за селективна превенция, основана на Концепцията за мобилна работа, целяща ограничаването на рисковете, свързани с употребата на

наркотици, със специален фокус върху употребата на канабис, както и на производни на амфетамина и нови психоактивни вещества.

Важността на тази интервенция се подсилва от факта, че употребата на наркотици (включително алкохол), водят до сериозни, деструктивни за личността, последици и са свързани с практикуването на други рискови модели на поведение, чиито интензитет, според теренните проучвания, се увеличава. Те отварят широко вратите за задълбочаване на проблема с употребата на наркотици и на други свързани с тях проблеми, като например: съпътстващо криминално поведение, кръвно преносими инфекции, промискуитетно поведение, включително проституция.

За подрастващите все още съществува риск (макар и по-малък в сравнение с изминали периоди) от разширяване на групата, експериментираща с хероин, а от там и преминаване към интравенозна употреба на други вещества.

3.3.3.2. Целеви групи, цел и задачи

Основната целева група включва млади хора на възраст 11-18г., живеещи в ромска общност, които могат да бъдат определени като „деца на улицата“ (Council of Europe (1994: 23). Техният живот, в голяма част от времето, протича на улицата сред връстниците, включително и сред по-възрастните, които вече са с натрупан опит на зависимости, хулигански прояви и др. Те имат ограничени контакти, или въобще нямат контакти с хора, които са отговорни за тях, като възрастни, родители, представители на училищата и институциите за работа с деца, социалните служби. Тези млади хора пребивават в определени райони, движейки се в различни негови части, включвайки се в една

или няколко неформални групи, които играят важна роля в живота им и в предприемането на бъдещите им житейски избори.

В контекста на описаната ситуацията, основната целева група може да се обособи в три подгрупи млади хора:

- без рисково поведение, но функциониращи в уязвима среда;
- с рисково поведение, но без опит в употребата на наркотици;
- с опит в употребата на наркотици.

Вторичната целева група са разширените семейства на младите хора, които се характеризират с това, че в повечето случаи родителите са млади, без житейски опит, ниско образовани, често пъти – безработни и с непостоянни доходи. Част от семействата са разделени, или родителите пътуват с цел работа. Някои от членовете на семействата са зависими от психоактивни вещества, пребивават в местата за лишаване от свобода, или са въвлечени в трафик на хора с цел предлагане на платени сексуални услуги. Обща характеристика на семействата е ниската степен на готовност за посрещане на действителните нужди на младите хора и липсата на добри родителски умения.

Целта на мобилната работа е да се предотврати възникването или усложнението на здравно-социалните последици, свързани с употребата на наркотици (включително алкохол) сред младите хора, за които има висок риск от развитие на проблемна употреба и зависимост, чрез ранно установяване и превантивна намеса на индивидуално, семейно и общностно равнище.

Задачи:

- Да се предоставя на целевите групи информация за последиците от употребата на наркотици, съобразена с техните културни и образователни особености. В съдържателен план, информацията да съдържа акцент върху употребата на канабис, производни на амфетамина и новите психоактивни вещества;
- Да се подкрепи въздействието на протективните фактори на индивидуално, групово, фамилно и общностно равнище по отношение на отстояването на натиска на средата за въвличане в рискови модели на поведение и, свързаните с тях, зависимости;
- Да се формират позитивни нагласи на местната общност за справяне с проблема за увеличаващата се употреба на канабис, производни на амфетамина, нови психоактивни вещества и алкохол;
- Да се оказва подкрепа (консултиране, насочване, придружаване и др.) за разрешаване на проблеми, свързани с употребата на наркотици при възникнала необходимост на групи и индивиди;
- Да се осигури координация и партньорство с местни политики в областта на превенцията на рисковото поведение, здравеопазването, социалните дейности, образованието, правозащитната и правоохранителната система за интегриране на Програмата в съществуващата мрежа от институции, организации и здравно-социални услуги.

3.3.3.3. Концептуална основа на модела на работа

В отговор на проблемната ситуация и в съответствие със Стратегията на ЕС относно наркотиците за периода 2021-2025г. (приоритет: 5.2) за осъществяване на ефективна превенция, основана на доказателства, за подкрепа на хората в „особено неблагоприятно положение“, съобразена „с местния социален контекст и нуждите на целевите групи“ (ЕС, 2021: 20), се възприема стратегия за осъществяване на селективна превенция чрез мобилна работа в сегрегирани общности.

Методологията на мобилната работа с млади хора е в основата на описания тук модел на превенция на наркоманиите в сегрегирана общност. Този модел на тематично специализирана работа е специфично надграждане на базовия модел на мобилна работа.

Принципите на Концепцията за мобилна работа са общовалидни и за този модел на работа. Към тях могат да бъдат добавени принципи за създаване на информационните модели, които се използват в работата на терен.

Информационните модели са предварително създадени комуникационни образи (форма и съдържание) на взаимодействие с целевата група, отговарящи на въпросите: какво, защо и как информираме. Те може да се отнасят до: превантивни послания; аргументи (например за последиците от употребата на наркотици и, свързаните с тях, митове); дискусионни въпроси, отправяне на предложения към младите хора за дейности и др.

Принципи за създаване на информационните модели:

1) Фокусираност върху значими и непосредствени нужди на младите хора (например: *„Ако взимам екстази,*

ще се изпотявам и няма да мога да танцувам. По-важно ми е да танцувам“, „Ако пуша трева, ще трябва да изпразня хладилника.“).

2) Достъпност за целевата група. Съобразяване със социо-културните, възрастови, образователни, комуникативни и езикови особености на целевата група.

3) Позитивност на посланията и аргументацията.

4) Използване на аргументация, свързана с естетическите възприятия на младите хора (например: *„От наркотиците кожата ти става като на крокодил.“*).

5) Отправяне на предложения към младите хора, функционално еквивалентни на практикуваните рискови модели на поведение.

6) Комплексност в разпространяването на информационните модели. Използване на разнообразни посредници на информация – срещи на терен с младите хора „лице в лице“, разпространяване на листовки, групови форми (дискусии и други дейности) в младежкия клуб, използване на социалните мрежи.

3.3.3.4. Форми и дейности на мобилната работа

1) Работа на терен

Екипът от мобилни работници, подкрепяни и от доброволци, посещават местата (улици, кръстовища, площадки и др.), където могат да срещнат младите хора, за да установят контакт с тях и да им предложат някои от информационните модели: листовки, клипчета, предложения за включване в дейности (заедно гледане на филм в клуба; провеждане на игри, обсъждания и дискусии в клуба).

Работата на терен включва и консултиране, ако възникне необходимост в процеса на взаимодействие с младите хора. Ако мобилните работници и доброволците не могат да дадат необходимата консултация, те насочат или придружават заявилия потребност към специалисти и организации.

Работата на терен се извършва от мобилните работници и доброволците (екип от двама или трима души) по предварително изготвен график и маршрут на обхождане на местата. Маршрутът се определя в зависимост от това, дали мобилните работници и доброволците са познати на младите хора, които ще срещнат по места. Работата на доброволците се наблюдава и подкрепя от мобилните работници.

2) Работа с доброволческа група

Работата с доброволческа група включва дейности по нейното създаване, обучение, подкрепа и супервизия.

Предназначението на доброволческата група е да подкрепя процеса на мобилна работа в различни нейни компоненти и дейности, насочени към целевата група или към други участници в мрежата от партньорски взаимодействия.

Критериите за подбор на доброволците включват: мотивация за участие и неупотреба на наркотици. Добре е, ако групата от доброволци включва представители на различни по своите характеристики групи в общността - по възраст и пол, етнически произход (ако е възможно), родова принадлежност, по местоживеене (например, живеещи в различни части на ромския квартал) и др. При създаването на доброволческата група се съблюдава принципа на съвместимост, взаимна толерантност между

представителите на отделните групи в общността. Необходимо е да се отчита фактът, че кварталите се населяват от вътрешно сегрегирани групи (отличаващи се по родов или друг признак), които имат ниско равнище на взаимно приемане и често са в конфликт.

Доброволческата група може да бъде основен ресурс в предоставянето на превантивната информация в общността. Доброволците могат да участват както в подготовката и създаването на информационни модели за взаимодействие с целевата група, така и като участници в осъществяването на дейността.

Целта на обученията на доброволците е те да усвоят базови умения за общуване; как да улеснят контактите си на терен и как да се справят с бариерите в общуването; как да развенчават митове, свързани с наркотиците; как да прилагат изготвените информационни модели (какво, защо и как информираме); как да водят дискусии и др. Участниците също се обучават да прилагат правилата за безопасност и вътрешна закрила на детето.

В процеса на обучение се организират тренинги за проиграване на ситуации на взаимодействие на доброволците с целевата група. Проиграват се следните ситуации: провеждане на индивидуални срещи и срещи с неформални групи на терен за информиране и консултиране; водене на срещи с дискусионни групи в младежки клуб и др.

3) Провеждане на фокус-групи с представители на целевата група

Участниците във фокус-групите са представители на целевата група: младежи без рисково поведение; младежи без опит в употребата на наркотици, но с рисково

поведение; младежи, експериментирали с наркотици и имали инцидентна употреба на наркотици; младежи с опит в употребата на наркотици.

Фокус-групите включват момичета и момчета от различни социални подгрупи на местната общност. Поради социо-културни особености на общността не винаги е подходящо в една и съща фокус-група да бъдат включвани представители на двата пола.

Предполага се, че между мобилните работници и младежите, поканени за участие във фокус-групите, съществуват редовни контакти и доверителни отношения.

Целта на работата с фокус-групи е да се идентифицират актуални за местната общност модели на употреба на наркотици сред младите хора, както и съпътстващите ги други рискови модели на поведение. В тази картина на употребата на наркотици се включват още и познание за мотивацията на употребяващите, техните социо-културни и демографски характеристики, рисковите фактори, на които са подложени. Резултатите от фокус-групите дават информация също за комуникативните особености на младежите от целевата група, способността им да разбират текст и да общуват, равнището на владее на български език. От младежите във фокус-групите се научават актуални жаргонни форми, свързани с употребата на наркотици, както и с практикуването на друго рисково поведение. Получава се информация за езиковите и други комуникативни средства, които използват младежите; за ползваните от тях канали на информация, както по отношение на наркотиците, така и за цялостния им начин на живот.

Фокус-групите могат да предоставят полезна информация за съществуващите митове, свързани с употребата на наркотици, както и за наличния опит относно тяхното развенчаване, включващ както аргументи, така и факти, станали популярни в общността.

Очакваният резултат е редовно да се получава обективна картина за начина на живот на младежите в общността, моделите на употреба на наркотици и свързаността им с други рискови практики, както и тяхното социо-културно отражение върху езика им, комуникативността и други изразни средства.

4) Провеждане на ателиета с млади хора за изработване на информационни послания

Ателиетата се провеждат с млади хора, които редовно участват в превантивните дейности, както и с тези от тях, които са участвали във фокус-групите и са пожелали да продължат своята активност в провеждането на информационната кампания в общността.

Целта на ателиетата е да се изработят конкретни модели на комуникативно взаимодействие и послания към целевата група. Заедно с доброволците и екипа те търсят адекватни и ефективни отговори на въпросите: „Какво казваме на младите хора?“, „Защо го казваме?“, „Какво очакваме?“, „Как го казваме“, „Как разбираме, че са ни разбрали?“.

Изработените модели на взаимодействие и послания се диференцират според типологията на целевата група.

Ателиетата се провеждат в началния етап на провеждане на програмата, както и периодично на всеки 6 месеца за актуализиране на посланията.

Групата за провеждане на ателиетата може да обхваща до 12 човека.

Оценяването на резултатите от прилагането на изработените модели на комуникативно взаимодействие се извършва в процеса на мониторинг и оценка на ефективността на програмата.

5) Провеждане на информационни кампании в общността

Провеждането на информационни кампании (като част от работата с местната общност) включват информиране и консултиране на широки кръгове от местната общност, включително местни лидери и активисти. Те могат да се извършват на терен (включително чрез социалните мрежи) като се предвиждат различни събития: от обичайните срещи „лице в лице“ с групи и индивиди до организирането на улични фестивали и публични дискусии.

Информационните кампании се провеждат два пъти годишно със специален фокус върху употребата на канабис, производни на амфетамина и нови психоактивни вещества.

6) Провеждане на обсъждания и дискусии по избрани от младите хора теми, свързани с употребата на наркотици

Тематично-специализираната работа с групи за развитие на здравно-социални умения (обучения, дискусии) зависи от потребностите и предпочитанията на целевата група.

Възможно е мобилните работници и доброволците, докато са на терен, да провокират, или да бъдат въвлечени в обсъждане и дискусия по тема, свързана с наркотиците. В такъв случай се очаква те да отговорят на създалата се

потребност у младите хора като обсъдят важен за тях проблем. Ако мобилните работници и доброволците нямат готовност да отговорят на ситуацията, те могат да поканят младите хора (групово или индивидуално) да посетят клуба, за да се проведе (или продължи) обсъждането с участието на специалисти.

Друг вариант е мобилните работници и доброволците да предложат на неформалната група, която са срещнали на терен, да посети младежкия клуб, за да организират заедно обсъждане или дискусия по поставен от тях проблем, свързан с наркотиците. Денят и времето се уговарят, като се имат предвид на първо място желанията и възможностите на поканените младежи.

Обсъжданията и дискусиите в клуба (или извън него) се провеждат, според правилата за групова работа и водене на дискусии. Водещият може да предложи ролята на ко-водещ на някой от младежите. Неговата основна роля е да модерира комуникацията в групата, като следи за равнопоставено участие на всички. Фасилитаторските му функции могат да се съчетават с експертни - по съдържанието на поставените проблеми. В зависимост от съдържанието на темата може да бъде канен специалист с нужната експертиза.

Провеждането на обсъждания и дискусии в младежкия клуб може да бъде съпроводено от групово гледане на филм или на видеоклипове в интернет, посветени на наркоманиите. Поканата за съвместно гледане на филми или видеоклипове може да бъде отправена и по време на информационните контакти на терен.

Могат да бъдат използвани филми или онлайн базирани видеоклипове, които са разработени от

институции, или от организации с опит в областта на намаляване търсенето на наркотични вещества. Тези видеоматериали предварително се обсъждат от екипа (включително и доброволците) доколко са разбираеми и културно съответни на целевите групи.

7) Провеждане на групови дейности

Мобилните работници помагат на неформалните групи да идентифицират своите нужди и да изготвят алтернативни предложения за дейности, които представляват „функционални еквиваленти", заместващи девиантното им поведение. В контекста на „педагогика на преживяванията" мобилните работници подкрепят дейности, самоорганизирани от младите хора, които обикновено включват организирането на съвместни игри (в клуба и извън него), излети, тържества и други инициативи.

8) Работа с индивидуални случаи

В резултат на работата на терен (включително и на работата в клуба) отделни млади хора могат да потърсят подкрепа от екипа за разрешаване на техни проблеми, свързани с употребата на наркотици, и/или с други теми: образование, работа, здравно обслужване и др.

Мобилните работници оказват помощ за разрешаване на всички индивидуални проблеми, които младите хора искат да решат съвместно с тях. Това включва консултиране, насочване, придружаване и посредничество. Формата и структурата на това подпомагане във всеки индивидуален случай е различна.

9) Провеждане на кръгла маса с участието на представители на институции и организации, работещи в полето на намаляване търсенето и предлагането на

наркотични вещества, както и с представители на местната власт и местни лидери за оповестяване на резултатите от мобилната работа, обсъждане на нейната ефективност с цел търсене на по-добър обществен отговор на проблеми, свързани със сигурността на младите хора в местната общност.

Възможен резултат от кръглата маса е да възникнат нови инициативи за подобряване на условията на живот и житейската ситуация на младите хора, както и да бъде подкрепена тяхната активност.

10) Дейности със семействата

Информиране, консултиране и подкрепа за разрешаване на здравно-социални проблеми на родители и други близки на участниците в Програмата.

Провеждане на тематични срещи и фамилно консултиране по проблеми, свързани с развитието на включените в Програмата деца (например: завръщане или риск от отпадане от училище; правонарушения и противообществени прояви).

3.3.3.5. Хронологията на дейностите (резюме)

В резюме, хронологията на дейностите може да бъде представена по следния начин:

Чрез работа на терен мобилните работници достигат до млади хора с рисково поведение в местната общност и осъществяват редовно контакти с тях, като им предоставят информация и консултации по значими за тях проблеми, свързани с употребата на наркотици и др. Предлагат им се възможности за участие в желани от тях групови дейности, като им се оказва подкрепа да ги осъществят. Предоставя им се територията на младежкия клуб, където могат да се

срещат, да обсъждат различни теми и да вземат важни за тях решения. В процеса на взаимодействие с мобилните работници могат да възникнат идеи за провеждане на тренинги за развитие на здравно-социални умения на младите хора, насочени към преодоляването на проблемно поведение, преструктуриране на личностно значими цели и намерения и др. В процеса на активно взаимодействие в общността, екипът може да бъде потърсен от групи и лица, за да им бъде оказана подкрепа по определен повод, свързан с употребата на наркотици. Тогава екипът започва да работи по случая, разчитайки на мрежа от подкрепящи организации и институции.

В процеса на работата на терен (включително и в клубната работа) се сформира доброволческа група от млади хора, която подкрепя екипа в реализирането на програмата. Периодично се провеждат фокус-групи с млади хора от целевата група за идентифициране на актуални за местната общност модели на употреба на наркотици, както и съпътстващите ги други рискови модели на поведение. На основата на резултатите от фокус-групите, се провеждат периодично ателиета с млади хора от целевата група за разработване на конкретни модели на комуникативно взаимодействие и послания към техните връстници. Те, от своя страна, се използват от мобилните работници и доброволците в процеса на работа на терен, както и при организирането на информационни кампании в общността.

В края на предварително фиксиран отчетен период (обикновено с времетраене една година), в контекста на провеждания мониторинг на работата, се провежда кръгла маса с представители на партниращи организации и институции за обсъждане на нейната ефективност.

3.3.4. Континиум на мобилната работа с млади хора

Базовият модел на мобилна работа в „Максуда“ възниква в резултат на тематично-специализирана работа на терен по превенция на ХИВ. Като здравно-образователна и превантивна програма, тя предлага здравно-социални услуги, но някои от нейните компоненти носят характеристиките на младежка работа. Например, насочеността ѝ към развитие на базови личностни и социални умения, условието за доброволно участие на младите хора в групови дейности, включително провеждането на обучения на млади хора – лидери в общността за консултиране и обучение на връстници. Това са част от изходните предпоставки (разгледани вече, виж: 3.3.1.) за развитие на работа на терен по посока на концепцията за мобилна работа с уязвими групи млади хора.

Първоначално мобилната работа с млади хора в „Максуда“ се фокусира към тези от тях, които имат рисково сексуално поведение, или са уязвими по отношение на възприемането на рисково сексуално поведение. Задачите, които си поставя мобилната работа през този период, са непосредствено свързани с превенция на този вид рисково поведение. След известно време, рамката на тази тематично-специализирана работа започва да става все „по-тясна“. Към възможностите на мобилната работа започват да проявяват интерес и млади хора, търсещи подкрепа за разрешаване на свои специфични проблеми, както и заради потребности, които могат да бъдат определени като универсални за възрастта. На тези техни нужди, според своето основно предназначение, мобилната работа може да

даде отговор за предотвратяване на социалната изолация на младите хора и подобряване на тяхната житейска ситуация.

Оценката на социалната ситуация и необходимостта да се даде отговор на по-широк спектър от потребности на младите хора довежда до развитие на мобилната работа от нейната тематично-специализирана насоченост към по-широка рамка, към модел на базова мобилна работа.

Изграждането на базовия модел по-пълно съответства на възможностите на мобилната работа като универсално средство за холистична подкрепа на младите хора. Той може да осигури устойчиво развитие на качеството на работа в съответствие със стандартите (принципите) и най-добрите практики на мобилна работа с млади хора.

Следваща стъпка от развитието на мобилната работа е да се запази нейното качество и разшири обхватът на задачите и целевата група, като същевременно тя се фокусира по-добре върху местни социални проблеми, които са критични за развитието на младите хора. (Виж: изискване №10 от *1.7. Изисквания и препоръки към програмите за работа с млади хора*) Мобилната работа следва да бъде организирана на местно равнище така, че тя да запази своя универсален характер, отговаряйки на нуждите на младите хора и същевременно да има своята насоченост към тематично-специализирана работа. При това, взаимодействието между двата модела, описани като базов и тематично-специализиран, да води до общ континиум на предлаганата в социалното пространство мобилна работа (подобно на континиума на младежката работа, виж: 1.3.) Поддържането на ефективна динамика между двата модела изисква непрекъсната аналитична работа за оценка на

социалната ситуация и местните нужди, оценка на дизайна и процеса на мобилна работа с младите хора.

Случаят в „Максуда“ показва, че след като базовият модел за мобилна работа започне да функционира устойчиво, той може да бъде надеждна платформа за реализиране на тематично-специализирана работа, насочена към разрешаване на специфични за общността задачи. За това свидетелстват и някои резултати от емпиричното изследване.

3.4. Ефект на въздействие на мобилната работа с млади хора във Варна („Максуда”)

3.4.1. Методология на изследването

Изследването има за цел да установи какво въздействие оказва мобилната работа с млади хора от „Максуда” върху техните личностни и социални умения, равнището им на рисково поведение и тяхната житейска ситуация. Освен това, цели да идентифицира основните фактори и компоненти на мобилна работа, на които младите хора отдават значение за тяхната позитивна промяна.

В процеса на подготовка на изследването бяха поставени следните предварителни условия:

1) Да бъдат обхванати млади хора, които в момента на изследването, са включени в процес на мобилна работа, както и млади хора, които за „излезли“ от мобилната работа и имат възможност да оценят назад във времето дали е имало ефект, и какъв е той, върху тяхната житейска ситуация и поведение.

2) Сред обхванатите за изследване млади хора да не попадат тези, които са били единствено обект на тематично-специализирана мобилна работа, т.е. мобилна работа,

извършвана по повод провеждането на определена превантивна програма. В случая се търси ефектът от т.нар. тук базов модел на мобилна работа.

3) Използваният инструментариум да бъде достъпен за изследваните лица: да е разбираем, да стимулира младите хора към самооценъчни разсъждения и същевременно да не отнема много време.

4) При подбора на интервюираните да се съблюдава принципа за доброволност на участниците в интервюто и същевременно, съотношението по пол и възраст на интервюираната група да бъде представително за младите хора, които към момента са обхванати от мобилната работа.

5) Инструментариумът да може да се използва от парапрофесионалисти (старши мобилни работници), които познават езика на интервюираните и техните социо-културни особености, но не са работили пряко с тях в рамките на мобилната работа.

Изследването се проведе в две части, които съответстват на две равнища на оценяване на резултатите - качествено и количествено.

Качественото изследване обхваща млади хора, които към момента на неговото провеждане участват в мобилната работа и включването им в този процес е започнало най-малко преди една година.

Изследването се провежда с помощта на полуструктурирано индивидуално интервю (виж: Приложение №3) с продължителност около 30-40 минути. Интервюто предлага въпроси за самооценка на интервюирания, като се започне от областта на житейските проблеми, които той среща или е срещал. Преминава се през евентуално настъпили промени в неговото поведение

(нови знания и умения, преустановяване на предишно поведение и предприемане на нови действия), определяне на факторите за настъпили промени. Интервюто завършва с въпроси, които насочват вниманието на интервюирания към разговор за неговите стремежи, цели и бъдещи планове. Очаква се също интервюираният да сподели своите очаквания и надежди за подкрепа от други хора по пътя към постигане на неговите цели.

С помощта на тези интервюта се установява как младите хора се самооценяват през призмата на мобилната работа, в която са включени, така че да се изясни има ли тя роля в актуалната им житейска ситуация и каква е тя. Получените отговори от интервютата се анализират, като се открояват различните контексти в тяхното съдържание.

Отговорите, от своя страна, служат за ориентири за конструиране на следващия инструмент - карта за самооценка, която се използва във втората част на изследването.

Броят на интервюираните лица е 27 (9 момичета, 18 момчета), със средна възраст 16г. Интервютата са проведени през два времеви периода: 01-03.2019г. и 08-10.2022г.

Количественото изследване е насочено към млади хора, които са били обхванати от мобилна работа в предходен период преди провеждане на изследването. При подбора на изследваните лица се поставя изискването те да са били участници в процеса на мобилна работа поне една година и изследването да е проведено най-малко една година след като са прекратили контактите си с мобилните работници (т.е. след „излизането“ им от мобилната работа). Смята се, че това е достатъчен период изследваното лице да

е в състояние обективно да оцени дали са настъпили устойчиви промени в неговия живот, и доколко те са следствие на мобилната работа.

Изследването се провежда с помощта на карта за самооценка (виж: Приложение №4), която се попълва лично от изследваното лице, или с помощта на сътрудник, когато запитаният среща затруднения в разбирането на текста.

Твърденията, посочени в картата за самооценка, са свързани с предполагаеми промени, настъпили в живота на изследваните лица. Сред тях могат да се разграничат два контекста на изказвания: **външен контекст („външни активи“)**, показващ явно изразени постижения, имащи обективен характер, и **вътрешен контекст („вътрешни активи“)**, разкриващ неявно изразени постижения, които се отнасят до субективни за личността аспекти на развитие.

Отговорите в картата за самооценка са от затворен тип, предвиждащи четири варианта: с голямо или малко ***да*** (ДА /да) и с голямо или малко ***не*** (НЕ/не). При оработването на данните отговорите с ДА/да и отговорите с НЕ/не се възприемат еднозначно като ***да*** или ***не***. Предвидени са и два допълнителни тговора - „Не знам“ и „Не съм имал този проблем“, за да се изчерпят всички варианти за отговори.

Броят на изследваните лица е 32 (8 жени, 24 мъже), със средна възраст: 21г. Проучването е проведено през два времеви периода: 04-06.2019г. и 10-12.2022г.

Разглеждайки двата инструмента за изследване (Приложения №3 и №4) може би прави впечатление, че на респондентите се предлага да дадат отговори за предполагаеми промени, които са настъпили с тях в резултат на срещите им с мобилните работници и посещенията им в клуба. Тази дефиниция – „срещи с

мобилни работници и посещения на клуба“ – е възприета, за да могат изследваните лица по-лесно да разберат въпросите. Много от тях не биха могли да свържат своето участие с дефиниция: „мобилна работа с млади хора“. За повечето от тях това, което се случва, са дейности, свързани с клуба и с мобилните работници.

Ограниченията на изследването (в двете части) се налагат от самата методика, която се основава на самооценката на респондентите. Ограничение също се налага и при подбора на интервюираните лица от втората част на изследването. Подборът е извършен само сред лица, които към този момент е можело да бъдат срещнати в „Максуда“.

3.4.2. Резултати от качественото оценяване

Интервюираните лица от групата на младите хора, които в периода на изследването са обхванати от мобилна работа, посочват редица трудности, пред които са били изправени преди да започнат да се срещат с мобилните работници и да посещават младежкия клуб. Най-често срещани трудности, според обобщението на резултатите от проведените интервюта, са: липса на ориентация за бъдещето и чувство на изолираност; липса на подкрепа от околните; проблеми в училище (включително отпадане от училище); проблеми с родителите; агресивни нагласи; асоциално поведение; употреба на наркотици и др.

От гледна точка на младите хора, в резултат на участието им в мобилната работа, са настъпили някои положителни промени в живота им. Илюстрация за това е изказването на един младеж, който в продължение на 3 години е участвал в програмата за мобилна работа:

„Тук всеки има някакви проблеми, но ако не бяха хората от клуба, сега щях да се мотая някъде и нямаше да знам какво да правя. Те обръщат внимание на всеки, всеки е важен за тях и му помагат с нещо. Ето аз се научих да чета и пиша, и сега не ме е срам от приятелката ми." (Исмаил, 18г.)

От отговорите на интервюираните става ясно, че главното, което получават от мобилните работници е доверието, изградено с тях. Отношенията им с мобилните работници, според тях, се характеризират със стабилност, доверителност и надеждност в контактите. Мобилните работници са ориентирани към техните лични проблеми и преживявания, системно проявяват готовност да окажат подкрепа на нуждаещите се.

Друго постижение, според младите хора е възможността да имат свое място (клуб) и да се срещат там със своите приятели. Възможността да се запознават с нови хора и да изграждат отношения на добронамереност с млади хора от други части на квартала, и дори с млади хора извън квартала, е един от най-често споменаваните аргументи. Ето част от едно признание на момче, което рядко напуска територията на „Максуда":

„Знам, че българите са расисти. И никога не съм мислил, че ще имам приятели от тях, с които мога да говоря и да им имам доверие."(Ахмед, 17г.)

Осмислянето на свободното време по нов начин, изборът на предложения за свободното време, липсата на

натиск към младите хора да се държат по определен начин, който непременно ще се хареса на мобилните работници, се отбелязват също като достойнства в работата с тях. Възможността да избират и да вземат решения особено много се харесва на интервюираните.

> *„Тук никой не ни принуждава за нещо. Правим това, което решим. .. Е, имаме си и правила… не е съвсем свободно, но никой не се обижда от това. Така сме се разбрали.” (Кадир, 14г.)*

От изказванията на младите хора се разбира, че те възприемат клуба като нископрагово място, достъпно за всички, но начинът, по който се използва, се договаря предварително. Тази среда стимулира развитието на социални умения, които се пренасят и по отношение на реализирането на други дейности в групите, когато са извън клуба.

Контент-анализът на получените отговори от изследваната група млади хора (обхванати от мобилна работа по време на провеждане на изследването) позволява да се открояят няколко ключови области, които са представени в Таблица №5.

Съдържанието на част I от Таблица №5 представя разнообразие от ефекти, върху които рефлектират младите хора, описвайки промените в своето поведение в три припокриващи се аспекта: какво ново научих, от какво се отказах, какво ново започнах да правя.

Таблица №5

Въпроси	Съдържателни области в отговорите на интервюираните лица	Примерни коментари
Част I: Промяна на поведението		
1. Какво ново научи?	1.1. Междулични-стностни отношения с връстници, приятели	*„Осъзнах колко е важна връзката ми с приятелите.” „Научих, че не може всички в махалата да са ти приятели. Важно е да имаш няколко приятели, но да са истински.“*
	1.2. Рисково поведение: наркотици, хазарт, трафик на хора, ХИВ, агресия	*„Тревата не е безопасна.” „Научих за трафика на хора, за работата на полицията.” „Научих се да казвам „не“ на момчетата“ - изказване на момиче.*
	1.3. Грамотност, учене, училище	*„Научих се да чета и пиша.” „Много неща научих, като това, че трябва да продължа с училището.”*
	1.4. Социални умения	*„Научих се да не се карам с приятелите.” „Научих много игри, които не знаех, че ги има.”*
2. От какво се отказа?	2.1. Референтни групи, взаимодействия с приятели и връстници	*„Спрях да се движа с хора, които ми действат лошо.” „Спрях да се събирам с лоши компании, мога да преценявам риска.”*

	2.2. Девиантно поведение: кражби, хулигански прояви и друго рисково поведение	*„Отказах се да крада чужди неща, без да знам за какво.”* *„Отказах се от някои лоши навици, като чупене на прозорци.”* *„Вече не се бия и не пия като преди.“*
	2.3. Организация на времето	*„Спрях да се шляя по цял ден в махалата, без да правя нещо.”* *„Вече не спя до обед.“*
3. Какво ново започна да правиш?	3.1. Учене, училище, грамотност	*„Записах се да уча.“* *„Завърших средното си образование, изкарах курса за шофьор.”* *„Започнах да наблягам на ученето, имам по-добро държание в училище.”*
	3.2. Взаимодействие с връстници и приятели	*„Започнах да уважавам и подкрепям приятелите си.”* *„Сега повече си помагаме, отколкото преди.“*
	3.3. Социални умения	*„Станах по-внимателен с хората.”* *„Вече съм по-спокоен.”*
	3.4. Свободно време	*„Започнах да си прекарвам по-добре свободното време.”*
	3.5. Спорт	*„Започнах активно да спортувам.”*
	3.6. Работа	*„Убедих се, че по-добре е да си намирам работа, отколкото да търся други начини да печеля.”*

Част II: Фактори за настъпилите промени в поведението		
4. На какво най-много се дължи промяната?	4.1. Срещи с мобилните работници, посещения в клуба	*„Дължи се на това, че ходя в клубчето, където говорим за наши проблеми и как да ги решаваме.“* *„Събираме се в клубчето в кръг и си говорим интересни неща. Илиян (б.а.-мобилен работник) следи да не се прекъсваме и да не се караме.“*
	4.2. Взаимодействие с връстници и приятели	*„Запознах се с хора, които спортуват и покрай тях и аз започнах.”*
	4.3. Обучения, тематични срещи и консултации	*„Посещавам нещо като обучения в клуба, но не е като училище…Научих се да чета както трябва.“* *„Имаше човек, който редовно ме консултираше, защото бях закъсал с проблеми.“*
Част III: Бъдещи планове		
5. Какво искаш да постигнеш?	5.1. Подкрепа от мобилните работници и младежите, посещаващи клуба, по отношение на: учене, образование, хоби	*„Искам да направя хаос музика, да ме научат на тая програма.”* *„Искам да продължа да уча, в клубчето хората да ми помагат за уроците.”*

	5.2. Запазване на добрите взаимоотно-шения и приятелства	*„Да се запази приятелството ми с хората от клубчето и да се запазят добрите ни отношения.”*
	5.3. Нови запознанства в клуба, привличане на нови хора	*„Надявам се малките момичета от махалата да осъзнаят нуждата от клуба и да го посещават.”*
	5.4. Забавления през свободното време	*„Надявам се повече да се забавляваме, като излизаме на кино, в морската градина.”*
	5.5. Продължа-ване на постигнатите лични промени: учене, образование, свободно време	*„Искам да продължа образованието си и да се срещаме и занапред.”* *„Не искам нищо да свършва.“*
	5.6. Очаквания, свързани с бъдещето на мобилната работа: развитие, доброволчество, бъдеща реализация на младежите като мобилни рабтници	*„Искам занапред да стана част от екипа; да се срещам с нови хора и да помагам в клубчето; да има повече клубове и да са по-големи, за да можем да се събираме повече хора.”*

6. Кой би могъл да ти помог-не?	6.1. Мобилни работници и специалисти	*„Могат да ми помогнат всички работещи в клубчето.”*
	6.2. Младежите, които посещават клуба	*„Може да ми помогне един приятел, който идва в клубчето.”* *„Правилните хора и специалистите, които идват в клуба, могат да ми помогнат.”.* *„Могат да ми помогнат хората от клуба и новите приятели, които намирам там.”*
	6.3. Собствени личностни ресурси	*„Преди всичко мога да си помогна сам.“*

Съвкупно, в отговорите на въпроса за това какво ново са научили младите хора могат да се обособят няколко съдържателни области:

- междуличностни отношения с връстници, приятели;
- рисково поведение: наркотици, хазарт, трафик на хора, ХИВ, агресия;
- грамотност, учене, училище;
- социални умения.

Мобилната работа, според интервюираните, създава условия за подобряване на междуличностните им отношения; повишаване на информираността им по отношение на различни видове рисково поведение;

получаване на подкрепа за продължаване на образованието, развитие на учебно-познавателни и социални умения.

В отговорите на въпроса от какво са се отказали се очертават три области:

- структурни промени в междуличностните отношения, отказ от участие в групи с противообществени прояви;
- отказ от определено девиантно и/или рисково поведение;
- отказ от безцелно прекарване на времето.

Позитивните промени, които са настъпили, отново са свързани с посочените области в техните изказвания, като се прибавят и областите: спорт и работа. Като резултат от участието им в мобилната работа, някои млади хора отговарят, че са започнали да спортуват или да тренират определен вид спорт, а други отговарят, че са си намерили подходяща работа. В отговорите им понякога присъстват и обяснения, че новото, което са започнали да правят е заменило друго, неподходящо поведение, от което са се отказали.

Съдържанието на част II от таблицата показва, че интервюираните определят три основни фактора, влияещи върху промяната на тяхното поведение.

От една страна, това са срещите с мобилните работници и посещенията в клуба, като се има предвид цялостния характер на мобилната работа, с нейните четири форми на работа.

Друг фактор, това са самите взаимодействия на младите хора с техните връстници и приятели. Изтъкването на този фактор за личностни промени свидетелства за това, че моделът на работа оправдано разчита на развитието на

вътрешногруповите и междуличностни взаимодействия сред младите хора, според концепцията за мобилна работа.

Третият фактор са обученията, тематичните срещи и консултациите със специалисти. Те ни насочват към друга страна от мобилната работа, която се изразява във включването на младите хора в структурирани процеси, насочени към придобиване от младите хора на нови знания и умения, подкрепа за разрешаване на значими за тях проблеми и др.

Бъдещите планове в отговорите на участниците, обобщени в част III от Таблица №5, се свързват с продължаване на контактите и взаимодействията им с мобилните работници (в и извън клуба), очаквани бъдещи позитивни промени за подобряване на житейската им ситуация. Например: завършване на училище; намиране на подходяща работа; отказ от зависимо поведение; подобряване на отношенията с околните и др. Младите хора споделят и очаквания за развитие на мобилната работа в квартала; за повече и по-разнообразни дейности; за откриване на други клубове в други части на квартала. Има и очаквания младите хора да станат или да продължат да бъдат доброволци и в бъдеще да работят като мобилни работници. Младите хора също отбелязват, че за всичко това ще продължат да разчитат на мобилните работници, на своите приятели и връстници и, разбира се - на себе си.

Резултатите от проведените интервюта показва, че, областите по отношение на които интервюираните отбелязват постигнат напредък, съответстват на очакванията, заложени в целите на мобилната работа и отговарят на първоначално заявените от тях проблеми, които срещат в тяхното ежедневие. Същевременно, трябва

да се отбележи, че са необходими още повече данни, особено тези, които са свързани с евентуално настъпили промени в цялостната житейска ситуация на младите хора. Следващата част от изследването дава още отговори за получаване на по-цялостна картина за настъпили промени в житейската ситуация на интервюираните млади хора.

3.4.3. Резултати от количественото оценяване

Изследваните лица от групата на бившите участници в програма за мобилна работа разкриват следната картина на лични постижения.[66]

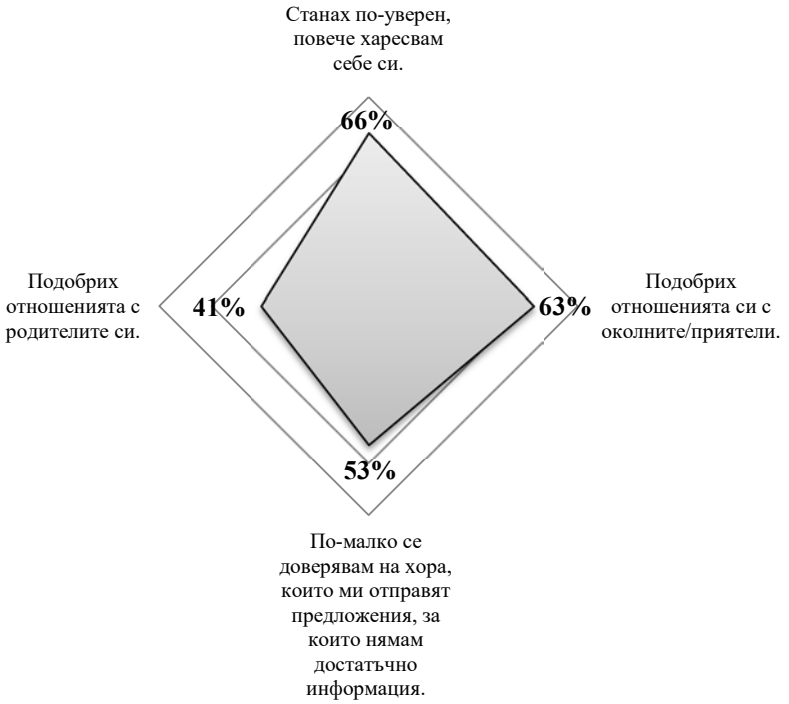
1) По отношение на ***вътрешните ефекти***, най-висок дял (66%) от запитаните декларират промяна в своето самочувствие, увереност. (виж: Диаграма №1)

Тъй като повишаването на личностната увереност е резултат от разнообразни фактори и има комплексен характер, разбираемо е, че тя е свързана с други постижения на личността. Например, нарастващата увереност може да е свързана с повишаване на личностната удовлетвореност и позитивна самооценка след стабилизиране на отношенията с околните, или след успешно завръщане в училище, намиране на работа и др., които от своя страна, също могат да бъдат постижения на личността, свързани с мобилната работа, в която са били включени. Повишаването на увереността е съвкупен продукт, който е изключително важен за личността, защото гарантира цялостно удовлетворително самовъзприемане, способност за вземане на решения и продължаване на процеса на личностно

[66] Отговорите в картите за самооценка (виж: Приложение №4) с голямо или малко ***да*** (ДА/да) или с голямо или малко ***не*** (НЕ/не) се приемат еднозначно като ***да*** или ***не***.

развитие. Увереността е субективно преживяване, най-тясно свързано със способността на личността да се чувства добре, да изпитва радост, да има позитивни нагласи и да бъде щастлива.

Диаграма №1
Устойчиви ефекти при описание на собственото поведение (вътрешен контекст)

Подобрените отношения с околните (връстници, приятели, родители, роднини) се открояват сред най-

важните ефекти от мобилната работа, според изследваните лица (63% от запитаните). Удовлетворявайки потребностите си от общуване и развивайки социални умения, младите хора преоценяват своите контакти и преструктурират взаимоотношенията си. Ето какво признават момиче и момче от изследваната група:

„Осъзнах каква връзка имам с приятеля си, който е искал да ме проституира."(Анка, 19г.)
„Спрях да се движа с хора, които ми влияят лошо." (Илия, 20г.)

В потвърждение на казаното, 53% от запитаните са отбелязали, че вече по-малко се доверяват на хора, които им отправят предложения, за които нямат достатъчно информация.

2) По отношение на ***външните ефекти***, най-голяма група изследвани лица (81%) посочват, че сега те по-добре прекарват свободното си време. Това е най-високият резултат от всички отговори, получени в двата контекста. (виж: Диаграма №2)

На следващо място, 38% от изследваните лица посочват, че имат положителна промяна в начина, по който изразходват своите финансови средства. Този резултат е постигнат въпреки отсъствието на системна образователна работа по темата, свързана с управление на личните финанси, освен в случаите, когато са провеждани отделни консултации, които не са планирани предварително. Този резултат частично се дължи на по-доброто планиране на свободното време и намаляване на рисковото поведение. Например, около 2/3 от заявилите, че по-добре контролират

своите лични средства, са отбелязали, че по-добре планират своето свободно време и същевременно около половината от тях са потвърдили, че са станали по-внимателни към собственото здраве. Около 80% от заявилите, че са преодолели проблеми със зависимост, отговарят, че вече по-добре планират свободното си време, както и своите финанси.

Диаграма №2
Устойчиви ефекти при описание на собственото поведение (външен контекст)

На следващо място е групата на отговорилите, че са станали по-внимателни към своето здраве (31% от запитаните). Може да се предположи, че този ефект е

повлиян от работата, която мобилните работници са извършили по отношение на превенцията на рисковото поведение – ХИВ, полово предавани инфекции, наркомании, в това число алкохол и тютюнопушене. Може също да се предполага, че това е ефект и от прилагането на т.нар. функционални еквиваленти – спортни дейности, игротеки на открито и др., както и от предприемането на лични избори, свързани със собственото физическо развитие, спортуване и др.

Положителни резултати се отбелязват и по отношение на образователната интеграция на младите хора. Отговорът „продължих да уча (не отпаднах от училище)“ се посочва от 28% от запитаните, а 22% посочват, че са се завърнали в училище. Тези резултати отговарят на обективните данни, според които, мобилната работа е успявала да мотивира млади хора за тяхното завръщане в училище.

По отношение на ефектите, свързани с преустановяване на проблеми с полицията и други органи (19%); намиране на работа (16%) и преодоляване на проблеми със зависимости (13%) делът на отговорилите на пръв поглед не е висок. Трябва да се има предвид, че посочените проценти са спрямо общия брой на запитаните млади хора, част от които не са посочили тези отговори, защото се предполага, че не са имали проблеми с полицията, не са били зависими и не са търсили работа. По отношение на тези, които са заявили, че вече нямат проблеми с полицията, наблюденията показват, че посочената част представлява приблизително една трета от броя на младите хора, които са имали проблеми с полицията.

Комплексният характер на личностните проблеми е фактор и за тяхното комплексно, взаимосвързано решаване. Тази взаимовръзка се разкрива между различните ефекти, както в рамките на един контекст, така и между ефекти от двата контекста – вътрешен и външен. Например тези, които са отговорили, че се чувстват по-уверени (вътрешен контекст) отбелязват най-често повече успехи от външния контекст. Останалите постижения от вътрешния контекст (подобряване на отношенията с приятели, родители) също до голяма степен са свързани с постижения от външния контекст.

Количествените резултати показват, че мобилната работа влияе позитивно най-много върху начина, по който младите хора прекарват свободното си време. И това е напълно разбираемо. Предназначението на мобилната работа е да заема част от свободното време на младите хора, и очевидно успява да го направи, като оставя следа в начина им на живот по-нататък.

Друг важен ефект, поставен на второ място от запитаните, е подобряване на междуличностните взаимодействия в неформалната среда на младите хора, което е индикатор за подобрени социални умения, свързани с личностните умения – подобряване на самооценката и повишаване на увереността.

На следващи места са поставени по-доброто контролиране на собствените финансови средства (умение, което е в тясна връзка с по-доброто самоуправление, организация на свободното време и повишена увереност), подобряване на грижата към себе си, намаляване на рисковото поведение и образователната интеграция.

Получените резултати отразяват местния контекст на житейската и проблемна ситуация на младите хора от „Максуда“, участвали в програма за мобилна работа. В друг контекст, тези данни биха били различни. Например, ако участниците в мобилната работа бяха от друга възрастова или социо-културна група; живееха в друг квартал, град или държава. По повод на целите на мобилната работа с млади хора беше показан пример за това как в гр.Констанц, Германия тя е насочена към разрешаването на проблеми като: оказване на подкрепа при справянето с наказателни производства; намиране на жилище или подобряване на жилищното им положение; подкрепа при уреждане на дългове. (Frank & Fleer, 2014:3)

Същевременно, независимо от различния контекст, са налице и много прилики между постиженията на мобилната работа в „Максуда“ и целите на мобилната работа в богатия германски град Констанц. Те са свързани с базови и критични за младите хора потребности, като: укрепване на тяхната увереност и самочувствие; оказване на подкрепа за справяне с конфликти; подкрепа за справяне с училищни проблеми; създаване на възможности за срещи и развлекателни дейности.

Тези резултати показват, че има кръг от съществени, базови за личността проблеми, които мобилната работа може да подкрепи в тяхното разрешаване, независимо от конкретния социален контекст и житейска ситуация. Би могло да се каже, че всяка конкретна картина от цели и постижения на мобилната работа има за свое ядро отношенията на свързаност на младите хора с родители, близки и приятели, състоянието им на увереност, автономност и развитието на желани от тях умения. Тези

картини от постижения имат и своите периферии, като многообразни проявления на ядрото. Те могат да се състоят в: промяна в отношението на младите хора към собственото здраве, завръщане в училище, по-малко проблеми с полицията, отказ от наркотици и още много други.

Би било полезно, ако можеха да се сравнят конкретни постижения в приложението на концепцията за мобилна работа с млади хора в различни местни контексти. Може да се предполага, че това би довело до откриване на нови аспекти на работа, достигане до интересни изводи и доказателства за нейните социално-педагогически възможности. За съжаление, не са известни (на автора) сравнителни данни в това отношение.

3.4.4. Бележки относно обективността на изследването

1) Предполага се, че в своите отговори респондентите са повлияни от фактора социална желателност. Това допускане обаче, не може да промени цялостната картина, представена чрез самооценките на отговарящите. Наличието на фактора социална желателност не може да се избегне напълно. Но неговото присъствие в отговорите на изследваната група би могло да ни отведе към извода, че обществото със своите ценности „присъства“ в лексиката и рефлексията на изследваните. Нормите за социално приемливо поведение е достигнало до тези млади хора, някои от които преди това са показвали своето крайно негативно отношение към обществото.

2) По отношение на младите хора от групата на бившите участници в мобилната работа може да се отбележи, че втората част от изследването не отговаря

напълно на условието те да са прекратили контактите си с мобилните работници в период не по-малко от една година. Това условие се оказва трудно изпълнимо, доколкото част от респондентите, както и мобилните работници, продължават да живеят в „Максуда“ и контактите помежду им може да нямат същата интензивност, но не могат да бъдат напълно ограничени. Някои млади хора продължават по други поводи (извън периметъра на мобилната работа) да поддържат контакти с мобилните работници.

Около една трета от анкетираните се оказа, че продължават да имат контакти с мобилните работници. Съществуват и случаи, когато след прекъсване от 1-2 години на връзките с мобилната работа бившите участници се завръщат като „наминават“ по някакъв повод или като участват в конкретно събитие, за което са научили.

В този смисъл, изследването на „чиста“ група от бивши участници се оказа не напълно изпълнимо. Отбелязват се различни факти, които свидетелстват, че мобилните работници остават партньори на младите хора, дори след като те са преустановили посещенията на клуба и редовните контакти с тях. Излизащите от мобилната работа в много голяма степен остават в общността и в кръга на тези, които наблюдават и понякога по необходимост съучастват на по-младите в дейности и събития. С времето този процес постепенно има шанса да придобива все по-голяма самоорганизираща се сила и да съдейства за „преобръщане“ на нагласите на общността – от взиране на навътре към себе си към поглед, отправен навън – към по-голямата общност.

3) Данните от изследването се отнасят до това как респондентите оценяват своята житейска ситуация, дали са

настъпили промени в нея и какви са те. Би могло да се приведат данни за това в каква степен самооценките съответстват на настъпили промени, отразени от мобилните работници в документацията за индивидуална работа. Тази възможност обаче не е приложима за всички, които попадат в изследваната група.

3.4.5. Основни изводи

Резултатите от проведеното изследване с настоящи и бивши участници в програмата за мобилна работа в „Максуда“ посочват какъв е нейният „периметър на действие“ по отношение на тяхната житейска ситуация и развитие. Това са областите на рефлексия, диференцирани в техните самооценки. Самият факт на рефлексия от страна на интервюираните по отношение на тези области е свидетелство за тяхното съществуване.

Съдържанието на тези области, които обхващат различни аспекти от техния живот, потвърждават комплексността на процеса на развитие, през който са преминали, и което може да се възприема като резултат от холистичния дизайн на мобилната работа.

Резултатите насочват също и към изводи по отношение на съответствието на концепцията за мобилна работа на практическата ѝ реализация в „Максуда“, на изискванията за конструиране на програмите за работа с млади хора, които бяха изложени в първа част (виж: 1.7.).

На първо място сред тях, в синергия с принципите на концепцията за мобилна работа с млади хора, е осигуряването на ***физическа и психическа безопасност*** (виж: изискване №1 от 1.7.). Емпиричните данни от практическата реализация на модела за мобилна работа в

„Максуда“ показват, че той осигурява условия за ненасилствени, позитивни взаимодействия между връстниците, между тях и мобилните работници.

Качеството на тези отношения може да се определи като ***подкрепящи взаимоотношения*** (виж: изискване №3 от 1.7.), за което свидетелстват данните от интервютата. Тези взаимодействия са ориентирани към изграждането на ***позитивни социални норми*** (виж: изискване №5 от 1.7.), доколкото самите отношения между участниците в процеса на мобилна работа ги следват като изискване към тяхното поведение. И, за което отново свидетелстват емпиричните данни, отнасящи се до личните постиженията на интервюираните.

Резултатите от емпиричното изследване показват също, че младите хора възприемат мобилната работа като среда, в която те участват със ***свой принос, увеличавайки своята автономия*** във вземането на групови решения (виж: изискване №6 от 1.7.).

По отношение на наученото в процеса на мобилна работа, младите хора посочват, че са придобили знания и умения в различни области. Оценяват, че наученото е резултат от контактите им с мобилните работници, с връстниците, резултат от обученията, и от други форми на ***структурирано взаимодействие***. Участниците могат да рефлектират върху ученето, като резултат от тяхното взаимодействие в процеса на мобилна работа, идентифицират различни по структура процеси и могат да оценят тяхната полза (виж: изискване №2 от 1.7.).

Съществен аспект от наученото, според респондентите, е възможността не само да придобиват нови

знания, но и да ***формират умения и да променят своето поведение*** (виж: изискване №7 от 1.7.).

Насочеността на мобилната работа към взаимодействие с групата, общността, както и към индивида, но без да се прекъсва неговата ***свързаност с групата и общността***, при това – с нужното ***уважение към неговата принадлежност***, намира отражение в техните отговори (виж: изискване №4 от 1.7.).

Реализация на изискването за ***интеграция на усилията на семейството, училището и общността*** (виж: изискване №8 от 1.7.) също се открива в емпиричните данни. Интервюираните говорят за това, че мобилната работа им е помогнала да подобрят взаимоотношенията си с родителите, роднините, да продължат образованието си и да подобрят своя успех.

В обобщение, може да се направи изводът, че моделът на работа, приложен в „Максуда", предлага на първо място три важни за младите хора възможности: (1) безпроблемен достъп (нисък праг) за взаимодействие с мобилните работници; (2) постигане на доверителни отношения между младите хора и мобилните работници; (3) възможност да се развиват. Това са същевременно и трите най-съществени характеристики на модела – ***достъп***, ***доверие*** и ***възможности за развитие***, които осигуряват условия за намаляване на уязвимостта на младите хора и излизане от порочния кръг на маргинализацията.

Младите хора, които участват в мобилната работа, виждат в нея разнообразни възможности за себе си. Те отбелязват позитивното влияние, което изпитват от различни аспекти на общия процес на работа, което се отразява в намаляване на отклоняващото им се поведение,

подобряване на личностната самооценка и формиране на нагласи за позитивно развитие (цели и мечти).

Данните от проучването насочват към изводи, които се отнасят до развитието на социално-педагогическия модел на работа в „Максуда". Той се е превърнал в дългосрочно и предвидимо предложение към децата и младите хора от квартала. Този вид алтернативна работа с „труднодостижимите" вече е част от социалната инфраструктура в квартала. Тя има характера на системна професионална дейност, която се организира, мониторира, супервизира и ресурсно се развива с подкрепата на местната общност и на кръг от специалисти, в партньорство с организации и институции.

В професионално отношение мобилната работа в „Максуда" се развива като социално-педагогическа ***интегративна подкрепа*** на младите хора, ориентирана към личния им живот и оставаща на разположение в социалното им пространство.

Обобщение и заключение

Може би е направило впечатление честото използване на определенията „недостижими“ и „трудно достижими“ за тези млади хора, които са във фокуса на настоящата работа. Извън научната коректност и без намерението да се превръщат в етикети, използвах тези епитети не само защото уязвимите млади хора реално живеят в условия на физическа и социална откъснатост. И затова те са трудни за достигане. Но и защото по този начин те са възприемани от обществото, при това много често - с негативна оценъчност и внушение за невъзможност да се работи с тях. Понякога прибягвах към тези епитети и с намерението за хитроумно намигване, макар да не съм сигурен, че съм успял. Трябва да призная, че идеята да използвам определението „недостижими“ не е моя. Харесах израза „достигане до недостижимите“ като мото на международна конференция по мобилна работа в Щутгарт (2008г.). Надеждата за „достигане“ оправдава логическото противоречие, което се съдържа в израза.

Не използвах това мото за подзаглавие на настоящата книга, защото това определение не е моя идея. Но мисля, че то отразява най-вярно мотивацията ми и смисъла на цялото ѝ съдържание. Как да направим така, че да достигнем там, където образованието и другите обществени сектори не са достигнали? Това е въпросът, на който трябва да се търсят непрекъснато отговори на равнище наука, политика и практика. ***Достигането*** има различни измерения: пространствени, социо-културни, емпатийни, информационни и др. Контекстът на достигането също може да бъде различен. Достигане, с каква цел? – За да отведем някого от неговата среда и да го „предоставим“ на

институции и организации? Или, достигане, за да бъдем с него там, където се чувства добре, предоставяйки му възможност да бъде същевременно и там, където са институциите и организациите? Има много различни решения и модели за работа, някои от тях представени в тази книга.

Думата „достигане“ използвам тук като социално-педагогическа метафора, събираща пространствено-физически, социо-културни, морално-психологически, комуникативни и други аспекти на подкрепата, която можем да окажем на младите хора. Независимо от това кой аспект на „достигането“ е по-силен, винаги има преодоляване на бариери и пространства, които трябва да се прекосят. Обяснението „нас ни има, но те - младите не идват при нас“ не е аргумент за нашата „целесъобразност“.

Социално-педагогическото отношение, макар и дълбоко свързано в зародиша си с достигане до най-маргинализирните групи, се разпростира по-далече. Младежката дейност/работата с млади хора трябва да бъде това широко социално-педагогическо поле, което да стои проактивно на пътя на младите хора от училище до вкъщи. Път, който винаги е дълъг и изпълнен с предизвикателства. Заслужава си да видим „достигането“ не само до тези, които посочваме като „недостижими“, но и за тези млади хора, които сме приели за неуязвими и нерискови. Не само заради това, или заради логиката на обекта и предмета на настоящото изследване (виж: Увод), се опитах да посоча съществени страни от полето на младежката работа/работата с млади хора и да го представя като територия за достигане. Не само, когато работим в ромската махала с младите хора, ние сме на техен терен. Цялата

младежка работа е теренът на младите хора, на който ние сме на гости, според многократно посочваното основно правило в мобилната работа. И в този случай, както често се получава, чрез смисъла на малкото, част от общото, трудно откриваемото, което тук наричам ***базирана на терен работа с млади хора от уязвими общности***, може по-добре да се види цялото. Надявам се на това.

Какъв обаче е „планът“ на обществото за цялото, за достигане до младите хора? Къде можем да го намерим, при това по начин, който ще бъде разбираем за всички? И ако все пак имаме такъв план (континиум от възможности), той дали е изработен от тези, за които е предназначен? Или този план е скрит в някоя незнайна за обществото стратегия (подобно на други документи). Разглеждането на целия континиум от възможни и реални дейности на „картата“ на младежката работа/работата с млади хора е необходимо условие за разпознаваемостта на този вид работа, както и за откриване на белите полета върху нея.

Целта на тази монография, както вече посочих в увода, е да се разкрият възможностите на базираната на терен социално-педагогическа работа с младите хора от най-уязвимите части на обществото и по този начин да се предизвика по-голям интерес към тази област от изследователи и практици. Затова и очаквам, сред множеството въпроси, които читателят ще си задава, да бъде и този - за възможностите на социалната педагогика у нас (и на педагогическото познание изобщо) да отговори на проблема как се достига до уязвими общности и групи млади хора, до които други сектори не могат да достигнат, как изобщо (социално) педагогическото познание се отнася към реалността на младежката работа/работата с млади хора

като „трета зона“ между училището и семейството. Мисля, че лекционните курсове в университетите не са преизпълнени с факти, модели и концепции, даващи изобилие от отговори на тези въпроси. По традиция, в педагогическите специалности не се преподава и дисциплината социална педагогика, което само по себе си не е факт с отрицателен знак, ако по друг начин до студентите достигат социално-педагогически идеи за работа с млади хора от уязвими общности. Не бих продължил разсъжденията си в тази насока тук. Далеч съм от мисълта да предлагам рецепти за развитие на университетското образование в областта на соцално-педагогическата работа с млади хора.

Това, което беше по моите сили, е да проследя и подкрепя социално-педагогически процеси, развиващи се в конкретната житейска ситуация на уязвими млади хора в достатъчно продължителен период. Отразяването на този практически и опитен аспекти в моята работа беше предмет на последната част от съдържанието на монографията.

Както вече посочих, имах възможността да работя в реална ситуация и тя ми даде предимството да наблюдавам, да уча, да изследвам и конструирам дизайна на програми и да организирам работа, чрез която мога да проверявам принципи и концепции. Като участващ изследовател наблюдавах и улеснявах процеса на възникване на мобилната работа от програма, предназначена за здравно-социални интервенции по превенция на ХИВ, до развитието ѝ към модел, съответстващ на едноименната концепция. Така се достигна до базовия модел и съпътстващите го тематично специализирани модели за мобилна работа с млади хора.

Мобилната работа с млади хора винаги има своя местен контекст и се основава на оценка на социалната ситуация в конкретно време и място. Оценяване и развитие са взаимно свързани процеси. Колкото по-добре се познава житейската ситуация на младите хора, толкова по-успешно се утвърждава моделът на мобилна работа, и обратното. Затова, с течение на времето, можехме да навлизаме по-детайлно в сложната социална и житейска ситуация на младите хора, където рискът и уязвимостта са свързани дълбоко в начина на живот и оцеляване на големи групи хора.

Мобилната работа може да се види като инструмент за изследване на социалното пространство. Чрез нея могат де са извършват краткосрочни и дългосрочни проучвания на различни процеси, които протичат в относително затворените общности на уязвимите групи. Нейното развитие може да осигури много съпътстващи ползи за различни организации и структури по различни теми и проблеми. Мобилната работа може да бъде местната базова платформа за достигане до всички по различен повод и с различни задачи. Под „всички“ имам предвид следното.

Мобилната работа се разгръща основно „на улицата“, базирана е на терена на местната общност и не може да бъде скрита зад стените на институция. Затова тя не може да остане в границите на предварително зададена възрастова група. Тя има тенденцията, както вече бе посочено, да се разширява към по-малки и по-големи. Достига до семействата, предизвиква тяхното доверие, към нея проявяват интерес и най-възрастните. Има и още едно обстоятелство, на което беше отделено специално внимание.

Моделът в „Максуда“ винаги е разчитал на мобилни работници, които са вътрешни за общността. Тяхното намиране, развитие и подкрепа е от първостепенно значение. В уязвими общности и в затворени групи може да се работи най-успешно (и дори по единствено възможен начин) чрез вътрешни за общността мобилни работници. На това важно условие обърнах внимание в съдържанието. Тук отново го потвърждавам, за да посоча, че истинският ресурс на една организация, която действително иска да работи в ромска общност, са хората от самата общност. Друг успешен път няма! И в това е най-голямата трудност – създаването и устойчивото развитие на екип от общността. Невъзможно е да се постигне без подкрепата (финансова и експертна) на институции и организации. В държавата е заключена представата ни за бъдещето и тя е в основата на (не)устойчивото развитие. Мобилната работа е възможна, ако има местна подкрепа и държавна рамка, гарантираща условия за нейната устойчивост. И понеже споменах финансова подкрепа, дължа пояснение.

Мобилната работа не се нуждае от големи финансови средства, а от малко, но предоставяни редовно в перспективата на едно десетилетие. Нужно е професионално и политическо търпение, за да се видят резултатите, които рядко стават видими в един политически мандат.

Прилагането на концепцията за мобилна работа с млади хора в „Максуда“ с вътрешни за общността мобилни работници беше наблюдавано с интерес от практици и изследователи, включително и от проф. Шпехт и негови колеги. В процеса на мониторинг в рамките на Международното общество за мобилна работа (ISMO,

Щутгарт) са водени аналитични дискусии, дали успешният опит от „Максуда“ в мобилната работа чрез вътрешни за общността мобилни работници е отражение на универсалните възможности на концепцията за мобилна работа, или е частно постижение, резултат от успешен мениджмънт на местно равнище. Мисля, че отговорът е лесен и днес предизвиква усмивката ми. Тогава обаче, когато си в процеса, и понякога ти е трудно да излезеш от него, за да го погледнеш отстрани обективно, подобни дискусии са много необходими. Разбира се, че всеки добър модел на работа може да бъде провален от лош мениджмънт. Безспорно, добрите модели трябва да се управляват добре, а недобрите модели не водят до добро управление. Затова избирам (с посочени вече доказателства) другият отговор – мобилната работа е универсална широко отворена концепция, която може да бъде приложена във всеки конкретен контекст, включително в ромска общност, живееща в квартал/махала с ограничени възможности за развитие. И случаят в „Максуда“ го доказва.

Какво по-нататък?

Надявам се, че тази монография постави и предпостави появата на достатъчно въпроси, свързани с това какво трябва да се направи, ако искаме България да бъде място за подкрепящо достигане до младите хора. Трябва да разширим картата на нашите представи за младежка работа и да намерим върху нея точното място на работата с уязвими групи. Тази част от богатото поле на младежката работа се нуждае от признаване, еманципиране и включване в общото разбиране и политика за младежка работа. Това е задача, свързана с необходимостта да се преодолеят предубежденията и неверието в „достигането до

недостижимите“, в работата, която се провежда на терен, далеч от центъра и уютните зали на нашите институции. Възприемането ѝ като нещо отделно (например като временна проектна дейност), предопределя начините, по които ще се видят резултатите от нея – предубедено, частично, без връзка с цялото и не в перспектива.

Вместо това, нека да си представим, че всеки квартал в България има своята мобилна работа. Нашите деца могат да се срещат с мобилни работници и да посещават местния квартален клуб, в който намират защитено място за срещи, общуване, игри, обучения, подкрепа и самоорганизиране на свои дейности. Получават това, от което се нуждаят: свързаност, автономност и компетентност. Това е добра идея, нали!?

Приложения

Приложение №1

Дефиниции за младежка работа в десет държави от ЕС

Австрия	Извънкласна младежка работа с акцент върху дейностите в свободното време и превенцията.
Естония	Младежка работа е създаване на условия за развитие на дейности за младежи, които им позволяват да действат по собствена воля извън средата на семейството, училището и работата.
Германия	Предложения за млади хора, които подкрепят тяхното развитие на основата на техните интереси, позволявайки съвместно вземане на решения, насърчавайки тяхното самоопределяне, социална отговорност и участие.
Гърция	Образователни и социални услуги в подкрепа на безопасния и здравословен преход на младите хора към живота в зряла възраст, както и дейности за свободното време.
Ирландшя	Планирана образователна програма за подпомагане и засилване на личностното и социално развитие на млади хора чрез тяхното доброволно участие и която допълва тяхното формално академично или професионално образование и се предоставя предимно от организации за доброволна младежка работа.
Италия	Инициативи, които благоприятстват достъпа на младите хора до пазара на труда.
Нидерландия	Подкрепящи услуги, както и широк кръг от предложения, ориентирани към свободното време.
Норвегия	Предоставяне на младите хора на интересно и смислено свободно време и възможности за личностно развитие чрез участие и социално взаимодействие.
Румъния	Всяка дейност, организирана за подобряване на необходимите условия за социално и професионално развитие на младежите според техните нужди и желания.
Испания	Дейности от социален, културен, образователен или политически характер с и за млади хора.

(Council of Europe/European Commission, 2008: 16)

Приложение №2

Search INSTITUTE

Активи за развитие за деца (12-18г.)

Search Institute® идентифицира следните градивни елементи на здравословното развитие – известни като ***активи за развитие*** (Developmental Assets), които помагат на младите хора да растат здрави, грижовни и отговорни.

Външни активи	***Подкрепа***	**1. Семейна подкрепа** – Семейството осигурява високо равнище на обич и подкрепа. **2. Положителна семейна комуникация** – Младият човек и неговите родители общуват позитивно и младият човек е готов да потърси съвет и консултации от тях. **3. Други взаимоотношения с възрастни** – Младият човек получава подкрепа от трима или повече възрастни, които не са негови родители. **4. Добри съседски отношения** - Младият човек има грижовни съседи. **5. Позитивна атмосфера в училище** - Училището осигурява грижовна, насърчаваща среда. **6. Участие на родителите в училищното обучение** – Родителите участват активно в подпомагането на младите хора да успеят в училище.
	Овластяване	**7. Общността цени децата** – Младият човек приема, че възрастните в общността ценят младите. **8. Децата като ресурси** – На младите се отдава значимо място в обществото. **9. Служене на другите** – Младият човек служи в общността един час или повече на седмица. **10. Безопасност** – Младият човек се чувства сигурен у дома, в училище и в квартала.
	Очаквания и ограничения	**11. Семейни граници** — Семейството има ясни правила и норми, и следи за местонахождението на младия човек. **12. Училищни граници** – Училището предоставя ясни правила.

		13. Граници на общността в квартала – Съседите имат отговорността да наблюдават поведението на младите хора. **14. Ролеви модели на възрастните** – Родителите и възрастни извън семейството, показват позитивно, отговорно поведение. **15. Позитивно влияние на връстниците** – Най-добрите приятели на младия човек показват отговорно поведение. **16. Големи очаквания** – И родителите, и учителите насърчават младия човек да се справя все по-добре.
	Конструк-тивно използване на времето	**17. Творчески дейности** – Младите хора прекарват три или повече часа седмично в занимания/уроци по музика, театър или други изкуства. **18. Програми за деца** – Три или повече часа седмично младите хора участват в спортове, клубове или организации в училище и/или в общността. **19. Религиозна общност** – Младите хора участва в дейности в религиозна институция един час или повече в седмицата. **20. Време у дома** – Младият човек излиза навън с приятели "без да правят нищо особено" две вечери седмично или по-малко.
Вътрешни активи	***Ангажи-мент за учене***	**21. Мотивация за постижения** – Младият човек е мотивиран да се справя добре в училище. **22. Ангажираност в ученето** – Младият човек е активно ангажиран в обучението. **23. Домашна работа** – Младият човек отделя поне един час всеки учебен ден за подготовка на домашни работи. **24. Привързаност към училището** – Младият човек се интересува от своето училище. **25. Четене за удоволствие** – Младият човек чете за удоволствие три или повече часа седмично.
	Ценности	**26. Грижа** – Младият човек отдават голямо значение на оказването на помощ. **27. Равенство и социална справедливост** – Младият човек отдава голямо значение на подкрепата за равенството между хората и преодоляването на бедността.

		28. Почтеност – Младият човек действа според убежденията си и ги отстоява. **29. Честност** – Младият човек казва истината, дори когато това не е лесно. **30. Отговорност** – Младият човек поема лична отговорност. **31. Въздържание** – Младият човек вярва, че е важно да се въздържа от секс, да не употребявам алкохол и други наркотици.
	Социални компетенции	**32. Планиране и вземане на решения** – Младият човек знае как да планира и да прави избори. **33. Междуличностна компетентност** – Младият човек притежава емпатия, чувствителност и умения за приятелство. **34. Културна компетентност** – Младият човек познава и се чувства добре с различни хора, които имат различен културен/расов/етнически произход. **35. Умения за съпротива** – Младият човек може да устои на негативния натиск от страна на връстниците си и на опасни ситуации. **36. Мирно разрешаване на конфликти** – Младият човек се стреми да разрешава конфликтите ненасилствено.
	Позитивна идентичност	**37. Лична сила** - Младият човек чувства, че има контрол над нещата, които му се случват. **38. Самочувствие** – Младият човек има високо самочувствие. **39. Целенасоченост** – Младият човек споделя, че животът му има цел. **40. Позитивна представа за личното бъдеще** - Младият човек е оптимист за своето лично бъдеще.

Copyright © 2005 Search Institute, Minneapolis

Приложение №3

Въпросник за полуструктурирано интервю с млади хора, които са обхванати от мобилна работа по време на провеждане на изследването

1) Откога се срещаш с мобилните работници и посещаваш клуба?
2) Имал ли си, и имаш ли проблеми, които можеш да споделиш? Решиха ли се някои твои проблеми в резултат на срещите ти с мобилните работници?
3) Научи ли нещо ново в резултат на срещите ти с тях? Какво ново научи? Помогнаха ли ти с нещо мобилните работници?
4) Има ли нещо ново, което да си започнал, откакто се срещаш с мобилните работници? Или нещо, от което да си се отказал?
5) Ако е настъпила някаква промяна с теб, на какво най-много се дължи?
6) Какво искаш да постигнеш? Имаш ли някаква цел (или цели)? На какво се надяваш, за да постигнеш своята цел? Кой би могъл да ти помогне, за да я постигнеш?

Интервюираният е:

- момиче, момче, години: ……
- учи, не учи
- работи, не работи

Приложение №4

Карта за самооценка на млади хора, които са били обхванати от мобилна работа в предходен период преди провеждане на изследването

Какво се случи след като започна да се срещаш с мобилните работници и да посещаваш клуба?

№	Твърдения	ДА	да	не	НЕ	Не знам	Не съм имал този проблем
1.	Станах по-уверен/а, повече харесвам себе си.						
2.	Подобрих отношенията си с околните/приятели.						
3.	Подобрих отношенията си с родителите, родините.						
4.	Станах по-внимателен/на към своето здраве.						
5.	Преодолях проблеми със зависимости (хазарт, алкохол и др.)						
6.	По-малко се доверявам на хора, които ми отправят предложения, за които нямам достатъчно информация.						
7.	По-добре контролирам своите пари.						
8.	По-добре прекарвам свободното си време.						

9.	Намерих си работа (по-лесно намирам работа).						
10.	Продължих да уча (не отпаднах от училище).						
11.	Завърнах се в училище.						
12.	Вече нямам проблеми с полицията и с други органи.						

Литература

1. Боева, Д. (2012) Специфика на трафика на хора в ромските общности – В: Превенция на трафика на хора сред ромското малцинство. С., НКБТХ.
2. Войтила, К. (1992) Поезия, есета, драма. Бургас, Novissima verba.
3. Гатоу, Дж. (2010) Затъпяване – скритата цел на държавното образование. С., „Изток-запад“.
4. Голман, Д. (2011) Емоционалната интелигентност. С., „Изток-запад“.
5. Гордън, Т. (2010) Трениране на успешни родители. С., „Колибри“.
6. Грей, П. (2016) Свободата да учиш. С., „Изток-запад“.
7. ЕС (2021) Стратегията на ЕС относно наркотиците за периода 2021-2025г.
8. ЕС (2020) Резолюция на Съвета и представителите на правителствата на държавите членки, заседаващи в рамките на Съвета, относно рамката за създаване на Европейска програма за младежката работа; №13185/20.
9. ЕС (2018) Резолюция на Съвета на Европейския съюз и на представителите на правителствата на държавите членки, заседаващи в рамките на Съвета, относно рамка за европейско сътрудничество по въпросите на младежта: стратегия на Европейския съюз за младежта за периода 2019—2027 г. (2018/C 456/01)
10. Иванов, Ив. и Ил. Ризов (2007) Възможности за интеграция на ромите в България чрез професионално образование и обучение. National Recognition Information Centre for the United Kingdom ECCTIS Ltd. Roma-vocational-education.pdf

11. Инициатива за здраве (2015) Аутрич работа по намаляване на щетите сред инжекционно употребяващи наркотици. С., Фондация „Инициатива за здраве“.
12. Кабакчиева, Ел. и кол. (2004) Умения за работа на терен по превенция на ХИВ/СПИН и ППИ сред малцинствена общност. Информационен пакет. Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН”, С., Министерство на здравеопазването.
13. Кабакчиева, Ел. и кол. (2004а) Умения за работа в малка група по превенция на ХИВ/СПИН и ППИ. Развитие на малцинствена общност чрез метода на теренната работа. Информационен пакет. Програма „Превенция и контрол на ХИВ/СПИН”, С., Министерство на здравеопазването.
14. Кепелер, З. и В. Шпехт (2010) Анализ социальной ситуации как основа мобильной работы с молодежью. В: Шпехт, В. (изд.) Мобильная работа с молодежью во время глобальных изменений. ISMO, Щутгарт.
15. Кон, А. (2012) Губим в надпреварата да печелим. С., „Изток-запад“.
16. Кон, А. (2011) Митът за дисциплината. От послушание към сътрудничество. С., „Изток-запад“.
17. Клайнке, К. (1999) Справяне с предизвикателствата на живота. С., Наука и изкуство.
18. Кюблер, В. (2007) Установяване на контакт и поддържането му в рамките на Мобилната работа с юноши. - В: Шпехт, В. (ред.) Концепцията Мобилна работа с юноши – Перспективи за България. ISMO International Society for Mobile Youth Work, Щутгарт/Германия.
19. Локмаджиева, Н., Стоянова, П. и Г. Енчева (2013) Книга на Гаврош. Варна, Сдружение Гаврош.

20. МЗ (2021) Нционална програма за превенция и контрол на ХИВ и сексуално предавани инфекции в Република България 2021 - 2025г.
21. МЗ (2021а) Нционална програма за превенция и контрол на туберкулозата в Република България 2021 - 2025г.
22. МЗ (2015) Методическо указание за стандартизиране на услугите за превенция на ХИВ/СПИН, предоставяни от неправителствените организации. С., Министерство на здравеопазването.
23. МЗ (2006) Анализ на ситуацията и анализ на отговора по отношение на факторите на риска за разпространение на ХИВ/СПИН и ППИ (рискови сексуални и инжекционни пракики в десет общини в България). С., Програма на ООН за ХИВ/СПИН (UNAIDS) в България.
24. Ортега и Гасет, Х. (1993) Есета в два тома. Том 2. С., Университетско издателство "Св.Кл.Охридски".
25. Попов, Г. и кол. (2012) Тенденции зв разпространението на наркотиците и проблемите, свързани с тяхната употреба, Варна (2002-2011), Община Варна, Дирекция „Превенции".
26. Попов, Г. (2002) Дроги и превенция. Варна, Стено.
27. Превенции (2020) Обзор на наблюдаваните тенденции, свързани с употребата на наркотични вещества, разпространението на ХИВ/СПИН, детските противообществени прояви и правонарушения и трафика на хора. Община Варна.
28. Превенции (2021) Обзор на наблюдаваните тенденции, свързани с употребата на наркотични вещества, разпространението на ХИВ/СПИН, детските противообществени прояви и правонарушения и трафика на хора. Община Варна.

29. Превенции (2022) Обзор на наблюдаваните тенденции, свързани с употребата на наркотични вещества, разпространението на ХИВ/СПИН, детските противообществени прояви и правонарушения и трафика на хора. Община Варна.
30. Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова (2019) Проблемът „сексуална експлоатация“ – факти, изводи и очаквания за образователни и социално-педагогически иновации. - Годишник на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“. Шумен, с.423-433.
31. Ризов, Ил. (2018) Играещото училище - завръщане към бъдещето. Варна, „Съучастие“.
32. Ризов, Ил., Минчева-Ризова М. и Н.Димитрова. (2018) Пренареждане съобразно целостта. Онтодидактически аспекти на интегративността в обучението. Шумен, Университетско издателство.
33. Ризов, Ил. (2020) Мобилен подход за социално-педагогическа работа със семейства в риск. Шумен, Университетско издателство.
34. Ризов, Ил. (2007) Младите хора от гетото. Възможности и нагласи за интеграция на младите хора от ромските махали в гр.Варна. Варна, Съучастие.
35. Ризов, Ил. (2002) Опит за анализ на методологията на образователните програми „Умения за живот”. - Педагогика, 2002, №6.
36. Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова (2002) Образователен подход „Умения за живот”. Развитие на личностни и социални умения в училище. С., УНИЦЕФ, 2002.
37. Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова (2000) Образователна програма за развитие на междукултурен опит (Програма „РаМО”). Методическо ръководство. С., МИЧП.

38. Ризова, М. (2012) Несъстоялото се порастване или накратко за затруднените родители, детската градина и за детето между тях. Второ преработено и допълнено издание, Варна, СЪУЧАСТИЕ.
39. Ройтинг, М. (2007) Мобилната работа с юноши – Прилагане на формите и принципите на работа в Германия. - В: Шпехт, В. (ред.) Концепцията Мобилна работа с юноши – Перспективи за България. ISMO International Society for Mobile Youth Work, Щутгарт/Германия.
40. Робинсън, К. и Л. Ароника (2017) Креативните училища. С., РААБЕ.
41. Робинсън, К. (2014) Разчупи клишетата. Да се научим да бъдем креативни. С., Рой Комюникейшън.
42. Роджърс, К. (2015) Начин да бъдеш. С., „Изток-запад“.
43. Розенберг, М. (2019) Общуване без агресия. Наръчник по ненасилствена комуникация. С. „Кръгозор“.
44. Розенберг, М. (2009) Обогатяващо живота образование. Поморие. Векста.
45. Световна банка (2017) Насърчаване на посещаемостта на детска градина от деца в неравностойно положение: есперименталнии доказателства от България. License: Creative Coomons Attribution CC BY 3.0 IGO.
46. Селигман, М. (2017) Благоденствие. Ново разбиране за щастието и просперитета. С., „Хермес“.
47. Станчев, Б и Ил. Ризов (2013) Социо-демографски профил на семейства в риск от въвличане в трафик на хора. Варна.
48. СЗО (2003) Умения за здраве. Здравно образование, насочено към развитие на умения, включително умения за живот: важна характеристика на училището – приятел

на децата и училището, утвърждаващо здраве. Информационна серия за училищно здраве, Документ 9. Световна здравна организация, Женева, 2003.
49. Тодорава, Ир. и Ил. Ризов (2013) Предоставяне на социалната услуга „приемна грижа". Варна, Съучастие.
50. Тонева, Е. (2022) Детско участие и активизъм в България: накъде вървим? Доклад от изследване на Ноу-хау център за алтернативни грижи за деца. Нов български университет.
51. Тейлър, Ч. и кол. (1999) Мултикултурализъм. Изследване върху политиката на признаване. С, ИК „Критика и Хуманизъм".
52. Харис, Т. (2022) Аз съм добър, ти си добър. С., „Изток-запад".
53. Хехт, Я. (2013) Демократичното образование. С., „Изток-запад".
54. Хьойзинха, Й. (1982) Хомо луденс. С. „Наука и изкуство".
55. Чиксентмихай, М. (2016) ПОТОК. Психология на оптималното преживяване. С., „Хермес".
56. Шпехт, В. (2007) Мобилната работа с юноши в Европа. - В: Шпехт, В. (ред.) Концепцията Мобилна работа с юноши – Перспективи за България. ISMO International Society for Mobile Youth Work, Щутгарт/Германия.
57. Шпехт, В. (2007а) Социално-педагогическото развитие на функционалните еквиваленти като ключова концепция на Мобилната работа с юноши. - В: Шпехт, В. (ред.) Концепцията Мобилна работа с юноши – Перспективи за България. ISMO International Society for Mobile Youth Work, Щутгарт/Германия.

58. Abel, E. & Greco, M. (2008) A preliminary evaluation of an abstinence-oriented empowerment program for public school youth. Research on Social Work Practice, 18, 223-230.
59. APPG Youth Affairs (2019) Youth Work Inquiry Final Report Including. Recommendations and Summary April 2019.
60. BAG (2018) Fachliche Standards BAG Streetwork/Mobile Jugendarbeit e.V.
61. Baillergeau, E. & M. Hoijtink (210) Youth work and "youth at risk" in the Netherland. Sociétés et jeunesses en difficulté [En ligne], Numéro hors série | 2010, mis en ligne le 25 mars 2010, Consulté le 09 avril 2010.
62. Ball, M., Croix, T., Donerty, L. (2019) Creating Spaces for Radical Yoyth Work? - Stantion N. (ed.) (2019) Inovation in Youth work: Thinking in Practice. YMCA George Williams College.
63. Barber, B., Abbott, B., Neira, C., & Eccles, J. (2014) Meaningful activity participation and positive youth development. In: M. J. Furlong, R. Gilman & E. S. Huebner (Eds.) Handbook of Positive Psychology in Schools (pp. 235-252). Routledge.
64. Batsleer, J. (2010) Youth work prospects: back to the future? In: J. Batsleer and B. Davies, eds. What is youth work? Exeter: Learning Matters, 153-165.
65. Belton, B. (2016) Developing Detached Youth Work in Malta and Romania. Malta: Aġenzija Żgħażagħ.
66. Benson, P., Scales, P. and A. Syvertsen (2011) The contribution of the developmental assets framework to positive youth development theory and practice. In: Richard M. Lerner, Jacqueline V. Lerner and Janette B. Benson,

editors: Advances in Child Development and Behavior, Vol. 41, Burlington: Academic Press, 2011, pp. 197-230.
67. Benson, P.L. and Scales, P.C. (2009) The Definition and Preliminary Measurement of Thriving in Adolescence. Journal of Positive Psychology, 4, 85-104.
68. Benson, P. L. (1990) The troubled journey: A portrait of 6th–12th grade youth. Minneapolis, MN: Search Institute.
69. Blum, R.W. (2003). Positive youth development: A strategy for improving health. In: F. Jacobs, D. Wertlieb, & R.M. Lerner (Eds.) Handbook of applied developmental science: Vol. 2. Promoting positive child, adolescent, and family development through research, policies, and programs (pp. 237-252). Thousand Oaks, CA: Sage.
70. Boat, A. A., Scott, A., Scales, P. C., & Syvertsen, A. K. (2022) A Comparison of Contexts: How the Performing Arts, Sports, and Nature Con servation Foster Positive Youth Development. Search Institute, Minneapolis.
71. Boat, A.A., Syvertsen, A. K., & Eisenberg, C. L. (2017) The state of relationships: Young people's relationships with adults in Minnesota schools and out-of-school time programs [Insights & Evidence Series]. Minneapolis, MN: Search Institute.
72. Botvin, G.J. (2001) Life Skills Training: Facts Sheets, 2001.
73. Bowe, F. (2022) Life Skills for Young Adults: How to Manage Money, Find a Job, Stay Fit, Eat Healthy and Live Independently. Bemberton Ltd.
74. Bowlby, J. (1969) Attachment: Vol. 1. Attachment and loss. New York, NY: Basic Books.
75. Bradford, S. & Cullen, F. (2014) Positive for youth work? Contested terrains of professional youth work in austerity

England. International Journal of Adolescence and Youth, 19: sup1, 93-106.
76. Bradford, S. (2000) Disciplining Practices: New Ways of Making Youth Workers Accountable. International Journal of Adolescence and Youth, 9:1, 45-63.
77. Bradford, S. & S. Byrne (2010) Beyond the boundaries: resistances to school-based youth work in Northern Ireland. Pastoral Care in Education Vol. 28, No. 1, March 2010, pp. 19–31.
78. Bradford, S. (2010) Modernising youth work: from the universal to the particular and back again. In: T. Jeffs and M.K. Smith (eds) Youth work practice. Basingstoke: Palgrave, 57-69.
79. Bronfenbronner, U. (1979) The Ecology Of Human Development: Experiments by Nature and Design. Cambridge, Ma: Harvard University Press.
80. Brown, C. (1990) Personal and Social Education: a timetable ghetto or whole school practice? In: Dufour, B. (ed.) The New Social Curriculum: A Guide to Cross-curricular Issues. Cambridge: Cambridge University Press, 1990.
81. Busseri, M.A. and Rose-Krasnor, L. (2009) Breadth and intensity: salient, separable, and developmentally significant dimensions of structured youth activity involvement. British journal of developmental psychology, 27 (4).
82. Busseri, M. A., Krasnor, L. R., Willoughby, T., & Chalmers, H. (2006) A longitudinal examination of breadth and intensity of youth activity involvement and successful development. Developmental Psychology, 42, 1313-1326.
83. Buschmann, M., Liebig, R., Muller, W., Kozicki, N. (2009) Das Wissen zur Kinder- und Jugendarbeit. Die empirische Forschung 1998-2008. Ein kommentierter Überblick für die

Praxis. Forschungsverbund Deutsches Jugendinstitut/Technische Universität Dortmund.
84. Caritas (2008) Soziale Arbeit mit Kindern und Jugendlichen in schwierigen Lebenslagen. Herausgegeben von Deutscher Caritasverband e.V. Caritas international.
85. Cooper, C., (2012) Imagining 'radical' youth work possibilities challenging the 'symbolic violence' within the mainstream tradition in contemporary state-led youth work practice in England. Journal of Youth Studies Vol. 15, No. 1, February 2012, 53-71.
86. Council of Europe/European Commission (2008) The socio-economic scope of youth work in Europe, available at https://go.coe.int/SX2qM, accessed 23 March 2017.
87. Council of Europe (1994) Street Children. Strasbourg.
88. Crooks, M. (1992) Social justice: Core value of youth work, Youth Issues Forum, Spring, 20–24.
89. Crimmens, D., Factor, F., Jeffs, T., Pitts, J., Pugh, C., Spence, J., Turner, P. (2004) Reaching socially excluded young people. A national study of street-based youth work. University of Luton. Published for the Joseph Rowntree Foundation by The National Youth Agency.
90. Crooks, M. (1992) Social justice: Core value of youth work, Youth Issues Forum, Spring, 20–24.
91. Davies, B. (2010) Policy analysis: a first and vital skill of practice. In: J. Batsleer and B. Davies, eds. What is youth work?. Exeter: Learning Matters, 7-19.
92. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000) The "what" and "why" of goal pursuits: Human needs and the selfdetermination of behavior, Psychological Inquiry, 11, 227–268.
93. Deci, E.L., & Ryan, R. M. (1985) Intrinsic motivation and self-determination in human behaviour. New York: Plenum.

94. Decker, S. H., Bynum, T. S., McDevitt, J., Farrell, A., & Varano, S. P. (2008) Street Outreach Workers: Best Practices and Lessons Learned. Justice Studies Faculty Publications. July, 2008.
95. Dewey, J. (1966) Democracy and education: An introduction to the philosophy of education, Free Press, NY.
96. Dobson, B. (1996) The contribution of TACADE's skills programmes to personal and social development of secondary school students, 1996.
97. Dowling, N. (2020) Detached Youth Work: A critical analysis of theory and practice. The University of Gloucestershire.
98. Dryfoos, J.G. (2000) Coalition for Community Schools: Evaluation of Community Schools, findings to date. New York, ERIC.
99. Dunne, A., Ulicna, A., Murphy, Il. and M. Golubeva (2014) Working with young people: the value of youth work in the European Unio, Edited by European Commission, February 2014, Brussels.
100. Durlak, J., & Weissberg, R. (2007) The impact of after-school programs that promote personal and social skills. Chicago, IL: Collaborative for Academic, Social and Emotional Learning.
101. Durlak, J., & Weissberg, R. (2011) Afterschool programs that follow evidence-based practices to promote social and emotional development are effective. Expanding and Opportunities, 24.
102. Durlak, J., Weissberg, R., & Pachan, M. (2010) A meta-analysis of after-school programs that seek to promote personal and social skills in children and adolescents.

American Journal of Community Psychology, 45(3), 294-309.
103. EC (2015) Quality Youth Work. A common framework for the further development of youth work. Report from the Expert Group on Youth Work Quality Systems in the EU Member States. Directorate-General for Education and Culture. European Commission, Brussels.
104. Eccles, J. S. & Gootman, J. A. (2002) In: Eccles, J. S. & J. A. Gootman (Eds.) Community programs to promote youth development (pp. 88-118). Washington, DC: National Academy Press.
105. Emerson, L., Fear. J., Fox, S., and Sanders, E. (2012) Parental engagement in learning and schooling: Lessons from research. A report by the Australian Research Alliance for Children and Youth (ARACY) for the Family-School and Community Partnerships Bureau: Canberra.
106. Fauth, R., Roth, J. & Brooks-Gunn, J. (2007) Does the neighborhood context alter the link between youth's after-school time activities and developmental outcomes? A multilevel analysis. Developmental Psychology, 43, 760-777.
107. Fields, N. (2020) Literature Review: Exploring 4-H Thriving through an Equity Lens. ECOP 4-H.
108. Fredricks, J.A. & Eccles, J.S., (2006) Is extracurricular participation associated with beneficial outcomes? Concurrent and longitudinal relations. Developmental psychology, 42 (4).
109. Freire, P. (1973) Pedagogy of the oppressed. Seabury, NY.
110. Frank, M., Fleer, M. (2014) Mobile Jugendarbeit Stadt Konstanz. Konstanz.

111. Furlong, A., Cartmel, F., Powney, J. and S. Hall (1997) Evaluating Youth Work with Vulnerable Young People. University of Glasgow, The Scottish Council for Research in Education.
112. Gillich, S., Küchler,T., Wolfer, D. (2009) Sozialraumorientierung in Streetwork und Mobiler Jugendarbeit. Von der Konzeptentwicklung zu einer gelingenden sozialräumlichen Praxis und Evaluation, Artikel in: Dölker, F., Gillich, S. (Hrsg.) (2009) Streetwork im Widerspruch: Handeln im Spannungsfeld von Kriminalisierung und Prävention, Triga Verlag.
113. Gormallya, S. and A. Coburnb (2014) Finding Nexus: connecting youth work and research practices. British Educational Research Journal Vol. 40, No. 5, October 2014, pp. 869–885.
114. Grunwald, Kl. und H. Thiersch (2004) Das Konzept Lebensweltorientierter Sozialer Arbeit – einleitende Bemerkungen. In: Grunwald, Kl. und H. Thiersch (Hrsg.): Praxis Lebensweltorientierter Sozialer Arbeit. Handlungszugänge und Methoden in unterschiedlichen Arbeitsfeldern. München u. a. 2004.
115. Grunwald, Kl. und H.Thiersch (Hrsg.) (2001) Handbuch der Sozialarbeit/Sozialpädagogik. Neuwied u. a. 2001.
116. Guidelines (2021) Detached Youth Work Guidelines. Netherton Park Community Association (NPCA).
117. Hämäläinen, J. (2015) Defining social pedagogy: Historical, theoretical and practical considerations. British Journal of Social Work 45(3): 1022–1038.
118. Hämäläinen, J. (2003) The Concept of Social Pedagogy in the Field of Social Work. Journal of Social Work 3(1): 69–80.

119. Handbook (2014) Detached and Outreach Youth Work. Method and Resource. Handbook for Youth Work Practitioners in Wales.
120. Hall, G. S. (1904). Adolescence (Vols. 1-2). New York: Appleton.
121. Hanbury, C. & Malti, T. (2011) Monitoring and Evaluating Life Skills for Youth Development. Jacobs Foundation, Switzerland.
122. Harris, K. (2021) Life Skills for Teens: How to Cook, Clean, Manage Money, Fix Your Car, Perform First Aid, and Just About Everything in Between, Spotlight Media.
123. Hart, P. (2016) Young people negotiating and maintaining boundaries in youth work relationships: findings from an ethnographic study of youth clubs. Journal of Youth Studies, 2016, Vol. 19, № 7, 869–884.
124. Hattie, J. (2009) Visible Learning. A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement. Routledge, New York.
125. Hooghe, M. (2003) Value congruence and convergence within voluntary associations: ethnocentrism in Belgian organizations. Political behavior, 25 (2).
126. Houtenville, A.J. & Conway, K.S. (2008) Parental Effort, School Resources and Student Achievement, Journal of Human Resources, 43(2), pp.437-453.
127. Hurley, L. and Treacy, D. (1993) Models of Youth Work: A Sociological framework. Dublin: Irish Youth Work Press.
128. Illich, I. (1973) Deschooling society. Penguin, Harmondsworth.
129. Jack, G., (2001) An Ecological Perspective on Child Abuse. In: Foley, P., Roche, J. and Tucker, S. (Eds.)

Children in Society: Contemporary Theory, Policy and Practice. Basingstoke: Palgrave.
130. Jarvis, S., Shear, L., and D. Hughes (1997) Community Youth Development: Learning the New Story. Child Welfare League of America, Vol. LXXVI, #5, September/October.
131. Jeffs, T. (2019) What Sort of Future? - Stantion N. (ed.) (2019) Inovation in Youth work: Thinking in Practice. YMCA George Williams College.
132. Jeffs, T. & M. Smith (2010) Youth Work Practice. Macmillan International Higher Education, Bloomsbury Publishing.
133. Jeffs, T. & Smith, M. (1990) Using informal education, In: Using informal education, eds T. Jeffs & M. Smith, Open University Press, Buckingham.
134. Jeffs, T. & Smith, M. (eds.) (1988) Welfare and Youth Work Practice. Macmillan: London.
135. Jones, M. & Parker, K. (2014) Life Skills Programs: What Makes them Work? In: Gomes, A. R., Resende, R., & Albuquerque, A. (2014) Positive Human Functioning From a Multidimensional Perspective: Promoting Healthy Lifestyles (Vol. 2). New York: Nova Science.
136. Jones, M. & Offord, D. (1989) Reduction of antisocial behavior in poor children by nonschool skill-development. Journal of Child Psychology and Psychiatry, 30, 737-750.
137. Keppeler, S., Reuting, M. (2017) Modellprojekt Weiterentwicklung Mobiler Kindersozialarbeit-Kurzfassung.
138. Keppeler, S., Reuting, M. (2015) Modellprojekt „Mobile Kindersozialarbeit“ Modellhafte Entwicklung und Erprobung eines innovativen Handlungsansatzes zur Arbeit

mit älteren Kindern, die im öffentlichen Raum auffällig werden. Diakonisches Werk Württemberg.
139. Khanna, N., MacCormack, J., Kutsyuruba., B., McCart, S. and J. Freeman (2014) Youth that Thrive: A review of critical factors and effective programs for 12-25 year olds. Prepared by: Social Program Evaluation Group (SPEG), Queen's University and The Students Commission of Canada, Centre of Excellence for Youth Engagement, Final Report April, 2014.
140. Kiilakoskia, J. and A. Kivijärvia (2015) Youth clubs as spaces of non-formal learning: professional idealism meets the spatiality experienced by young people in Finland. Studies in Continuing Education, 2015 Vol. 37, No. 1, 47–61.
141. Kirkwood, S., Roesch-Marsh, A. & Cooper, S. (2019) Evaluating social pedagogy in the UK: Methodological issues', Qualitative Social Work, vol. 18, no. 1, pp. 8-23.
142. Kloppenburg, R., Hendriks, P. (Ed.) (2010) Outreach Approaches in Social Work. An International Perspective. Hogeschool Utrecht, Centre of Social Innovation.
143. KMJ (2022) Konzeption Mobile Jugendarbeit im Rhein-Neckar-Kreis. Postillion e.V., Stand Februar 2022.
144. Koestner, R. and A. Holding (2021) A generative legacy: SDT's refined understanding of the central role of autonomy in human lives. Center for Self-Determination Theory.
145. Kolb, D. A. (1976) The Learning Style Inventory: Technical Manual. McBer & Co, Boston, MA.
146. Kovacic, M. (2017) A critical approach to youth work categorisations. - Schild, H., Connolly.N., Labadie, F., Vanhee, J., Williamson, H. (Eds.) (2017) Thinking Seriously

about youth work. And how to prepare people to do it. Council of Europe and European Commission.
147. Laflin, J. (2020) Life Skills: How to Cook, Clean, Manage Money, Fix Your Car, Perform CPR, and Everything in Between. Raconerse Publishing.
148. LAG (2020) Landesarbeitsgemeinschaft Mobile Jugendarbeit/Streetwork Baden-Württemberg.
149. Lerner, R., Lerner, J. et al. (2013) The Positive Development of Youth: Comprehensive Findings from the 4-h Study of Positive Youth Development. The Institute for Applied Research in Youth Development, Tufts University.
150. Lerner, R. M., Lerner, J, et al. (2012) The positive development of youth: Report of the findings of the first eight years of the 4-H study of positive youth development. Massachusetts: Tufts University.
151. Lerner, R., Lerner, J., Lewin-Bizan, S., Bowers, P., Boyd, M., Mueller, M., Schmid.K. and Napolitano, C. (2011) Positive Youth Development: Processes, Programs, and Problematics. Journal of Youth Development, Volume 6, Number 3, 2011.
152. Lerner, R., Lerner, J., Bowers, E., Lewin-Bizan, S., Gestsdottir, S., & Urban, J. (2011a) Self-regulation processes and thriving in childhood and adolescence: A view of the issues. In: R. M. Lerner, J. V. Lerner, E. P. Bowers, S. Lewin-Bizan, S. Gestsdottir, & J. B. Urban (Eds.), Thriving in childhood and adolescence: The role of self-regulation processes. New Directions for Child and Adolescent Development, 133, 1-9.
153. Lerner, R.M., J.B.Almerigi, C.Theokas, and J.V.Lerner (2005) Positive Youth Development: A View of the Issues. The Journal of Early Adolescence 25 (1): 1016.

154. Lerner, R. M., Lerner, J. V., Almerigi, J. B., Theokas, C., Phelps, E., … von Eye, al. (2005a) Positive youth development, participation in community youth development programs, and community contributions of fifth-grade adolescents: Findings from the first wave of the 4-H study of positive youth development. Journal of Early Adolescence, 25, 17-71.
155. Mahoney, J., Stattin, H. (2000) Leisure activities and adolescent antisocial behavior: The role of structure and social context. Journal of Adolescence, 23, 113-127.
156. Martin, L. (2006). Real work: A report from the national research project on the state of youth work in Aotearoa. Christchurch, New Zealand: National Youth Workers Network Aotearoa.
157. McInerney, K. (2012) An evaluation of 'Street work' as a model of detached youth work in community based probation practice: challenges & opportunities. Cork: Community-Academic Research Links, University College Cork.
158. Mitterauer, M. (1992) A history of youth. (G. Dunphy Trans.) Cambridge, MA: Blackwell. (Original work published 1986)
159. Murphy-Graham, E. & A. Cohen (2022) Life Skills Education for Youth in Developing Countries: What Are They and Why Do They Matter? In DeJaeghere, J., Murphy-Graham (eds.) Life Skills Education for Youth, Young People and Learning Processes in School and Everyday Life 5. 2022.
160. Mundy-McPherson, S., Fouche´, C., Elliot, K. (2012) If Only 'a Rose by Any Other Name Would Smell as Sweet':

A Systematic Review on the Impact of Youth Work for Young People. Child Youth Care Forum (2012) 41:213–228.
161. MJK (2023) Mobile Jugendarbeit - Konstanz https://www.mobile-jugendarbeit-konstanz.de/konzeption/
162. Morgan, M., Barnett, L., Dylan, P., Okely, A., Scott, H., Cohen, K. & Lubans, D. (2013). Fundamental movement skill interventions in youth: A systematic review and meta-analysis. Pediatrics, 132, e1362-e1383.
163. Morton, M., and P. Montgomery (2011) Youth Empowerment Programs for Improving Selfefficacy and Self-esteem of Adolescents. Campbell Systematic Reviews 2011: 5.
164. Natorp, P. (1899) Sozialpädagogik. Theorie der Willensbildung auf der Grundlage der Gemeinschaft. Stuttgart: Frommann [1922 edn]
165. Nohl, H. (1974) Antropología pedagógica. Mexico: Fondo de Cultura Económica.
166. Nolas, S-M. (2013) Exploring young people's and youth workers' experiences of spaces for 'youth development': creating cultures of participation. Journal of Youth Studies, 2013 Vol. 17, No. 1, 2641.
167. NYA (2018) What is Youth Work? Available at: https://nya.org.uk/careers-youthwork/what-is-youth-work/ (Accessed: 23 November 2018).
168. NYA (2013) Institute for Youth Work. Available at:http://www.nya.org.uk/major-programmes/institute-for-youth-work (Accessed: 27 June 2013).
169. O'Neil, K. (2018) Why Don't We ask the Children? - Social Pedagogy and Social Education: Bridging Traditions and Innovations. Published 2018, Social PedagogyAssociation, Phoenix, Arizona.

170. OFSTED (1994). Spiritual, Moral, Social and Cultural Development. OFSTED, 1994.
171. Ord, J. (2007) Youth Work Process, Product and Practice: Creating an Authentic Curriculum in Work with Young People. Lyme Regis: Russell House.
172. Popov, G., Y.Konstantinov (2001) Ethnographies of heroin addiction in a Roma community. The Roma in Varna. In: Missing Pieces – nine studies of emerging drug problems, New York, 2001, 216-236.
173. Prajapati, R., Sharma, B. & D. Sharma (2017) Significance Of Life Skills Education. Contemporary Issues in Education Research – First Quarter 2017, Volume 10, Number 1.
174. Quinn, C. (2020) Parental Engagement: Teachers and Parents Working Together for a Common Goal. Journal of Applied Research and Innovation. Volume 1, Issue 2, 2020.
175. Redig, G. (2017) Youth work and an internationally agreed definition of youth work – More than a tough job - Schild, H., Connolly.N., Labadie, F., Vanhee, J., Williamson, H. (Eds.) (2017) Thinking Seriously about youth work. And how to prepare people to do it. Council of Europe and European Commission.
176. Reif, V. (2019) Jugendarbeit / Jugendsozialarbeit auf kommunaler Ebene in Baden-Württemberg. Berichterstattung. Kommunalverband für Jugend und Soziales, Baden-Württemberg Dezernat Jugend – Landesjugendamt.
177. Reininger, B., Evans, A., Griffin, S., Valois, R., Vincent, M., Parra-Medina, D., et al. (2003) Development of a youth survey to measure risk behaviors, attitudes and assets:

Examining multiple influences. Health Education Research, 18(4), 461–476.
178. Riele, K. (2010) Philosophy of hope: concepts and applications for working with marginalized youth. Journal of Youth Studies Vol. 13, No. 1, February 2010.
179. Ritchie, D. and J. Ord (2017) The experience of open access youth work: the voice of young people. Journal of Youth Studies, 2017, Vol. 20, NO. 3, 269–282.
180. Rizov, Il., M. Rizova (2020) Does the Game Disappear in Kindergartens? Knowledge - International Journal. Scientific Papers, Vol. 42.2., p. 333, Skopje, 2020, ISSN 2545-4439.
181. Roehlkepartain, E. C., Pekel, K., Syvertsen, A. K., Sethi, J., Sullivan, T. K., & Scales, P. C. (2017) Relationships First: Creating Connections that Help Young People Thrive. Minneapolis, MN: Search Institute.
182. Roehlkepartain, E. (2015) 25 Years of Developmental Assets. Personal Reflections. Search Institute, December 2015, https://searchinstitute.org
183. Rhodes, T. (1996) Outreach work with drug users: Principles and practice. Council of Europe.
184. Ryan, R., Deci, E., Vansteenkiste, M. and B.Soenens (2021) Building a Science of Motivated Persons: Self-determination Theory's Empirical Approach to Human Experience and the Regulation of Behavior. APA PsycNet, American Psychological Association.
185. Ryan, R., (2009) Self-determination Theory and Wellbeing. WeD Research Review 1 – June 2009. Wellbeing in Developing Countries (WeD) Centre for Development Studies University of Bath.

186. Ryan, R., Rigby, C., Przybylski, A. (2006) The Motivational Pull of Video Games: A Self-Determination Theory Approach. Springer Science+Business Media, LLC 2006.
187. Sandermann, P. & Neumann, S. (2014) On Multifaceted Commonality: Theories of Social Pedagogy in Germany. International Journal of Social Pedagogy, 3(1), 15-29.
188. Scales, P. C., Roehlkepartain, E. C., & Houltberg, B. J. (2022) The elements of Developmental Relationships: A review of selected research underlying the framework. Minneapolis: Search Institute.
189. Scherr, A. (2019) The potential of youth work for HRE Mainstreaming – Conference: Tallin Conference Youth and human rights, November 2019.
190. Schild, H., Connolly, N., Labadie, F., Vanhee, J., Williamson, H. (Eds.) (2017) Thinking Seriously about youth work. And how to prepare people to do it. Council of Europe and European Commission.
191. Schlenker, S., Reutlinger, C. und M. Frank (2020) Lebenswelt- und Sozialraumorientierung im Spiegel der Praxis der Mobilen Jugendarbeit, Artikel in: Landesarbeitsgemeinschaft Mobile Jugendarbeit/Streetwork Baden-Württemberg. Praxishandbuch Mobile Jugendarbeit. Landesarbeitsgemeinschaft Mobile Jugendarbeit/ Streetwork Baden-Württemberg e. V. (Hrsg.), Frank & Timme GmbH Verlag für wissenschaftliche Literatur Berlin.
192. Schugurensky, D. & Silver, M. (2013) Social pedagogy: Historical traditions and transnational connections. Education Policy Analysis Archives, 21 (35).

193. Sercombe, H. (2007) 'Embedded' youth work. Ethical questions for youth work professionals. Youth Studies, Australia, Vol.26, №2, 2007.
194. Skott-Myhre, H. (2004) Radical Youthwork: Creating a Politics of Mutual Liberation for Youth and Adults - Journal of Child and Youth Care Work, National Organization of Child Care Worker Associations.
195. Smith, M. (2013) What is youth work? Exploring the history, theory and practice of work with young people; https://infed.org/mobi/what-is-youth-work-exploring-the-history-theory-and-practice-of-work-with-young-people/; Last Updated on May 22, 2020 by infed.org.
196. Smith, M. K. (2005) Detached, street-based and project work with young people, the encyclopedia of informal education. Available at: http://infed.org/mobi/detached-street-based-and-project-work-with-young-people (Accessed: 10 June 2014).
197. Smith, M. K. (1999, 2002) Youth work: an introduction, The Encyclopaedia of Informal Education, [online] Available at: < www.infed.org/youthwork/b-yw.htm>.
198. Solomon, B. B. (1976). Black empowerment: Social work in oppressed communities. New York: Colimibia University Press.
199. Specht, W. (2012) Social Crime Prevention by Mobile Youth Work in Europe a Holistic Community-based Approach to Include Children and Youth at Risk and Their Families. Studies of Changing Societies: Youth Under Global Perspective Vol. 1'(5) 2012.
200. Stantion N. (ed.) (2019) Inovation in Youth work: Thinking in Practice. YMCA George Williams College.

201. Stephens, P. (2013) Social Pedagogy. Heart and Head. Studies in Comparative Social Pedagogies and International Social Work and Social Policy, Vol. XXIV.
202. Stuart, G. (2004) Nonviolence as a framework for youth work practice. Youth Studies Australia v.23, n.3, 2004.
203. Stumpp, G., Üstünsöz-Beurer, D., Walter, S., Beulich, F., Bolay, E. (2009) Wirkungseffekte Mobiler Jugendarbeit in Stuttgart (WIMO). Eine empirische Studie. Universität Tübingen, Institut für Erziehungswissenschaft.
204. Syvertsen, A. K., Roskopf, J., Wu, C-Y., Boat, A., Sethi, J., & Chamberlain, R. (2020) Positive Disruption: The Promise of the Opportunity Reboot Model (Report to the Corporation for National and Community Service Social Innovation Fund). Minneapolis, MN: Search Institute.
205. Szeintuch, S. (2015) Street Work and Outreach: A Social Work Method? British Journal of Social Work, Vol. 45, No. 6 (september 2015), pp.1923-1934.
206. TACADE (1999) Personal and Social Education in the Primary School. The Manual. Salford, TACADE, 1999.
207. TACADE (2004) Skills for Life. Core Manual. Salford, TACADE, 2004.
208. TACADE (1995) Skills for Life. Core Manual. Salford, TACADE, 1995.
209. Tebes, J., Feinn, R., Vanderploeg, J., Chinman, M., Shepard. J., Connell, C. (2007) Impact of a Positive Youth Development program in urban after-school settings on the prevention of adolescent substance use. Journal of Adolescent Help, 41, 239-247.
210. Thompson, N. (2005) Anti-discriminatory practice. In: R. Harrison and C. Wise, eds. Working with young people. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage, 166-203.

211. Tierney, J. P., Grossman, J. B., & Resch, N. L. (2000) Making a difference: An impact study of Big Brothers Big Sisters. A Publication of Public/Private Ventures, Philadelphia.
212. Tiffany, G. (2007) Reconnecting detached youth work. Guidelines and standards for excellence, Chichester, The Federation for Detached Youth Work.
213. Tissot, P. (2004) Terminology of vocational training policy – A multilingual Glossary for an enlarged Europe. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
214. Top Siu-ming (2007) Impowering school social work practices for positive youth development: Hong Kong Experience. Adolescence, Vol. 42, No. 167, Fall 2007.
215. Tossmann, P., Tensil, M., Jonas, B. (2007) Evaluation der Streetwork und der mobilen Jugendarbeit in Berlin. Gesellschaft für Forschung, Beratung und Projektentwicklung mbH, Berlin.
216. Turnbull, G. (2016) The price of youth: commodification of young people through malleable risk practices. Journal of Youth Studies, 2016, Vol. 19, NO. 8, 1007–1021.
217. Úcar, X. (2013) Exploring different perspectives of Social Pedagogy: towards a complex and integrated approach. Education Policy Analysis Archives, 2013 Vol. 21 No. 36.
218. UNAIDS (2008) Терминологичен речник на обединената програма на ООН за ХИВ/СПИН (UNAIDS).
219. van Gelder-Horgan, K. (2016) Parental Involvement in Home-Based Education. Journal of Initial Teacher Inquiry, Volume 2, 2016.

220. Vandell, D., Larson, R., Mahoney, J., & Watts, T. (2015) Children's organized activities. In R. M. Lerner (Ed.). Handbook of child psychology and developmental science (pp. 1-40). John Wiley & Sons.
221. Vandell, D. L., Reisner, E. R., & Pierce, K. M. (2007) Outcomes Linked to High-Quality Afterschool Programs: Longitudinal Findings from the Study of Promising Afterschool Programs, Charles Stewart Mott Foundation.
222. Walle, T., Cousse´e, F. and M. Bouverne-De Bie (2011) Social exclusion and youth work from the surface to the depths of an educational practice. Journal of Youth Studies Vol. 14, No. 2, March 2011.
223. Wilder Research (2014) Return on Investment (ROI) Measuring the financial benefits of policies and programs. April 2014, www.wilderresearch.org
224. Williamson, H. (2017) Finding common ground – Mapping and scanning the horizons for youth work in Europe - Schild, H., Connolly.N., Labadie, F., Vanhee, J., Williamson, H. (Eds.) (2017) Thinking Seriously about youth work. And how to prepare people to do it. Council of Europe and European Commission.
225. Williamson, H. (1997) Youth Work and Citizenship. In: Bynner, J., Chisholm, L. and Furlong, A. (eds.) Youth and citizenship in a European Perspective, Avebury: Aldershot.
226. WMA (2003) The World Medical Association Statement On Violence And Health. Adopted By The WMA General Assembly, Helsinki.
227. Vimont, M. (2012) Developmental Systems Theory and Youth Assets: A Primer for the Social Work Researcher and Practitioner. Child & Adolescent Social Work Journal

(2012) 29:499–514, Published online: 24 July 2012, Springer Science &Business Media, LLC.
228. Wittmann, M. & K. Kampermann (2008) Mobile Jugendarbeit: Konzept und Verwirklichung. TOBIAS-lib, Universitätsbibliothek Tübingen.
229. World Health Organization (1994) The Development and Dissemination of Life Skills Education: An Overview. Geneva, MNH/PSF, World Health Organization.
230. World Health Organization (1993) Life skills education for children and adolescents in school. WHO/MNH/PSF/93.7A. Rev.2. Geneva: WHO.
231. Zarrett, N., & Lerner, R. (2008) Ways to promote the positive development of children and youth. Child Trends.

ЗА АВТОРА

Илиян Ризов е доктор по педагогика, преподава в „Департамент за информация, квалификация и продължаващо образование" – Варна (Шуменски университет). Работи в областта на науките за обучението и възпитанието; гражданско и интеркултурно образование; права на детето; социално-педагогически модели за работа в уязвими общности и превенция на рисковото поведение. Има дългогодишен опит в осъществяването на социално-педагогически проекти за превенция на рисковото поведение сред млади хора от уязвими общности и превенция на изоставянето на деца, приемна грижа и подкрепа на ранното детско развитие.

Автор е на монографии, студии, методически ръководства и учебни помагала: „Мобилен подход за социално-педагогическа работа със семейства в риск", „Младите хора от гетото", „Превенция на изоставянето на деца от ромска общност", „Превенция на трафика на хора сред ромското малцинство", „Модели за обучение по превенция на наркоманиите", „Модели за обучение по правата на детето", „Образователна програма за развитие на междукултурен опит" (Програма „РаМО"), „Мониторинг на етноцентризма в началното образование", „Интерактивни модели за развитие на личностни и социални умения в начална училищна възраст", „Мониторинг и оценка на учебниците по български език и литература за първи клас", „Пренареждане съобразно целостта. Онтодидактически аспекти на интегративността в обучението", „Играещото училище - завръщане към бъдещето", „Настръхнала пиеса за чин, показалка и тийнейджър", „Да играем заедно. 100 игри за развитие на личностни и социални умения".

ел. поща: ilriz@yahoo.com

Социално-педагогическа работа
с млади хора от уязвими общности

Първо издание

© Автор: Илиян Ризов

Рецензенти:
проф. д-р Жулиета Савова
проф. д-р Росица Йорданова

Научен редактор: проф. д.н. Наталия Витанова
Коректор: Мариана Минчева – Ризова

ISBN 978-619-201-725-5
Университетско издателство
„Епископ Константин Преславски“, 2023г.

Днес изследователи и практици от много държави с тревога говорят за отслабената сила на работата с уязвими млади хора през последните десетилетия. Ограничаването на социално-педагогическата работа е една от причините за задълбочаването на социалните проблеми, маргинализацията и радикализацията на значими части от обществата. Тази книга търси отговори на въпросите какво трябва да се направи, за да превърнем работата на терен с уязвими групи в неизменна част от системата на младежката работа в България, как чрез науката можем да създаваме нови социално-педагогически реалности, за да преминем през стените на предубедените ни отговори, че нищо повече не може да се направи за „недостижимите“ млади хора.

Автора

„Дълбоката, вдъхновяваща, компетентно реализирана и убедително представена изследователска работа, както и многогодишният опит на автора, са едно ново начало в едно още по-ново време, в което границите между възможно и невъзможно се заличават все по-силно. Протегнете ръка и се запознайте с този опит. Струва си, не само поради огромната му добавена стойност, но и поради изключителната му уникалност и работеща сила.“

проф. д-р Жулиета Савова